

РАВЕHCTBO

Образование: положението на ромите в 11 държави – членки на ЕС

Проучване сред ромите – Данни на фокус

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS

В интернет е публикувана богата информация за Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA). Тя може да бъде намерена на уебсайта на FRA на адрес: <http://fra.europa.eu>.

Еуро Direct е услуга, предназначена да ви помогне да намерите отговори на въпросите, които си задавате за Европейския съюз.

Единен безплатен номер (*):

00 800 6 7 8 9 10 11

(*) Информацията, както и повечето обаждания са безплатни (възможно е обажданията от мрежата на някои оператори, от обществени телефони или от хотели да бъдат таксувани).

Снимки (заглавна страница): © Blake Campbell
© OSCE/Milan Obradovic
© OSCE/Margarita Karanfilovska

Допълнителна информация за Европейския съюз можете да намерите в интернет (<http://europa.eu>).

FRA – Агенция на Европейския съюз за основните права
Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Виена – Австрия
Тел. +43 158030-0 – Факс +43 158030-699
Email: info@fra.europa.eu – fra.europa.eu

Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2016 г.

PDF ISBN 978-92-9491-198-8 doi:10.2811/948135 TK-01-13-748-BG-N
Paper ISBN 978-92-9491-200-8 doi:10.2811/26953 TK-01-13-748-BG-C

© Агенция на Европейския съюз за основните права, 2014 г.
Възпроизвеждането е разрешено, с изключение на използването му за търговски цели, при посочване на източника.

Printed in Belgium

ОТПЕЧАТАНО ВЪРХУ ХАРТИЯ, РЕЦИКЛИРАНА БЕЗ УПОТРЕБА НА ХЛОР (PCF)

Образование: положението на ромите в 11 държави – членки на ЕС

**Проучване сред ромите –
Данни на фокус**

Предговор

Ромите са най-голямото етническо малцинство в Европа и в продължение на векове са неразделна част от европейското общество. Но въпреки полаганите на национално, европейско и международно равнище усилия за подобряване на защитата на техните основни права и задълбочаване на тяхната социална интеграция много роми все още се сблъскват с тежка бедност, дълбоко социално изключване, пречки пред упражняването на своите основни права и дискриминация. Тези проблеми засягат техния достъп до качествено образование, което на свой ред влошава техните перспективи за заетост и доходи, жилищните условия и здравния им статус и ограничава техния общ капацитет да реализират цялостно своя потенциал.

Изключването от образованието се реализира под различни форми: от отказ за записване на ромски деца под натиска на родители от неромски произход до настаняване в „специални училища“ или етнически сегрегирани паралелки. Етническата сегрегация се обуславя от фактори, които варират от характеристиките на жилищата до антиромски предрасъдъци. От гледна точка на правата на човека всяка форма на етническа сегрегация е недопустима, независимо от основанията. През 2007 г. Европейският съд по правата на човека постанови в свое решение от принципно значение, че настаняването на ромски деца в специални училища въз основа на техния етнически произход представлява нарушение на задължението на правителствата да гарантират достъпа на децата до образование без дискриминация. В своето решение Съдът се позова на данни за наличие на такава сегрегация, цитирани в други доклади на Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA).

В настоящия доклад Агенцията представя резултатите от проведеното през 2011 г. проучване на FRA сред ромите, посветено на образованието. Тези резултати показват, че между децата от ромски и неромски произход са налице значителни и трайни несъответствия на всички нива на образователната система – от предучилищното до средното образование. Освен това ромите често се обучават в сегрегирани училища или паралелки. На фона на присъединяването на все повече млади роми към работната сила, особено в някои държави членки, е особено тревожна констатацията, че средно едва 12 % от ромите на възраст между 18 и 24 години, които са обхванати от проучването, са завършили средно (общо или професионално) образование. Същевременно данните за по-младите възрастови групи са по-положителни, което показва не само, че е постигнат определен напредък, но също така, че по-нататъшен напредък е възможен и постижим, което е по-важно.

В настоящия период на икономическа криза, която засяга всички в ЕС, не можем да си позволим да не насърчаваме равното третиране и социалното приобщаване. Трайната дискриминация и маргинализация може да доведе до загуба на умения и талант, които могат да ни помогнат да излезем от кризата. Проблемите, с които се сблъскват ромите, са комплексни и с оглед на това предполагат интегриран подход: за преодоляването на ниското образователно равнище, пречките за участие на пазара на труда, сегрегацията в образованието и в жилищното настаняване, както и на здравословните проблеми трябва да се работи координирано. ЕС може да даде важен принос за реализирането на промените в тази област, като приема и прилага законодателство срещу дискриминацията, координира политиките, определя общи цели в областта на интеграцията и предоставя финансиране. Националните правителства, регионалните и особено местните администрации също носят отговорност за реализирането на промените.

Вече имаме доказателства, че е постигнат напредък: приета е рамка на ЕС и национални стратегии, разработват се и се прилагат планове за действие. Продължаването на усилията за реализиране на осезаема промяна в живота на ромите предполага наличие на политическа воля, ефективна координация на мерките и ефективни инструменти за наблюдение и оценка. Посредством събиране и анализ на данни за положението по места и пробно прилагане на иновативни подходи за взаимодействие с ромските общности на местно равнище FRA ще продължи да работи в подкрепа на усилията за приобщаване на ромите.

Morten Kjaerum
Директор

Държави членки и съкращения

Код на страната	Държава членка
BG	България
CZ	Чешка република
EL	Гърция
ES	Испания
FR	Франция
HU	Унгария
IT	Италия
PL	Полша
PT	Португалия
RO	Румъния
SK	Словакия

Съдържание

ПРЕДГОВОР	3
ВЪВЕДЕНИЕ	7
ОСНОВНИ КОНСТАТАЦИИ И СТАНОВИЩА НА FRA	11
1 РАВНИЩЕ НА ПОСЕЩАВАНЕ НА УЧИЛИЩЕ СРЕД РОМСКИТЕ ДЕЦА В УЧИЛИЩНА ВЪЗРАСТ	15
1.1. Образованието в ранна детска възраст и неговото значение	16
1.2. Равнища на посещаване на училище	19
1.3. Възрастова структура на ромските деца, които не посещават училище	20
1.4. Причини за неучастието в задължителното училищно образование	23
1.5. Нередовно посещаване на училище	25
2 ОБРАЗОВАТЕЛНО РАВНИЩЕ И ГРАМОТНОСТ СРЕД ВЪЗРАСТНИТЕ РОМИ	27
2.1. Грамотност	27
2.2. Участие във формално образование	32
2.3. Напускане на училище преди завършване на средно образование	35
2.4. Завършване на гимназиалния етап на средното образование	40
2.5. Причини, посочени от лицата, които не са посещавали училище или са прекъснали преждевременно образованието си	42
3 РАВНО ТРЕТИРАНЕ В ОБЛАСТТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО: ЕТНИЧЕСКА СЕГРЕГАЦИЯ И ВЪЗПРИЯТИЯ ЗА ДИСКРИМИНАЦИЯ	47
3.1. Сегрегация в общообразователните училища	49
3.2. Жилищна и образователна сегрегация	51
3.3. Сегрегация в специални училища и паралелки за роми	51
3.4. Преживявания, възприети като дискриминация	53
ЗАКЛЮЧЕНИЯ	57
ПРИЛОЖЕНИЕ 1: ПРОУЧВАНЕТО НАКРАТКО	59
ПРИЛОЖЕНИЕ 2: МЕТОДОЛОГИЯ НА ПРОУЧВАНЕТО	61
БИБЛИОГРАФИЯ	65

Въведение

Ромите са най-голямото етническо малцинство в Европейския съюз (ЕС), като същевременно са и една от най-необлагодетелстваните групи, която се сблъсква със социално изключване и неравноправен достъп до заетост, образование, жилища и здравеопазване. ЕС е длъжен, съгласно член 3 от Договора за функционирането на Европейския съюз, да се бори със социалното изключване и дискриминацията. Освен това Съюзът трябва да зачита и защитава социалните права, гарантирани с Хартата на основните права на Европейския съюз и Европейската социална харта, приети от Общността и от Съвета на Европа ¹.

Подобряването на положението на ромите в областта на образованието е критична проверка на способността на ЕС да реализира напредък в усилията за приобщаване на всички крайно маргинализирани и социално изолирани групи. Също така това постижение би било важен принос към реализирането на стратегията „Европа 2020“ за изграждане на нов път на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж, която постави амбициозни цели в областта на образованието, като например намаляване на дела на преждевременно напускащите училище под 10 % ².

Образованието има специално значение в борбата срещу многобройните ограничения, които се припокриват и взаимно се катализират. Образованието с ниско качество е както резултат от предишни периоди на изключване, така и фактор, обуславящ бъдещи ограничения. То определя бъдещите възможности. По-доброто образование води до придобиване на по-високи квалификации и до по-добри шансове за платена заетост, с което способства за извеждането на хората от бедността. Ползите от образованието значително надхвърлят предимството, свързано с повишената конкурентоспособност на пазара на труда. Образованието има непреходна стойност: то предотвратява пропияването на човешкия талант. Образованието е свързано с по-добри социални умения и по-голяма гъвкавост и способност за адаптиране към динамично променящия се свят.

Рамката на ЕС за националните стратегии за интегриране на ромите свързва изрично успешното изпълнение на стратегията „Европа 2020“ с приобщаването и образованието. В рамката,

която е приета през 2011 г., е определена конкретна цел относно образованието на ромите, съгласно която всяка от държавите членки следва да изготви и развие своя национална стратегия за интегриране: „да се гарантира, че всяко ромско дете завършва поне начално училище“ ³. Тази цел отразява основното право на качествено образование и препраща към Препоръката на Съвета на Европа относно образованието на ромите, с която всички държави – членки на ЕС се призовават да гарантират недискриминационен достъп до качествено образование, да предоставят качествено образование в ранна детска възраст, да намалят броя на преждевременно напускащите училище в средното образование и да предоставят подкрепа за задоволяване на разнообразните потребности на учениците от ромски произход ⁴. Рамката поставя акцент върху началното училище и в нея не се споменава задължителното образование, докато основното предизвикателство, с което се сблъскват ромите в повечето държави, е преходът от началното към средното образование.

Европейската комисия продължава да полага усилия, за да гарантира съблюдаването на рамката на ЕС. През юни 2013 г. Комисията съобщи, че редица държави – членки на ЕС все още не са изпълнили някои от изискванията на рамката, по-специално в областта на образованието, където сегрегацията остава широко разпространена. През 2013 г. Комисията отправи към пет държави членки специфични препоръки по отношение на приобщаването на ромите, насочени към гарантиране на ефективен достъп до качествено и приобщаващо общо образование още от нивото на предучилищното образование.

На 26 юни 2013 г. Комисията отправи предложение за Препоръка на Съвета за активизиране на усилията за приобщаване на ромите, наред с другото, в областта на образованието ⁵. В текста на препоръката се отбелязват констатациите от проучването. С тази препоръка се разширява заложенният в рамката на ЕС акцент върху началното

¹ Харта на основните права на Европейския съюз, ОВ С 326, 26.10.2012 г.; Европейска социална харта, CETS № 163.

² Европейска комисия (2010 г.).

³ Европейска комисия (2011 г.-а).

⁴ Съвет на Европа, Комитет на министрите (2009 г.); УНИЦЕФ (2007 г.-а); Съвет на Европа, Европейска комисия срещу расизма и нетолерантността (ЕКРН) (2006 г.); решения по дела на Европейски съд по правата на човека (ЕСПЧ): *DH срещу Чешката република*, 13 ноември 2007 г.; *Oršuš срещу Хърватия*, 16 март 2010 г.; *Safranis срещу Гърция*, 5 юни 2008 г.

⁵ Европейска комисия (2013 г.).

образование, като се препоръчва държавите — членки на ЕС да гарантират завършването поне на задължителното училищно образование от всички ученици от ромски произход. Наред с това се препоръчват конкретни мерки за насърчване на участието на ромите в средното и висшето образование. В настоящия доклад е представен по-подробен анализ на резултатите от пилотно проучване в областта на образованието. На първо място е разгледан въпросът за посещаването на училище от децата в задължителна училищна възраст, като са анализирани възможните обяснения за непосещаването на училище сред тези деца. В следващата част са разгледани въпросите за грамотността и образователното равнище на всички респонденти на възраст 16 или повече години. Сравнението на образователните постижения или образователното равнище, постигнато от три различни възрастови групи респонденти, дава информация за промените, настъпили във времето. С цел предоставяне на допълнителна историческа информация в доклада е направено сравнение на данните от 2011 г. с резултатите от проучване, проведено през 2004 г. от Програмата на ООН за развитие (ПРООН) в пет от единадесетте държави членки, обхванати от проучването на FRA. Това са единствените данни, за които е възможно такова сравнение.

Резултатите отразяват положението на ромите, живеещи в райони, където делът на ромското население е по-висок от средния за страната. Резултатите следва да се анализират с оглед на данните за съседите на респондентите от неромски произход, които използват същата образователна и икономическа инфраструктура. Настоящият анализ има за цел да предостави на органите, определящи политиката, информация във връзка с разработването и изпълнението на мерки за гарантиране на равнопоставен достъп на ромите до образование. FRA изказва своята благодарност на г-жа Vera Messing от Централноевропейския университет, както и на Центъра за европейски политически изследвания и Европейската мрежа срещу расизма (ENAR) за тяхната помощ във връзка с подготовката на настоящия доклад.

Образованието — основно право

Висококачественото, приобщаващо и общо образование има еднакво определящо значение както за пълноценното развитие на детето, така и за цялостното развитие на обществото. Благодарение на образованието децата и младите хора придобиват уменията, които са им необходими, за да се интегрират на пазара

на труда и да дадат своя принос за цялостното социално сближаване. По тази причина правото на образование е гарантирано от международните конвенции и документите на ЕС.

Задължителното образование има определящо значение за придобиването на осем основни компетентности, представляващи съчетание от знания, умения и нагласи, които държавите — членки на ЕС считат за необходими за личностната реализация и развитие, активното гражданство, социалното приобщаване и заетостта ⁶.

Държавите — членки на ЕС са поели ангажимента да гарантират, че всички деца имат равен и безпрепятствен достъп до общообразователни и приобщаващи училища. Правото на образование е гарантирано от член 12 на Международния пакт за икономически, социални и културни права. Всички държави — членки на ЕС са ратифицирали Конвенцията на Организацията на обединените нации (ООН) за правата на детето, която гарантира правото на образование за всички деца ⁷. Конвенцията на ООН за премахване на всички форми на расова дискриминация, ратифицирана от всички държави — членки на ЕС, от своя страна забранява дискриминацията в образованието ⁸.

Наред с горното правото на образование е единственото социално право, което е изрично гарантирано от Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ) ⁹ и е предмет на защита по силата на член 14 от Конвенцията за забрана на дискриминацията, както е посочено в съответната практика на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) ¹⁰.

В Препоръките на комитета на министрите на Съвета на Европа от 2009 г. относно образованието на ромите и пътуващите общности се припомня, че на национално равнище следва да бъдат разработени политики, „гарантиращи [...] достъп до качествено образование, зачитащо достойнството и основано на принципите на правата на човека и правата на детето“ ¹¹.

Хартата на основните права на Европейския съюз също гарантира правото на образование ¹².

⁶ Европейски парламент (2006 г.).

⁷ Конвенция на Организацията на обединените нации (ООН) за правата на детето, член 28.

⁸ Международна конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация, член 5.

⁹ Протокол към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, член 2, CETS № 155.

¹⁰ Вж. например ЕСПЧ, *Satrapis и други срещу Гърция*, 5 юни 2008 г.

¹¹ Съвет на Европа, Комитет на министрите (2009 г.).

¹² Харта на основните права на Европейския съюз, ОВ С 326, 26.10.2012 г., член 14.

Реализирането на правото на образование обхваща три взаимно обвързани и еднакво значими аспекта: правото на достъп до образование, правото на качествено образование и правото на зачитане в учебната среда ¹³.

Измерване на постигнатия напредък по отношение на приобщаването на ромите: една мисия, която става все по-възможна

Нараства необходимостта от статистически данни за измерване на постигнатия напредък (или неговата липса) към изпълнението на целите на политиката и гарантирането на правата на човека. Необходими са сравними и надеждни поредици от данни и показатели за измерване на развитието в областта на приобщаването на ромите, включително в сферата на образованието. Образованието е област, в която проследяването на напредъка е особено важно. Неизпълнението на тази задача може да изложи на риск възможностите на следващото поколение роми.

Значителен напредък по отношение на данните е постигнат от 2001 г. насам, когато ПРООН проведе първото сравнително проучване на домакинствата, в рамките на което бяха събрани данни с разбивка по етническа принадлежност. През 2003 г. беше публикуван докладът на ПРООН *Avoiding the Dependency Trap* („Как да се избегне капанът на бедността?“) ¹⁴, в който за първи път бяха представени надеждни статистически данни, съгласно които значителен брой роми в обхванатите от проучването държави – членки на ЕС (България, Чешката република, Унгария, Румъния и Словакия), са изправени пред сериозни трудности, свързани с грамотността, детската смъртност и недохранването. По-конкретно по темата за образованието резултатите от проучването показваха, че образователните равнища сред ромите са „смуцаващо ниски“, като авторите на доклада подчертаха, че „[...] тъй като съществува пряка връзка между образованието и уменията, необходими на пазара на труда, неподходящото образование е значим фактор, допринасящ за намаляването на конкурентоспособността на работниците от ромски произход“. Оттогава насам бяха предприети редица инициативи за събиране на данни, които помогнаха за запълване на информационните празноти относно мащабите на

проблемите, с които се сблъскват ромите. Можем да посочим някои от тези инициативи:

- през 2004 г. ПРООН проведе изчерпателно проучване на статуса на ромите и на техните съседи от неромски произход в държавите от Централна и Югоизточна Европа. Получените в резултат на това проучване данни дадоха изходните параметри, спрямо които може да се проследява във времето напредъкът в областта на приобщаването на ромите, и по-конкретно в областта на образованието ¹⁵;
- през 2006 г. Европейският център за мониторинг на расизма и ксенофобията (ЕЦМРК), който е предшественик на FRA, изготви въз основа на наличните вторични данни подробен сравнителен доклад за положението на ромите в общественото образование ¹⁶. Авторите на доклада констатираха, че в редица държави членки са налице данни за пряка и системна дискриминация и изключване в областта на образованието, обусловени от разнообразни взаимно свързани фактори, включително бедност, висока безработица, неотговарящи на обичайните стандарти жилищни условия и недостатъчен достъп до здравни услуги. В доклада беше подчертана и оскъдността на данни с разбивка по етническа принадлежност за основните образователни показатели като равнищата на записване и на посещаване на училище, успеха и образователното равнище. През 2008 г. FRA предприе Проучването на Европейския съюз за малцинствата и дискриминацията (EU-MIDIS) – най-мощното до момента проучване от този тип, в рамките на което бяха събрани сравнителни данни от целия ЕС относно проявите на дискриминация и престъпления в ежедневието на различни етнически малцинствени и имигрантски групи. В рамките на проучването въз основа на подхода на случайната извадка бяха интервюирани 23 500 респонденти във всичките 27 държави – членки на ЕС, включително 3500 респонденти роми в седем държави – членки на ЕС. Резултатите от проучването показваха, че респондентите роми са групата, която съобщава за най-високи общи нива на субективно възприемана дискриминация в сравнение с останалите групи респонденти, например имигрантите от Северна Африка или от африканските държави на юг от Сахара. Положението на респондентите роми беше

¹³ УНИЦЕФ (2011 г.).

¹⁴ ПРООН (2002 г.).

¹⁵ За информация вж. проучване на ПРООН, Световната банка и ЕК от 2011 г. – https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/integrated_roma_web_1_.

¹⁶ Европейски център за мониторинг на расизма и ксенофобията (ЕЦМРК) (2006 г.).

описано подробно в специален доклад, посветен на ромите ¹⁷, който повдигна ключови въпроси, свързани със защитата и познаването на основните права;

- през 2011 г. FRA осъществи в сътрудничество с Европейската комисия, ПРООН и Световната банка проучване сред ромите и техните най-близки съседи от неромски произход в 11 държави — членки на ЕС: България, Чешката република, Франция, Гърция, Унгария, Италия, Полша, Португалия, Румъния, Словакия и Испания. Целта на проучването беше да се съберат данни за социално-икономическото положение на респондентите в областите на образованието, заетостта, здравеопазването и жилищното настаняване, както и във връзка с равното третиране и познаването на правата. Успоредно с работата на FRA ПРООН проведе проучване сред ромите в 12 държави от Централна и Югоизточна Европа, пет от които са включени и в проучването на FRA. В рамките на двете проучвания беше използван общ основен въпросник. ПРООН приложи изпитания през 2004 г. методологичен подход, благодарение на което е възможно проследяване на напредъка в приоритетните области на приобщаването на ромите, включително образованието.

Тези данни са използвани при изготвянето на редица публикации и аналитични изследвания. През 2012 г. FRA публикува доклада „Преглед на резултатите от проучването“, в който представя анализ на положението на ромите в 11 държави — членки

на ЕС в ключови социално-икономически области ¹⁸. През 2012 г. Световната банка публикува доклад относно значението на предучилищното образование ¹⁹.

През 2012 г. ПРООН също публикува доклад за образованието на ромите, съдържащ анализ на резултатите от проучването относно образователното равнище, грамотността, равнището на посещаване на училище, ромските деца в образователната система и сегрегацията ²⁰. Докладите на ПРООН и FRA се допълват взаимно и ако се четат успоредно, те предоставят най-пълни сравнителни данни за компактно живеещите ромски общности в 18 европейски държави. Използваните в рамките на двете проучвания подходи за изготвяне на извадките и методологии са хармонизирани във възможно най-голяма степен, но подходът към някои от темите и въпросите се различава по няколко причини. Тези несъответствия включват различия по отношение на обхванатите държави и различна относителна тежест на отделните модули, отразяваща основната изследователска насоченост на двете организации (например ПРООН отдели по-голямо внимание на социално-икономическото положение на респондентите, докато FRA включи подробен модул, посветен на възприятията и преживяванията, свързани с дискриминацията). Тези различия са причина за наличието на някои несъответствия в данните, които ще бъдат специално изтъкнати и обяснени в съответните раздели.

¹⁷ FRA (2009 г.-а).

¹⁸ FRA (2012 г.).

¹⁹ Световна банка (2012 г.).

²⁰ Brüggemann, C. (2012 г.).

Основни констатации и становища на FRA

ОСНОВНИ КОНСТАТАЦИИ ОТ ПРОУЧВАНЕТО, СВЪРЗАНИ С ОБРАЗОВАНИЕТО НА РОМИТЕ

Докладът *Положението на ромите в 11 държави – членки на ЕС – Преглед на резултатите от проучването*, публикуван съвместно от FRA, ПРООН, Световната банка и Европейската комисия, представя основните констатации, направени въз основа на съчетаните данни, събрани в рамките на проучванията сред ромите на ПРООН и FRA, включително в областта на образованието:

- **ниско равнище на участие в предучилищното образование:** средно едва половината от обхванатите от проучването ромски деца на възраст между 4 години и задължителната училищна възраст са посещавали предучилищно образование или детска градина през 2010/2011 г.;
- **високо равнище на посещаване на училище през периода на задължителното училищно образование в повечето държави членки:** според събраните данни, с изключение на България, Гърция и Румъния, девет от всеки десет ромски деца на възраст между 7 и 15 години посещават училище;
- **ниски равнища на завършване на средно образование:** едва 15 % от обхванатите от проучването роми на възраст между 20 и 24 години са завършили средно (общо или професионално) образование.

Резултатите от проучването показват, че в областта на образованието ромите се сблъскват с четири свързани помежду си проблема: ниско равнище на участие в предучилищно образование; висок риск от сегрегирано училищно обучение, към който се прибавя наличието на предразсъдъци и дискриминация; високи равнища на преждевременно напускане на училище преди завършване на средно образование; ниски равнища на грамотност. В тези области е налице спешна необходимост от предприемане на действия от държавите членки.

Предучилищно образование

Налице е съществена разлика по отношение на участието в предучилищното образование между ромите и техните съседи от неромски произход. Резултатите потвърждават определящото значение на предучилищното образование за постигането на успех на следващите етапи на образованието. Ниското равнище на участие в предучилищното образование затруднява учениците да наваксат пропуснатото на етапа на началното училище и е основен определящ фактор за преждевременното напускане на училище. За разлика от 70–97 % от респондентите от неромски произход, едва 20 % от ромите на възраст между 6 и 15 години в Гърция и по-малко от 50 % в Чешката република, Португалия, Словакия и Испания са посещавали някога предучилищно образование. Изключенията в това отношение са Унгария и Полша, където равнището на участие в предучилищно образование е високо, макар

и по-ниско в сравнение с живеещите в съседство лица от неромски произход.

Резултатите потвърждават, че инвестициите в образование и грижи в ранна детска възраст (ОГРДВ) се възвръщат. Децата, които са посещавали предучилищно образование, имат по-големи шансове да останат в училище и да завършат успешно задължителното си образование. Следователно достъпът на ромските деца до институции за образование и грижи в ранна детска възраст и наличието на воля от страна на ромските семейства децата им да участват в образование и грижи в ранна детска възраст ще окажат благоприятно въздействие върху равнището на посещаване на училище и образователните постижения в бъдеще.

Становище на FRA

Държавите членки следва да гарантират, че децата в неравностойно социално положение, включително децата от ромски произход, имат равнопоставен достъп до образование и грижи в ранна детска възраст, независимо от това къде живеят и от етническата им принадлежност. За да бъде постигната тази цел, е необходимо да бъдат предприети целенасочени мерки за децата в риск от маргинализиране, които следва да компенсират въздействието на структурните пречки, с които тези деца се сблъскват във връзка със записването и участието си в предучилищно образование.

Достъпът до институциите за предучилищно образование следва да бъде подобрен и децата от маргинализираните общности следва да се ползват с облекчения при записване в предучилищно образование. Ангажирането на семействата и общностите е важно условие за успеха на образованието и грижите в ранна детска възраст. Ромските семейства следва да бъдат мотивирани да записват децата си в предучилищно образование и да подпомагат тяхното участие в образованието посредством повишаване на тяхната осведоменост за дългосрочните ползи по отношение на бъдещото посещаване на училище и съответното образователно равнище.

Задължителното посещаване на училище и образователното равнище

Делът на ромските деца, които участват в задължителното училищно образование, е по-малък в сравнение с аналогичния показател за децата от неромски произход. Средно 14 % от ромските деца в задължителна училищна възраст от обхванатите от проучването домакинства не участват в образование в сравнение с 3 % от децата от неромски произход, живеещи в съседство. Налице са изразени различия между държавите — членки на ЕС: 43 % от децата в училищна възраст в Гърция и 22 % в Румъния не посещават училище, като този дял е незначителен в Чешката република, Унгария, Полша, Словакия и Испания (5–7 %). В България, Франция, Италия и Португалия делът на ромските деца в училищна възраст, които не посещават училище, е между 11 % и 14 %.

Основната причина за непосещаване на училище е късното тръгване и нередовното посещаване на училище, водещо до преждевременно напускане. Отчетените високи равнища на непосещаване на училище в Чешката република и Словакия се дължат предимно на късното започване на училищното образование, а в Португалия и Испания причината за това положение е преждевременното отпадане на учениците от училище. В Унгария и Италия непосещаването на училище се дължи както на късно тръгване, така и на преждевременно напускане на училище. Най-вече в Гърция и Румъния, но също така и в

България, Франция и Италия, ромските деца на всички възрасти не завършват задължителното училищно образование.

Голямото мнозинство от респондентите роми не са завършили гимназиалния етап на средното образование. Средно 89 % от обхванатите от проучването роми на възраст между 18 и 24 години не са придобили никаква квалификация за завършено средно образование в сравнение с 38 % от техните съседи от неромски произход. Делът на ромите, които не са завършили гимназиалния етап на средното образование, е най-висок в Гърция, Франция, Португалия, Румъния и Испания, където той надхвърля 90 %.

От друга страна данните разкриват **положителна тенденция в някои държави членки.** Например в Чешката република, Унгария и Италия сред ромите на възраст между 18 и 24 години са установени **по-високи равнища на завършване на средно образование**, отколкото сред по-възрастните роми. Във Франция, Гърция, Португалия, Румъния и Испания обаче случаите на завършване на гимназиалния етап на средното образование остават редки (под 10 %) също и сред младата възрастова група.

Становище на FRA

Държавите членки следва да проучат възможностите за осъществяване на систематично наблюдение на риска от отпадане от началните училища, което да позволи своевременно предприемане на мерки. Училищата следва да предоставят индивидуална подкрепа на децата в риск, включваща както педагогическа помощ, така и индивидуално консултиране, включително извънкласни дейности, предоставящи на децата възможности да обогатят знанията си. Ефективното ангажиране на родителите роми в училищните и образователните дейности също би допринесло за намаляване на риска от преждевременно напускане на училище.

Държавите членки следва да отделят специално внимание на прехода от начално към средно образование и от прогимназиалния към гимназиалния етап на средното образование, тъй като завършването на средно образование е необходима предпоставка за трайна трудова заетост.

Държавите членки могат да разгледат възможностите за въвеждане на стимули за учениците от ромски произход, например стипендии, помощи за настаняване и транспорт, за да ги насърчат да се записват и да завършват средно училище. Предоставянето на услуги за професионално ориентиране, индивидуална подкрепа за успешно завършване на прогимназиалния етап на основното образование и подготовка за гимназиалния етап на средното образование ще има положителен ефект по отношение на мотивацията на учениците от ромски произход да обмислят продължаването на образованието си. Предоставянето на индивидуално наставничество в гимназиалния етап на средното училище може да помогне за намаляване на равнището на преждевременно напускане на училище. Успешни ролеви модели могат да се използват за ефективна и убедителна илюстрация на начините, по които образованието може да подобри перспективите за успешна реализация в живота.

Участието в образованието и грамотността сред младежките

Ромите докладват ниски равнища на грамотност. Около 20 % от респондентите роми на възраст 16 или повече години посочват, че не могат да четат и пишат, в сравнение с по-малко от 1 % от живеещите в съседство респонденти от неромски произход. Положението е критично в Гърция, където половината от обхванатите от проучването роми са посочили, че са неграмотни, като значими равнища на неграмотност са отчетени и в Португалия (35 %), Румъния (31 %) и Франция (25 %).

Аналогично на **тенденцията по отношение на гимназиалния етап на средното образование, и по отношение на грамотността се наблюдава известно подобрене.** Делът на неграмотните роми е по-нисък сред най-младата възрастова група (16–24 години) в повечето държави — членки на ЕС, обхванати от проучването. Изключения в това отношение са Гърция и Румъния, където делът на неграмотните роми е все още висок: съответно 35 % и 22 %, както и в Словакия, където делът на неграмотните е останал без промяна на ниво от 5 %. Разликата между възрастовите групи сочи, че през последните години неграмотността намалява.

Участието в образованието също се увеличава. Делът на младите роми, които посещават училище, е много по-голям в сравнение с по-възрастните поколения. Делът на ромите във възрастовата група между 16 и 24 години, които не са посещавали училище

в Унгария, Словакия, Чешката република, Полша, Испания, България, и Италия, е едва между 0 % и 4 % (за по-подробна информация вж. фигура 11 на стр. 32). Делът на младите роми, които не са посещавали изобщо формално образование, е значим във Франция (12 %), Румъния (15 %) и Гърция (28 %). Освен това данните сочат, че е налице повишаване на участието в образование сред жените от ромски произход — тенденция, която е особено важна за бъдещите перспективи за реализация на момичетата.

Все още обаче **са налице значими различия между държавите по отношение на участието във формално образование.** Около 17 % от 16-годишните и по-възрастните респонденти от ромски произход никога не са посещавали училище в сравнение с по-малко от 2 % от респондентите от неромски произход. От респондентите в проучването 44 % в Гърция, 32 % в Португалия и 24 % в Румъния и Франция никога не са участвали във формално образование. Стойността на този показател за Унгария е 3 %, а за Чешката република и Словакия тя е 1 % (за по-подробна информация вж. фигура 10 на стр. 31). Тенденциите по отношение на равнищата на преждевременно напускане на училище сред жените по възрастови групи варират в отделните държави, но показват, че постигнатият напредък все още не е необратим.

Становище на FRA

Държавите членки следва да отделят специално внимание на институционалните или структурните пречки в техническите образователни системи, които засягат непропорционално маргинализираните райони, където живеят много роми, последствията, свързани с равенството между половете, както и ефектите от вътрешната географска мобилност и упражняването на правото на свободно движение между държавите — членки на ЕС.

Държавите членки могат да разгледат възможностите за диверсифициране на професионалното образование с помощта на схеми за обучение на работното място с цел улесняване на интегрирането на пазара на труда и осигуряване на възможности за доходи за учениците. Тези мерки могат да допринесат за намаляване на равнищата на преждевременно напускане на училище, тъй като учениците научават, че получените в училище знания се трансформират в търсени на пазара на труда умения. Наред с горното държавите членки могат да разгледат възможностите за използване на фондовете на ЕС за улесняване на достъпа до качествено средно професионално и общо образование в регионите и районите в неравностойно положение, където живеят много роми.

Равното третиране в образованието

В редица държави — членки на ЕС **ромските деца преобладават сред децата, настанени в специални училища и програми за обучение, които са извън общообразователната система**, макар че те нямат очевидни обучителни трудности или увреждания. Според резултатите от проучването средно едно от всеки десет ромски деца е посещавало, макар и за кратък период, специално училище или паралелка, която е основно за роми. Сегрегацията в общото образование е широко разпространена в Чешката република, Унгария, Словакия и Гърция, където между 33 % и 58 % от ромските деца, които посещават училище, се обучават в паралелки, съставени изцяло или предимно от ученици от ромски произход. Етнически сегрегиранията училищна среда не е типична в Италия, Полша, Португалия и Испания.

Въпреки тези факти възприятието за дискриминация в областта на образованието сред ромите е слабо разпространено. Оказва се, че образованието е сред институционалните области, които са най-слабо засегнати от дискриминация. Около 10 % от респондентите, които са имали контакти с персонал в областта на образованието, са се чувствали дискриминирани през последните 12 месеца; от друга страна 10 % от респондентите са отговорили, че са се чувствали дискриминирани в контактите си със системата на здравеопазването, 7 % — на работното място, 23 % при търсене на жилище и 24 % при търсене на работа. Готовността за докладване на случаи на дискриминация е дори още по-ниска, което сочи, че ромите вероятно възприемат дискриминацията като „нормална“.

В някои случаи се наблюдава взаимна зависимост между посещаването на сегрегирани училища или паралелки и бедността. Децата от домакинства в риск от бедност (т.е. домакинствата с приравнен доход под 60 % от националния медианен приравнен разполагаем доход), се обучават по-често в етнически сегрегирани паралелки или училища в Чешката република, Унгария и Гърция, отколкото децата от неромски произход от домакинства в риск от бедност.

Становище на FRA

Сегрегацията в образованието е въпрос, порождащ особена загриженост във връзка с равното третиране. Държавите — членки на ЕС следва да анализират аспектите на фактическата сегрегация, произтичаща от явленията жилищна сегрегация или „бягство на белите“. С оглед на това държавите членки следва да гарантират посредством строго прилагане на съответно законодателство и политики, че училищата осигуряват приобщаваща среда за всички деца, независимо от техния етнически произход или увреждане. Държавите членки следва да гарантират, че органите по въпросите на равенството разполагат с достатъчно ресурси, за да осъществяват контрол по отношение на десегрегацията на училищата и интегрирането на децата в общообразователните училища. Европейската комисия следва да гарантира, че средства от фондовете на ЕС не се използват за поддържане на такива форми на сегрегация в училищата.

Държавите членки могат да разгледат възможностите за наблюдение и оценка на напредъка в областта на образованието въз основа на систематично събиране на анонимизирани статистически данни с разбивка по етнически произход, пол и увреждане за записването и посещаването на училище и за образователното равнище.

Освен това държавите членки могат да разгледат възможностите за въвеждане или разширяване на специализираното обучение за учители и персонал в системата на образованието, по-конкретно по въпросите на равното третиране на ромските деца.

Подобряването на възможностите на ромите за образование е част от по-широка програма за приобщаване и може да е устойчиво, само ако в този процес бъдат включени ромските общности и местното население от етническото мнозинство. Сплотяването на общностите има важно значение за преодоляване на предразсъдъците и дискриминацията. Държавите членки могат да разгледат възможностите за насърчаване и финансиране на усилията на местните администрации и други действащи лица за разработване на инициативи за сближаване на общностите, и по-специално във връзка с образованието.

1

Равнище на посещаване на училище сред ромските деца в училищна възраст

В повечето държави – членки на ЕС продължителността на задължителното формално училищно образование за всички деца е поне осем години ²¹. Счита се, че този период на задължителното училищно образование е минимално необходимият за придобиване на знания, умения и нагласи, които се определят като необходими за личностната реализация и развитие, активното гражданство, социалното приобщаване и заетостта ²². Дете, което е посещавало за кратко или никога не е посещавало училище, няма да бъде способно да придобие „[...] грамотност и други основни умения, знания и ценности, необходими за пълноценното му участие в обществото“ ²³.

Голям обем данни от научни изследвания подчертават ползите от задължителното образование, както на индивидуално равнище, така и на равнището на обществото. Широк спектър от анализи ²⁴ изтъкват, че продължаването на образованието след периода на задължителното училищно образование, дори само с една година, води до увеличаване на доходите и професионалния авторитет, както и на мобилността, като същевременно намалява вероятността от безработица или живот на социални помощи. За показателите за качеството на живот, като например удовлетвореността от живота, щастиято или субективното възприятие за здраве, също се отчитат по-високи стойности

сред лицата с по-продължително образование ²⁵. На равнището на обществото според оценките на авторите на проведено в Унгария проучване на дългосрочните бюджетни ползи от образованието на ромите възвръщаемостта на инвестициите в образованието на ромските деца варира между 30 000 и 70 000 EUR на ученик ²⁶. Инвестициите в образованието на ромите очевидно облагодетелстват не само индивида, но и обществото като цяло.

Респондентите в проучването са предоставили информация за образователното равнище, постигнато от всяко дете на възраст до 16 години в тяхното домакинство през учебната 2010/2011 г. Наред с това респондентите са имали възможност да посочат, че дадено дете „още не ходи на училище“, „временно не ходи на училище или пропуска годината“, „работи“ или „изобщо е спряло да ходи на училище“. Тези ситуации са обобщени под заглавието „не посещава училище“ в следващия анализ.

В следващите раздели ще разгледаме резултатите във връзка с равнището на посещаване на училище сред децата в задължителна училищна възраст, причините на непосещаване на училище и възможната връзка между участието в образованието в ранна детска възраст и равнището на посещаване на училище в задължителната училищна възраст и след нея.

²¹ Европейска комисия, Изпълнителна агенция за образование, аудио-визия и култура (EACEA) (2011 г.).

²² Европейски парламент (2006 г.).

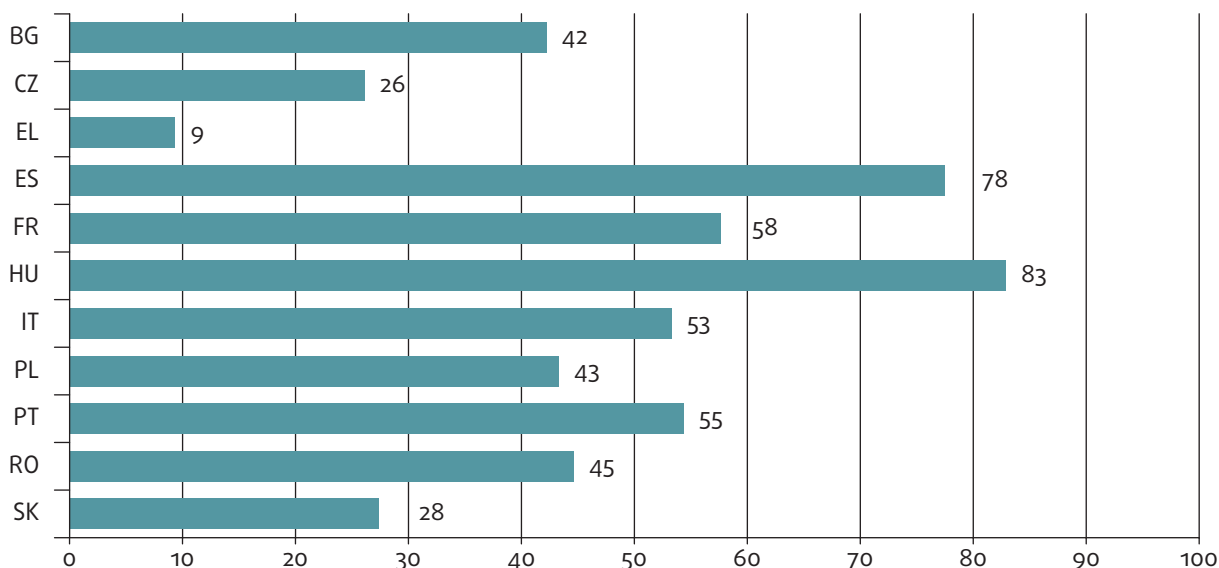
²³ ЮНЕСКО (2000 г.).

²⁴ Misković, M. (ред.) (2013 г.); Friedman, E., Kriglerová, E. G., Kubánová, M. и Slosiarik, M. (2009 г.); Kertesi, G. и Kézdi, G. (2011 г.); Liégeois, J.-P. (1998 г.); O'Higgins, N. и Ivanov, A. (2006 г.).

²⁵ Oreopoulos, P. и Salvanes, K.G. (2011 г.).

²⁶ Kertesi, G. и Kézdi, G. (2006 г.).

Фигура 1: Ромски деца на възраст между 4 години и задължителната възраст за записване в начално образование, които са посещавали предучилищно образование или детска градина през 2010/2011 г., по държави — членки на ЕС (%)

Въпрос: В9. В какво образователно равнище е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)?

Бележки: Референтна работна група: всички деца в обхванатите от проучването ромски и неромски домакинства на възраст от четири до шест или седем години, в зависимост от възрастта на задължително записване в училищно образование в съответната държава членка, които все още не са тръгнали на начално училище. В България, Унгария, Полша и Румъния задължителното образование започва на 7-годишна възраст, а в останалите държави членки — на 6-годишна възраст.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

1.1. Образованието в ранна детска възраст и неговото значение

Образованието в ранна детска възраст е първият контакт с образователната система. В своето Съобщение от 2011 г. Европейската комисия отбелязва по този въпрос, че „образованието и грижите в ранна детска възраст са най-важната основа за успешното учене през целия живот, за социалната интеграция, личното развитие и за шансовете за намиране на работа в бъдеще“²⁷. Образованието в ранна детска възраст се осъществява в различни форми в отделните държави — членки на ЕС, но всички тези държави предоставят под една или друга форма образователни програми за малки деца, които все още не са навършили възрастта за записване в задължително училищно образование, като тези програми са поне отчасти финансирани с публични средства²⁸. В издаден по-късно политически документ на Съвета се подчертава следният забележителен парадокс: въпреки че ромските деца могат да получат най-много от образованието и грижите в ранна детска възраст, равнището на записване в институции за предучилищно образование сред тях е по-ниско,

отколкото сред децата от неромски произход. „Делът на участие на ромските деца, получаващи образование и грижи в ранна детска възраст, като цяло е много по-нисък от този на местното население, и повишаването на тези възможности е ключово предизвикателство пред политиката в тази област в целия ЕС. Образованието и грижите в ранна детска възраст могат да играят ключова роля за преодоляването на неравностойното положение, в което ромските деца се намират по отношение на образованието.“²⁹

ЕС и Световната банка издадоха доклад, посветен на ромите и образованието и грижите в ранна детска възраст³⁰, който подчертава значението на образованието в ранна детска възраст и ползите от него за децата от семействата в социално неравностойно и маргинализирано положение, които често нямат капацитет да осигурят на своите малки деца физическите и когнитивните стимули, които са необходими за по-нататъшното успешно участие в образованието.

Положителното въздействие на образованието в ранна детска възраст по отношение на посещаването на училище на следващи етапи намира потвърждение в резултатите

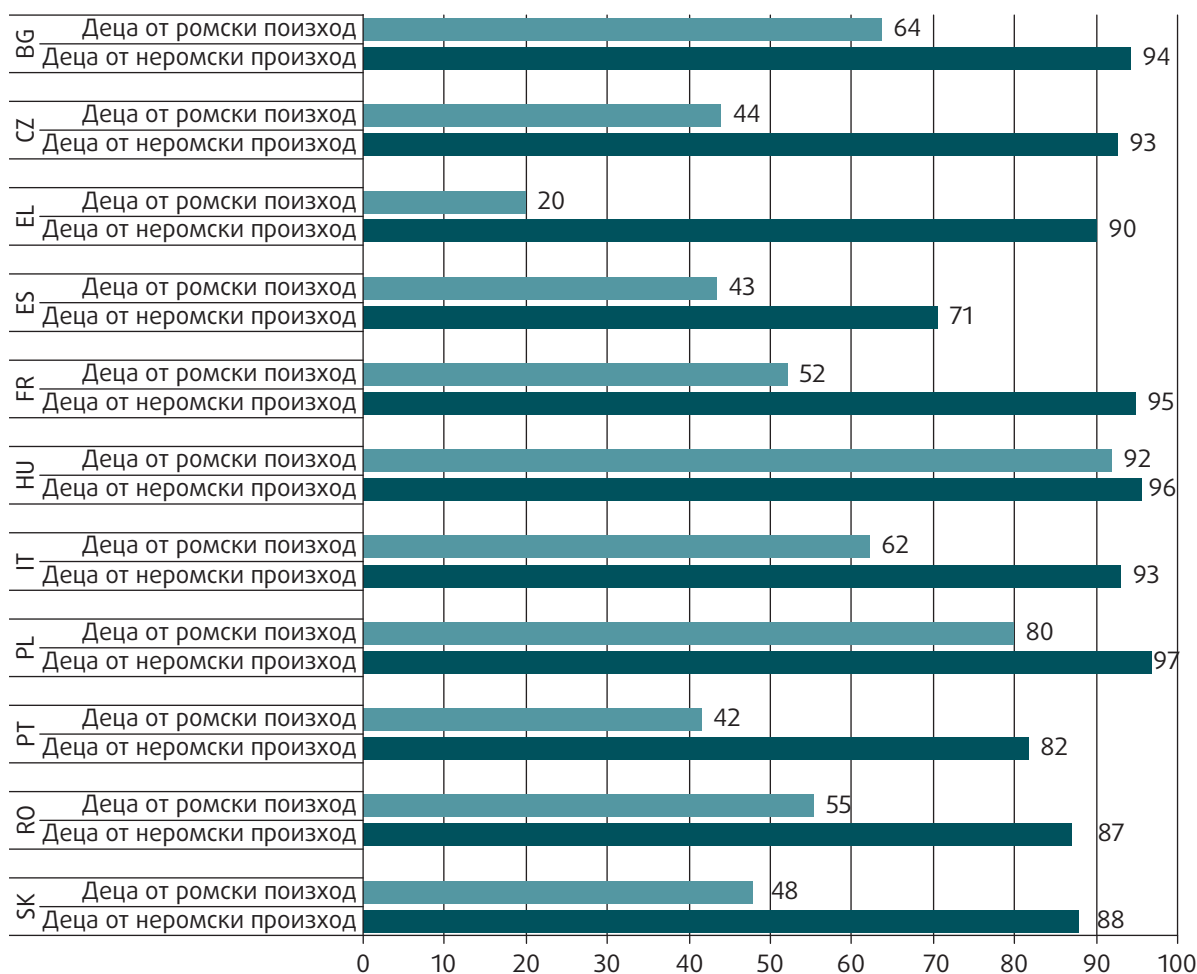
²⁷ Европейска комисия (2011 г.-6).

²⁸ ЕАСЕА (2009 г.).

²⁹ Европейска комисия (2011 г.-6).

³⁰ Световна банка (2012 г.).

Фигура 2: Деца от ромски и неромски произход на възраст между 6 и 15 години, които са участвали в предучилищно образование, по държави – членки на ЕС (%)

Въпрос: В9. В какво образователно ниво е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)?
 В14. Ходил/а ли е някога в детска градина или предучилищна група?

Бележка: Референтна група: всички деца в обхванатите от проучването ромски и неромски домакинства на възраст между 6 и 15 години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

от проучването. Респондентите са запитани дали децата на възраст до 15 години в тяхното домакинство посещават понастоящем или са посещавали в миналото предучилищно образование.

Равнището на участие в предучилищно образование е най-високо в Унгария и Испания, където 80 % от ромските деца на възраст между 4 години и задължителната възраст за записване в начално образование са посещавали предучилищно образование или детска градина през учебната 2010/2011 г. (фигура 1). От друга страна едва 9 % от ромските деца в същата възрастова група в Гърция посещават предучилищно образование, а в Чешката република и Словакия стойността на този показател е 30 %.

През периода на провеждане на проучването сред ромите е бил по-малък и делът на децата на възраст между 6 и 15 години, които са участвали в предучилищно образование, като в това отношение се наблюдават значими различия между държавите (фигура 2). Най-малък е делът на участвалите в предучилищно образование сред ромските деца в Гърция (20 %). Разликата по този показател между децата от ромски и неромски произход също е най-голяма в Гърция (70 процентни пункта), като в останалите държави тя варира между 17 и 50 процентни пункта.

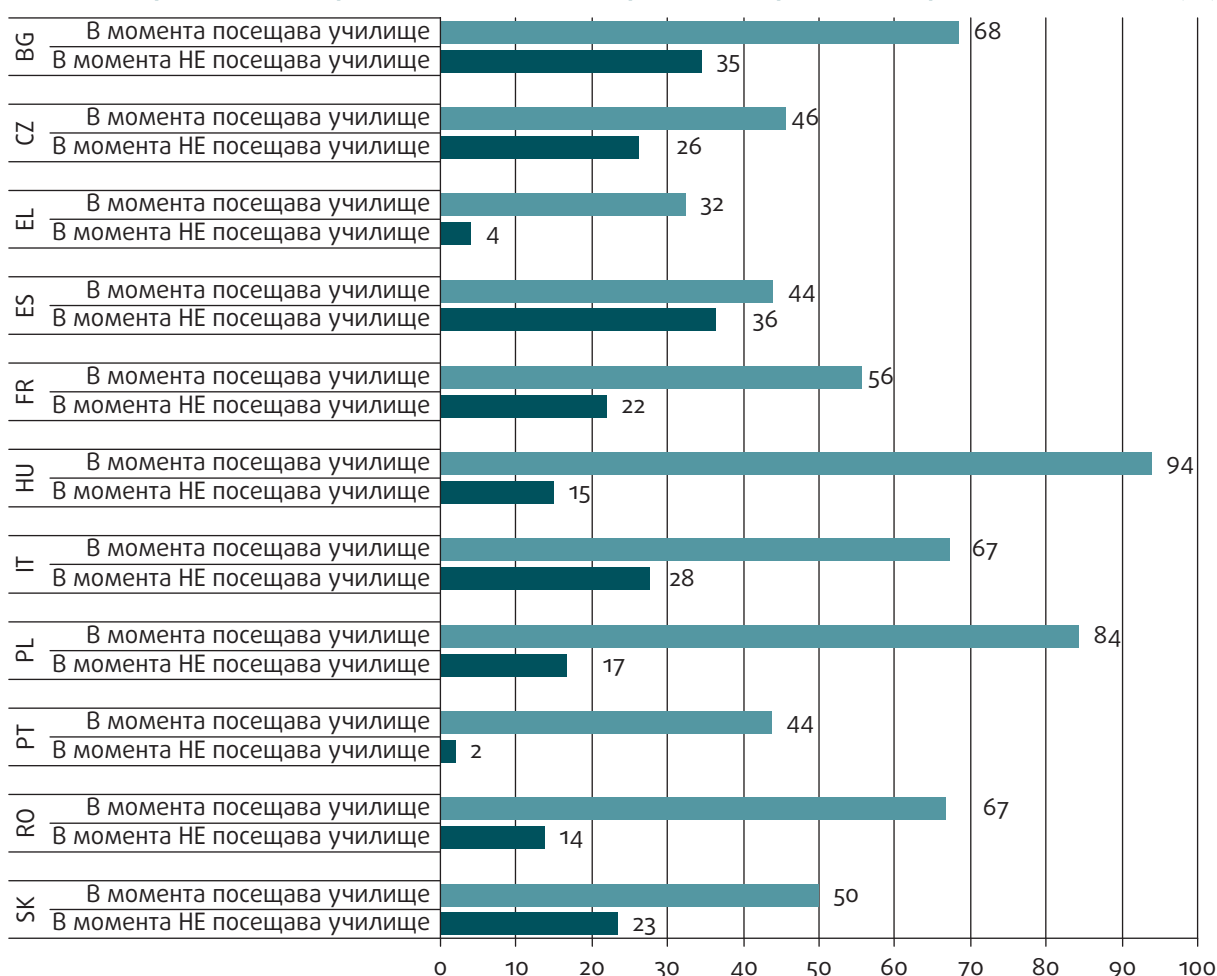
Най-голям е делът на участвалите в предучилищно образование ромски деца в Унгария (92 %). В Унгария посещаването на последната година от детската градина е задължително за всички деца, като децата в неравностойно социално положение се ползват с предимство при записването.

Неотдавна посещаването на детска градина стана задължително за децата в неравностойно социално положение от тригодишна възраст.

В почти всички държави — членки на ЕС участието в предучилищно образование оказва положително въздействие върху участието на децата в училищното образование. В седем държави по-голямата част от ромските деца в задължителна училищна възраст, които понастоящем посещават училище, са участвали в предучилищно образование. От друга страна, само малка част

от ромските деца в задължителна училищна възраст, които понастоящем не посещават училище (по различни причини), са участвали в предучилищно образование (фигура 3). Разликите са „статистически незначими“³¹ във всички държави, освен в Испания. В Испания резултатите от проучването не позволяват да се направи ясно разграничение между тези, които понастоящем посещават училище, и тези, които не посещават училище, що се отнася до възможното въздействие на тяхното предишно участие в предучилищно образование — 44 % от тези, които

Фигура 3: Ромски деца в задължителна училищна възраст, участвали в предучилищно образование, които участват или не участват в задължително училищно обучение, по държави — членки на ЕС (%)

Въпрос: Участие в предучилищно образование:

B14. Ходил/а ли е някога в детска градина или предучилищна група?

B9. В какво образователно ниво е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)?

Не посещава училище:

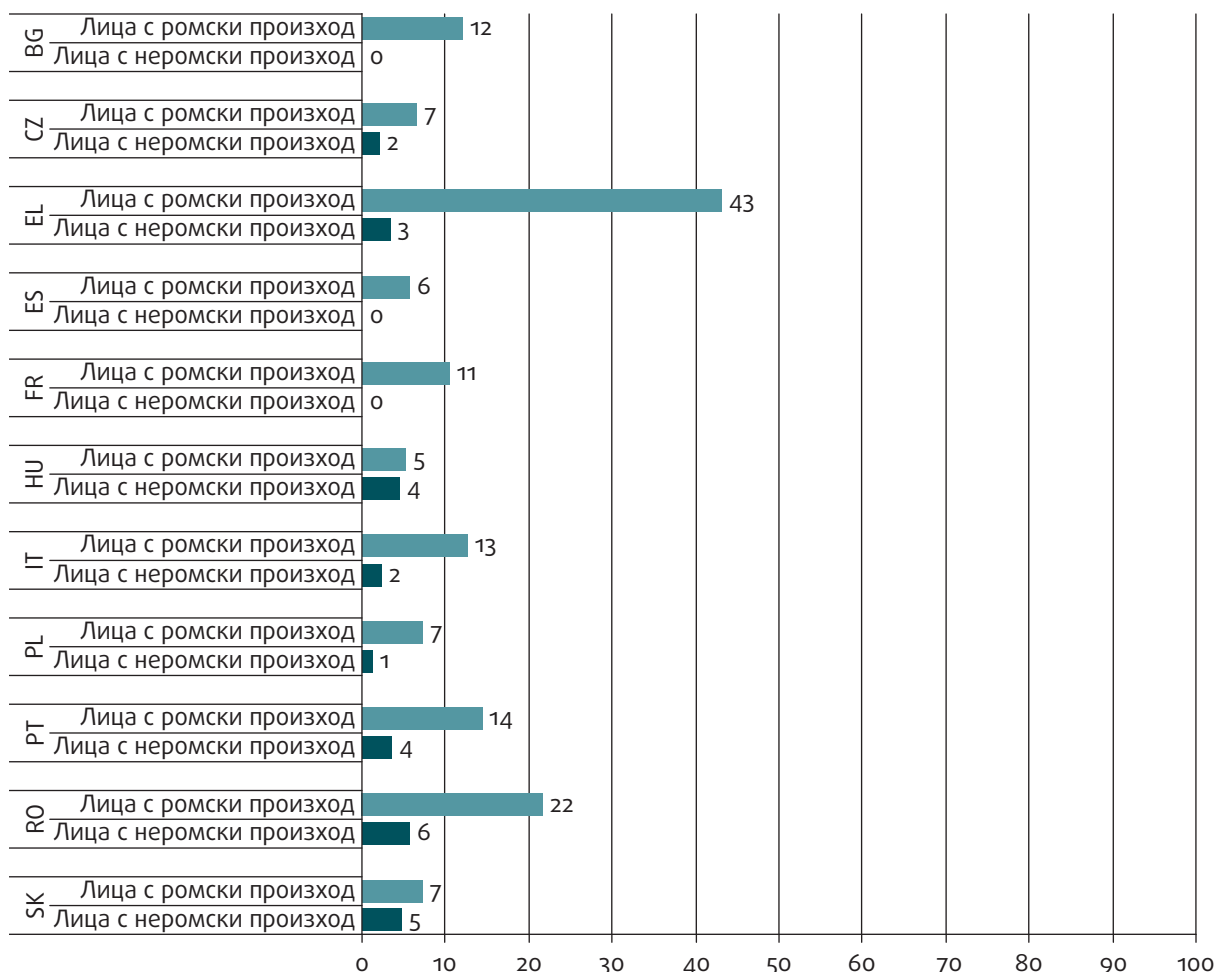
B9. В какво образователно ниво е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)? 01 Още не ходи на училище 06 Временно не ходи / пропуска годината 07 Изобщо спря да ходи на училище 08 Работи.

Бележка: Референтна група: всички деца в задължителна училищна възраст в обхванатите от проучването ромски домакинства, които са на възраст до 15 години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

³¹ „Статистически значимите“ резултати се определят въз основа на резултатите от статистически тест. В този анализ статистическата значимост е проверена посредством наблюдение на интервалите с гаранционна вероятност 95 % или хи-квадрат тест с ниво на значимост 0,05.

Фигура 4: Деца от ромски и неромски произход в задължителна училищна възраст, които не са посещавали училище през 2010/2011 г., по държави – членки на ЕС (%)

Въпрос: За респондентите на възраст до 16 години: В9. В какво образователно ниво е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)? 01 Още не ходи на училище 06 Временно не ходи/пропуска годината 07 Изобщо спря да ходи на училище 08 Работи.

За респондентите на възраст 16 или повече години, когато задължителното училищно образование продължава и след навършване на 16-годишна възраст: А10. Как бихте описали настоящата му/й трудова ситуация? Всички категории отговори с изключение на: 11 В училище/учащ 12 Професионално обучение/чиракуване.

Бележка: Референтна група: всички деца в задължителна училищна възраст в обхванатите от проучването ромски и неромски домакинства.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

понастоящем посещават училище, са участвали в предучилищно образование срещу 36 % от тези, които понастоящем не посещават училище, но преди това са участвали в предучилищно образование. Данните от проучването сочат Унгария като убедителен пример за видимите резултати от образованието в ранна детска възраст по отношение на посещаването на училище. До 94 % от ромските деца в задължителна училищна възраст, които понастоящем посещават училище, са преминали през предучилищното образование на по-ранен етап от живота си (участвали са в предучилищно образование). В същото време едва 15 % от ромските деца на еднаква възраст в Унгария, които понастоящем не посещават училище, са участвали в предучилищно образование в миналото.

1.2. Равнища на посещаване на училище

Резултатите от проучването показват, че в сравнение със своите връстници от неромски произход ромските деца са в по-висок риск от напускане на училище преди края на задължителната училищна възраст, без да са придобили основните умения, необходими за постигане на пълноценно участие в своите общества. Средно 14 % от обхванатите от проучването ромски деца не са посещавали задължителното училищно образование в сравнение с около 3 % от децата от неромски произход. Гърция изпъква пред останалите държави с изключително високо равнище на непосещаване: 43 % от ромските деца

в задължителна училищна възраст не посещават училище.

В академичната литература са посочени редица многопластови фактори, които водят до високите равнища на непосещаване на училище сред ромските деца. Тези фактори са както причини, така и резултати от други социално-икономически лишения, с които се сблъскват ромите. Тези лишения се катализират взаимно и попадат в две групи: едната от тези групи е свързана с положението на ромските семейства и социално-икономическата среда, в която живеят те, а другата група е свързана с конкретните училища, които децата посещават или до които те нямат достъп. В първата група са включени фактори, които са най-общо свързани със статуса по отношение на бедността (финансови затруднения на семействата и свързания с тях детски труд), здравни проблеми, брак и раждане в ранна възраст, липса на пространство в жилището, където децата могат да се подготвят за училище. Втората група включва отдалечеността от основната образователна инфраструктура, ограничения достъп до училища, особено след етапа на началното училище, и големия брой на случаите на необосновано настаняване на ромски деца в специални училища. Всичко това води до късно тръгване и нередовно посещаване на училище и слаб успех в началното училище, което затруднява прехода между основното и средното образование. Ситуацията се влошава и от високата географска мобилност на ромското население в някои държави ³².

Резултатите от проучването показват, че някои държави членки са далеч от постигането на целта в областта на образованието, залегнала в Рамката на ЕС за националните стратегии за интегриране на ромите (НСИР), която има за цел да гарантира, че всяко ромско дете завършва поне начално училище. Както е посочено в последното съобщение на Европейската комисия относно НСИР, предпоставките за постигане на тази цел не са налице. Макар че посещаването на началното училище е задължително във всички държави членки, резултатите от проучването показват, че между отделните държави членки са налице съществени различия по отношение на дела на ромските деца, които не участват в задължителното училищно образование (фигура 4). Гърция и Румъния отчитат най-голям дял на ромските

деца, които не участват в задължителното училищно образование (съответно 43 % и 22 %). В останалите държави — членки на ЕС се наблюдава ясно изразено географско разпределение: с изключение на Испания в държавите в Югозападна Европа (Франция, Италия и Португалия), както и в България, делът на ромските деца, които не участват в задължителното училищно образование, е между 10 % и 15 %, докато в централноевропейските държави (Унгария, Чешката република, Словакия и Полша), както и в Испания делът им е между 5 % и 7 %. Разликите по отношение на участието в задължителното училищно образование сред децата от ромски и неромски произход са статистически значими във всички държави — членки на ЕС, с изключение на Унгария и Словакия. Данните на ПРООН потвърждават тези констатации: най-малки различия между етническите общности по отношение на посещаването на училище са отчетени в Унгария и Словакия ³³. Най-голяма разлика между ромите и неромите по отношение на задължителното посещаване на училище е установена в Гърция (40 процентни пункта) и в Румъния (16 процентни пункта), като тази разлика надхвърля 10 процентни пункта също и в България, Франция, Италия и Португалия.

FRA не установи данни за значима разлика между половете по отношение на задължителното посещаване на училище сред ромските деца. Най-големи разлики са установени в Гърция (пет процентни пункта) и в Португалия (седем процентни пункта), където делът на момчетата, които не участват в задължителното училищно образование, леко надхвърля този на момчетата. От друга страна в Словакия делът на момчетата, които не участват в задължителното училищно образование, леко надхвърля (с пет процентни пункта) този на момчетата.

1.3. Възрастова структура на ромските деца, които не посещават училище

Възрастовото разпределение на децата, които са в законоустановената задължителна училищна възраст, но не посещават училище, е показателно за тенденциите и сериозността на проблема „непосещаване на училище“ сред ромите. Данните, представени на фигура 5, разкриват, че освен по-значимите съотношения в началото и в края на периода на задължителното училищно образование относително голям дял от ромите не посещават училище на всички възрасти, като

³² Brüggemann, C. (2012 г.); Hoelscher, P., Регионален офис на УНИЦЕФ за ЦИЕ/ОНД (2007 г.); Фонд за образование на ромите (2012 г.-а); Европейски център за правата на ромите (ЕЦПР) (2008 г.); Европейски център за правата на ромите (1999 г.); Европейски център за правата на ромите (2004 г.); ПРООН (2002 г.); Kertesi, G. и Kézdi, G., Фонд за образование на ромите (2013 г.); Ivásiuc, A. (2010 г.); Фонд за образование на ромите (2012 г.-б); Szalai, J. и Schiff, C. (2014 г.).

³³ Brüggemann, C. (2012 г.).

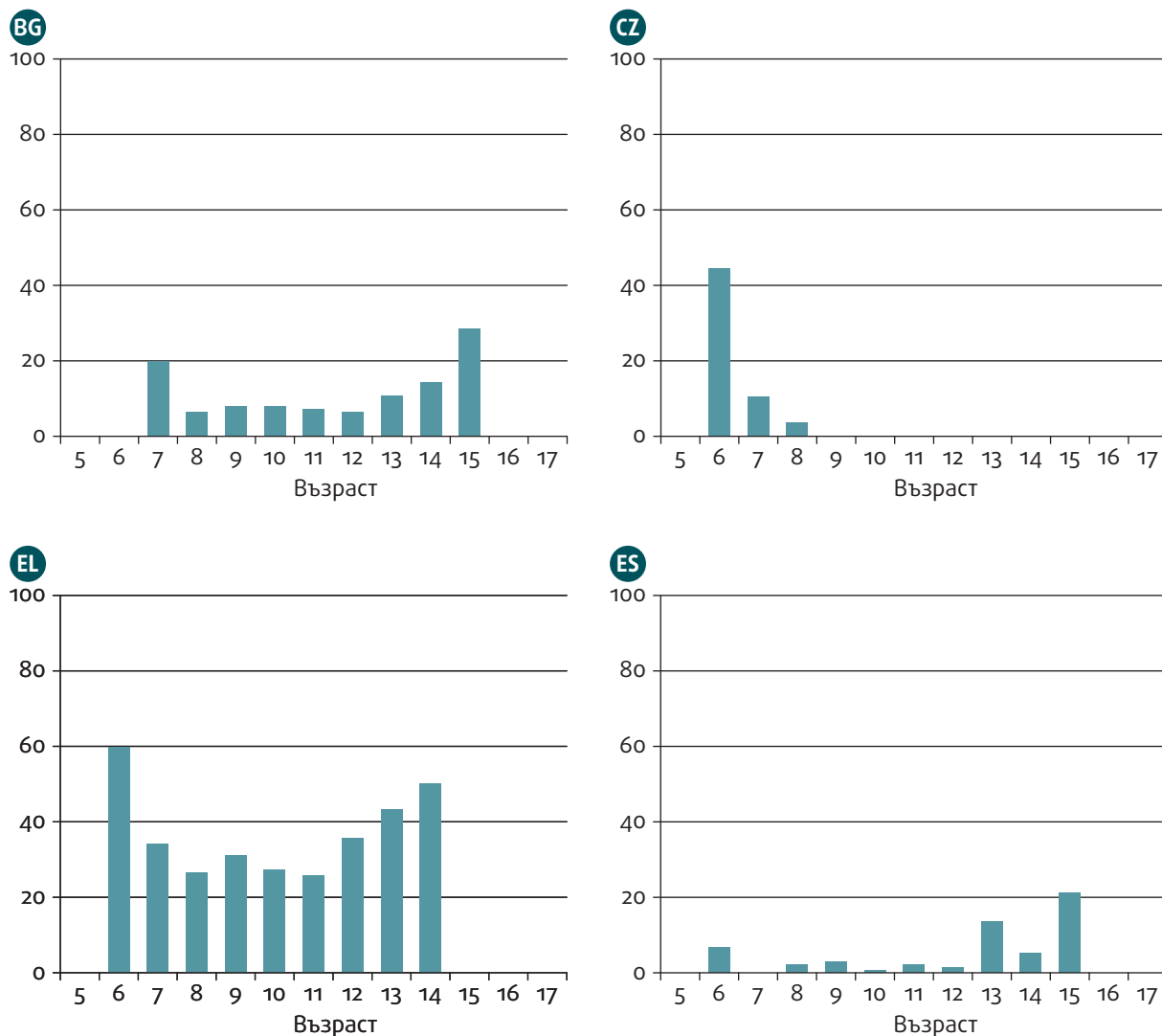
това явление е особено изразено в Гърция, където задължителното училищно образование започва на 6-годишна възраст, но според данните 60 % от 6-годишните в обхванатите от проучването ромски домакинства не посещават училище. Делът на ромските деца в задължителна училищна възраст, които не посещават училище, е много висок във всички възрастови групи, но най-високи стойности на този показател са отчетени в двата края на възрастовото разпределение: една трета от 7-годишните, 26–31 % от 8–11-годишните, 36 % от 12-годишните и 43 % от 13-годишните не посещават училище. Данните от проучването не съдържат достатъчно информация за възможните причини за високото равнище на непосещаване на училище сред ромските деца в Гърция, но резултатите от

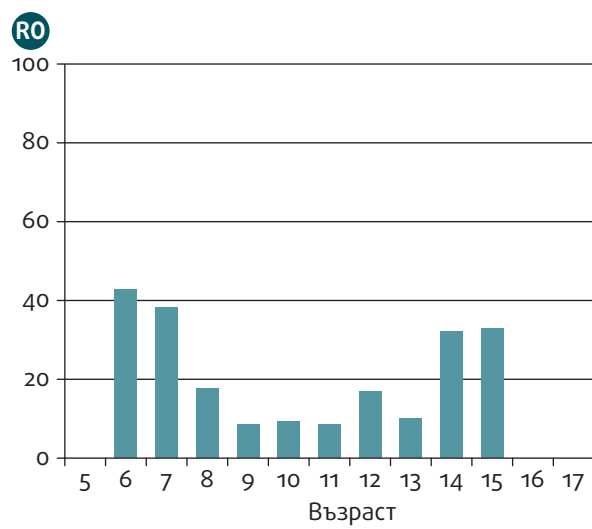
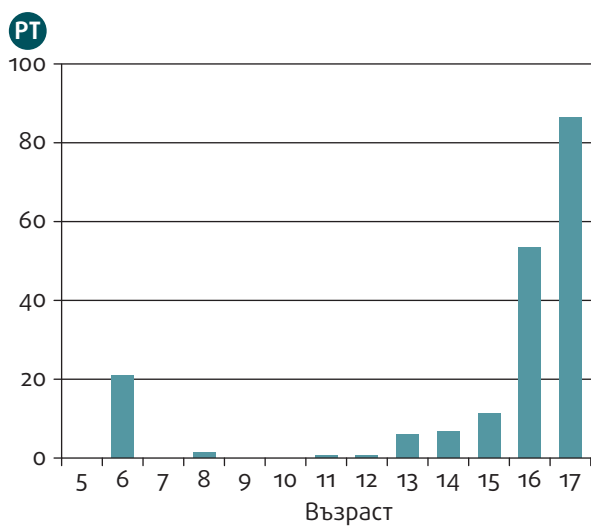
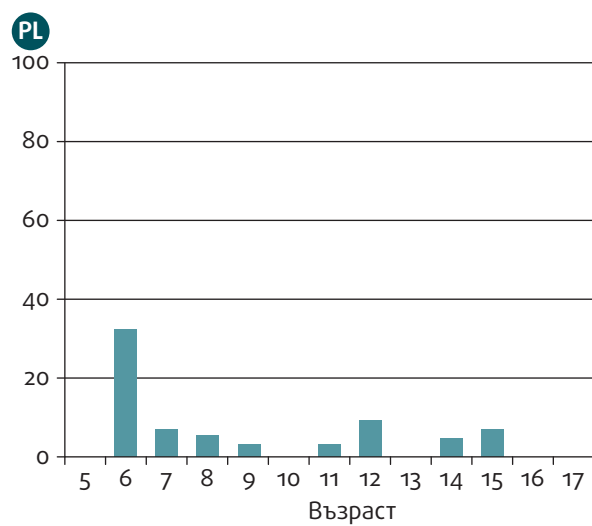
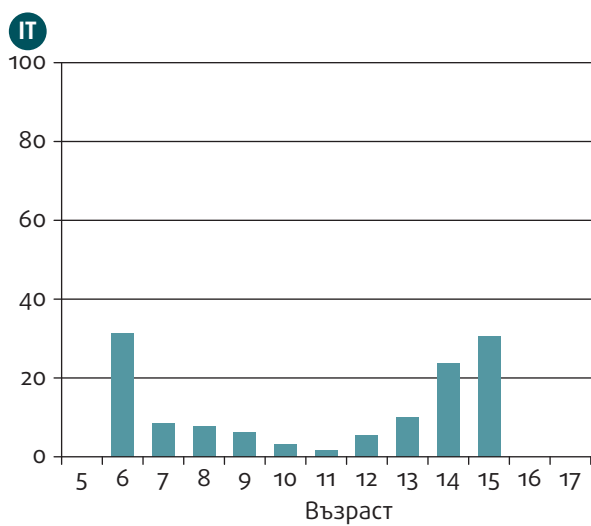
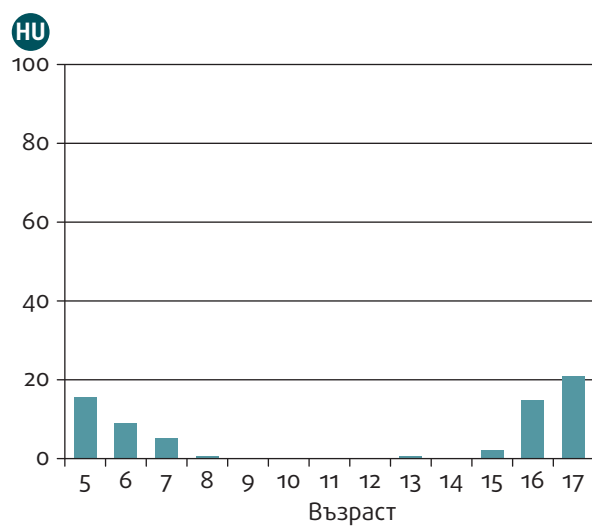
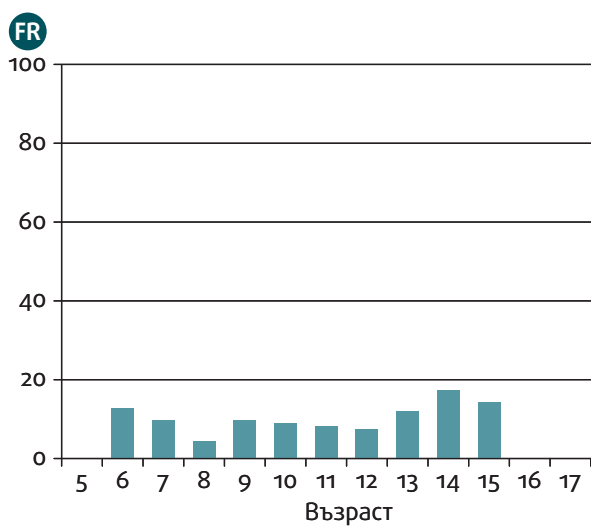
немногочислените ³⁴, предимно антропологически научноизследователски проекти, посветени на ромите, сочат наличието на множество причини за неравностойното им положение в областта на образованието. Някои от тези причини вероятно са свързани с географската изолираност, а други – с живота в сегрегирани гета в покрайнините на големите градове. Много от ромите, които посещават училище, се обучават в неотговарящи на обичайните стандарти сегрегирани училища или паралелки и рядко биват насърчавани да продължат образованието си. Гръцката държава изглежда пренебрегва значението на социалната интеграция на ромите и ролята на образованието в този процес ³⁵.

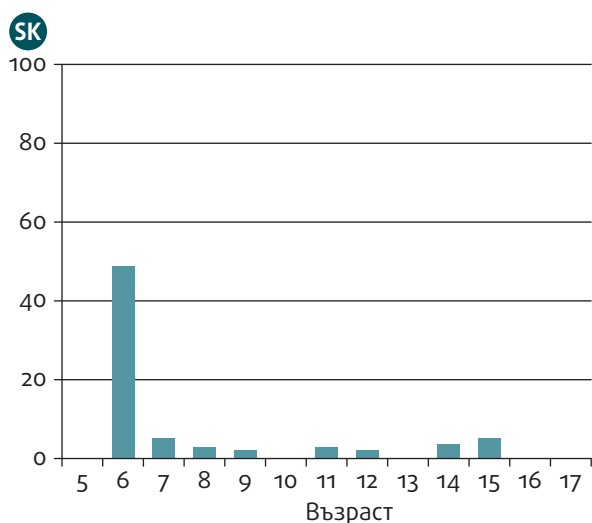
³⁴ Lydaki, A. (1997 г.); Rinne, C. (2002 г.).

³⁵ Национална комисия за правата на човека на Република Гърция (2011 г.).

Фигура 5: Ромски деца в задължителна училищна възраст, които не посещават училище, по държави – членки на ЕС и възраст (%)

Въпроси: За респондентите на възраст до 16 години: В9. В какво образователно ниво е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)? 01 Още не ходи на училище 06 Временно не ходи / пропуска годината 07 Изобщо спря да ходи на училище 08 Работи.

За респондентите на възраст 16 или повече години, когато задължителното училищно образование продължава и след навършване на 16-годишна възраст: А10. Как бихте описали настоящата му/й трудова ситуация? Всички категории отговори с изключение на: 11 В училище/учащ 12 Професионално обучение/чиракуване.

Бележка: Референтна група: всички деца в задължителна училищна възраст в обхванатите от проучването ромски домакинства.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

1.4. Причини за неучастието в задължителното училищно образование

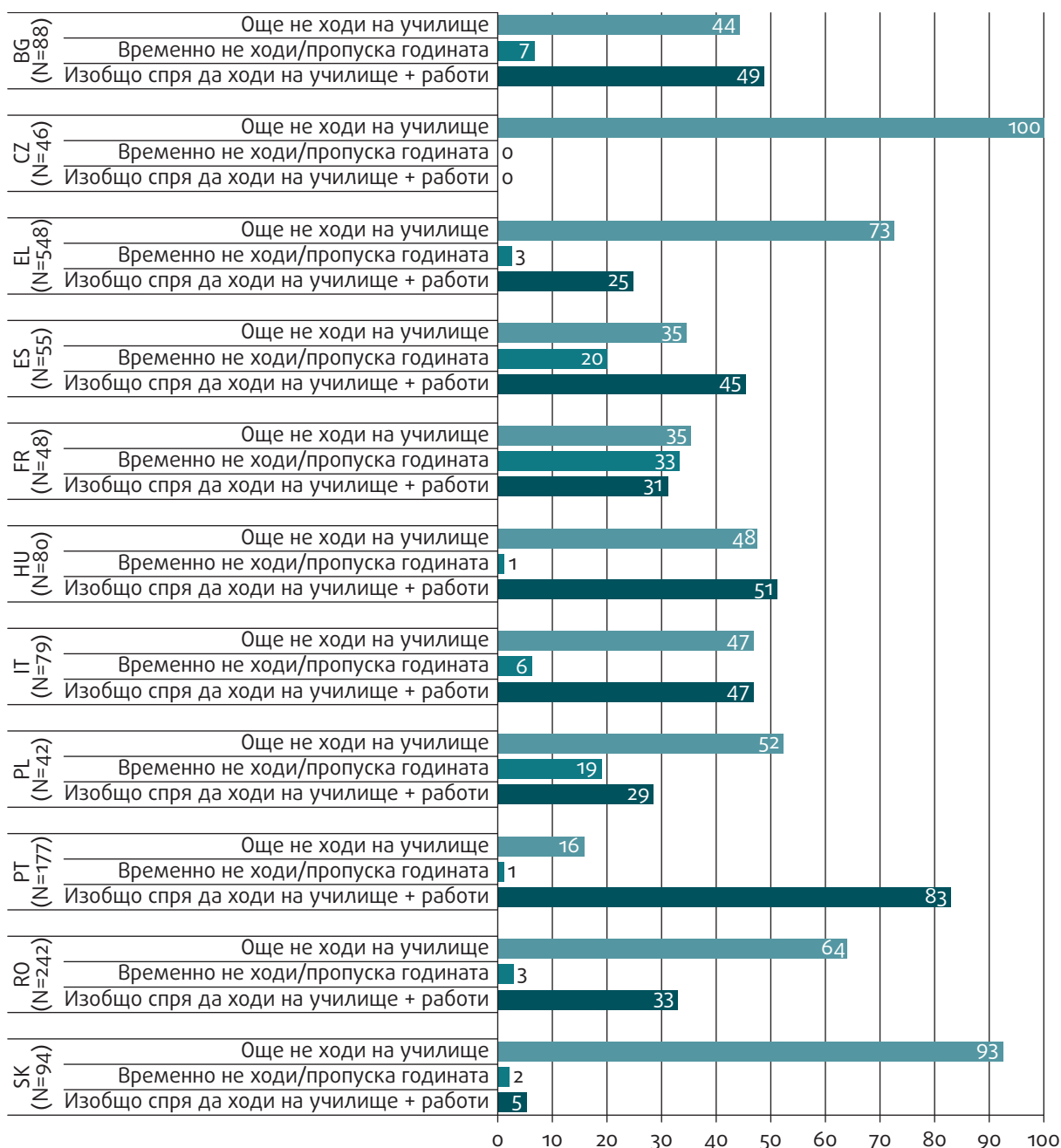
В рамките на проведено в Румъния задълбочено проучване е установено, че високите равнища на преждевременно напускане и непосещаване на училище сред ромите са резултат от съчетание от институционални и структурни фактори в рамките на образователната система³⁶. Тези фактори вероятно са налице и в други държави. Те включват неразвита инфраструктура и недостиг на оборудване, географска отдалеченост на училищата и липса на достъпен обществен транспорт – общи проблеми, които засягат непропорционално маргинализираните селски райони, където живеят много роми. Наред с институционалните причини посещаването на училище от ромските деца е възпрепятствано и от индивидуални характеристики като езикови и комуникационни затруднения, ниска увереност в училище, брак и раждане в ранна възраст или необходимост децата да допринасят към доходите на домакинството. Въздействието на тези фактори в много случаи бива утежнявано от начина на преподаване или учебните програми, които не съответстват на жизнения опит на ромските деца, наличието на предразсъдъци или ниска мотивация сред учителите или на сегрегация.

На въпроса защо децата в домакинството, които са в училищна възраст, не участват в задължителното училищно образование респондентите можеха да изберат измежду следните отговори: „още не ходи на училище“, „изобщо спря да ходи на училище“, „работи“ или „временно не ходи или пропуска годината“. Отговорът „още не ходи на училище“ означава, че децата са навършили училищна възраст, но родителите им не са ги записали на училище. Децата, за които е посочено, че „работят“, се считат за прекъснали образованието си. Според получените данни по време на проучването във всички държави – членки на ЕС по малко от 2 % от всички ромски деца в задължителна училищна възраст не посещават училище, защото работят. Категорията „временно не ходи или пропуска годината“ обхваща децата, които са пропуснали учебна година поради болест, преместване в друго жилище, финансови проблеми или по други причини. Всеки от тези отговори е отчетен като непосещаване на училище.

Изборът на един от възможните варианти за причините за непосещаване на училище е едва първата стъпка в процеса на обясняване на факторите, на които се дължи непосещаването. Могат да се разграничат три основни причини за непосещаването на училище от децата в задължителна училищна възраст: късно тръгване (59 %), нередовно посещаване (5 %) и преждевременно напускане на училище (36 %). Тези категории обаче се припокриват в известна степен, във връзка с което е трудно да се разграничат „причините“

³⁶ Fleck, G. и Rughinis, C. (2008 г.).

Фигура 6: Причини за непосещаване на училище сред ромските деца в задължителна училищна възраст, които не посещават училище, по държави – членки на ЕС (%)

Въпроси: За респондентите на възраст до 16 години: В9. В какво образователно ниво е тази учебна година (ПРЕЗ ЛЯТОТО ПОПИТАЙТЕ: ...миналата учебна година)? 01 Още не ходи на училище 06 Временно не ходи / пропуска годината 07 Изобщо спря да ходи на училище 08 Работи.

За респондентите на възраст 16 или повече години в държавите, където задължителната училищна възраст продължава след навършване на 16-годишна възраст: А10. Как бихте описали настоящата му/й трудова ситуация? Всички категории отговори с изключение на: 11 В училище/учащ 12 Професионално обучение/чиракуване.

Бележки: В някои случаи в резултат на закръгляване може да е налице малка разлика от +/- един процентен пункт в посочения в текста дял (например дела на децата, които не участват в образованието) спрямо резултата, който би бил получен чрез сумиране на резултатите от отделните категории отговори, както са представени в таблиците и графиките (т.е. сумиране на дела на другата, които още не ходят на училище, дела на децата, които временно не ходят на училище, и дела на децата, които са отпаднали от училище). Референтна група: всички деца в задължителна училищна възраст в обхванатите от проучването ромски домакинства, които понастоящем не посещават училище.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

от „резултатите от непосещаването на училище“. Преждевременното напускане на училище може да е крайният резултат от късното тръгване или нередовното посещаване на училище, но в някои случаи то бива посочвано като „причина“ за непосещаването на училище. Подобни причини се подчиняват на характерни за отделните държави зависимости.

В повечето държави – членки на ЕС късното тръгване на училище изглежда е основната причина за неучастие в задължителното училищно образование. В Чешката република и Словакия това изглежда е единствената причина. Необходими са допълнителни проучвания, за да се изяснят причините за късното включване в задължителното образование, по-специално във връзка с липсата на опит от предучилищно обучение и прилагането на критерии за прием като „тестове за зрялост“, които могат да засегнат непропорционално ромите.

1.5. Нередовно посещаване на училище

Средно за 5 % от ромските деца, които не участват в задължителното училищно образование, е посочено, че са пропуснали учебна година или че временно не ходят на училище. Налице са значими различия между държавите, като в Полша и Испания около 20 % от ромските деца не участват в задължителното училищно образование. Във Франция стойността на този показател е около 33 %, като това положение може да се обясни с мобилния начин на живот на *gens du voyage*, наред с други фактори като отрицателното възприемане от родителите на образователните институции и малкото значение, което се отдава на придобиването на умения, различни от четенето и писането ³⁷.

Късното тръгване и нередовното посещаване на училище допринасят за равнищата на преждеременно напускане на училище, които са високи сред ромските деца в повечето държави – членки на ЕС, обхванати от проучването. В Португалия и Унгария е регистриран най-голям

дял на ромите, които напускат преждеременно училище в задължителна училищна възраст (съответно 83 % и 51 %). Възможно е да оказват въздействие и други фактори, които не са присъщи на образователната система, като например браковете в ранна възраст или колебанията в търсенето на неквалифициран труд в определени сектори, като например строителството. В Португалия и Унгария периодът на задължително училищно обучение е между две и три години по-дълъг, отколкото в други държави, и приключва с навършване на 18-годишна възраст, което вероятно е допълнителен фактор, обуславящ равнищата на преждеременно напускане на училище ³⁸. Преждевременното напускане на училище се посочва като значима причина за непосещаване на училище в България, Италия и Испания, където между 45 % и 50 % от децата отпадат от образователната система преди края на задължителната училищна възраст.

Анализът на данните по възрастови групи и причини за непосещаване на училище разкрива важни различия между държавите. В България, Гърция и Румъния деца от всички възрастови групи не участват в задължителното училищно образование, като дялът на неучастващите е най-голям в началото и в края на периода на задължителното училищно образование. В тези държави отговорът „още не ходи на училище“ се отнася не само до първите две години на задължителното училищно образование, а преждевременното напускане на училище не е характерно само за последните две години. В Унгария, Италия, Португалия и Испания само първите и последните две години от задължителното училищно образование са засегнати от късното тръгване и преждевременното напускане на училище. Преждевременното напускане на училище е характерно най-вече за прехода между различните видове училищно образование: в Португалия 83 % от децата отпадат от училище най-често на 16 и 17-годишна възраст. Франция е особен случай, тъй като според събраните данни ромски деца от всички възрастови групи в страната не участват в задължителното училищно образование. Причините за това неучастие са повече или по-малко равномерно разпределени между трите възможни отговора.

³⁷ Вж. също Cour des comptes (2012 г.).

³⁸ ЕАССА (2011 г.). Съгласно Public Education Act от 2011 г. (2011. évi CXС. Törvény) образованието следва да бъде задължително само до навършване на 16-годишна възраст; промяната е въведена впоследствие.

2

Образователно равнище и грамотност сред възрастните роми

Следващите раздели разглеждат грамотността и образователното равнище сред ромите на 16 или повече години, сравнено с това на лицата от неромски произход, живеещи в съседство, както и по отношение на промените с течение на времето, както са отразени в отговорите на различните възрастови групи. Различните отговори показват нарастване в много държави – членки на ЕС на броя на ромите, които имат достъп до образование, явление, известно като образователна експанзия. Възможно е убедително въздействие върху образователното равнище на ромите да са оказали политическите мерки. Научната литература разграничава експанзията при средното образование от тази при висшето образование.

2.1. Грамотност

Грамотността е важна предпоставка за социална интеграция и участие в модерните общества. Неграмотното лице се сблъсква с проблеми при справяне с ежедневните задачи и има по-малко възможности да изгради професионална кариера³⁹. Според Организацията на ООН за образование, наука и култура (ЮНЕСКО) умението за четене и писане осигурява „[...] стабилна основа за намаляване на бедността и устойчиво развитие за постигане на демократично и устойчиво общество“⁴⁰. Данните на ЮНЕСКО (2011 г.) показват, че грамотността сред младежите по собствена преценка в държавите – членки на ЕС е близо до 100 %. Европейският съвет обяви грамотността за ключова компетентност за участие в европейските

общества и ключов инструмент за повишаване на социалното благосъстояние: „Ниската грамотност пречи на икономическия растеж и намалява неговата устойчивост. Постигането на целта на ЕС за намаляване до под 15 % на дела на 15-годишните с ниски резултати при четене може да донесе значителни икономически ползи на държавите членки“⁴¹.

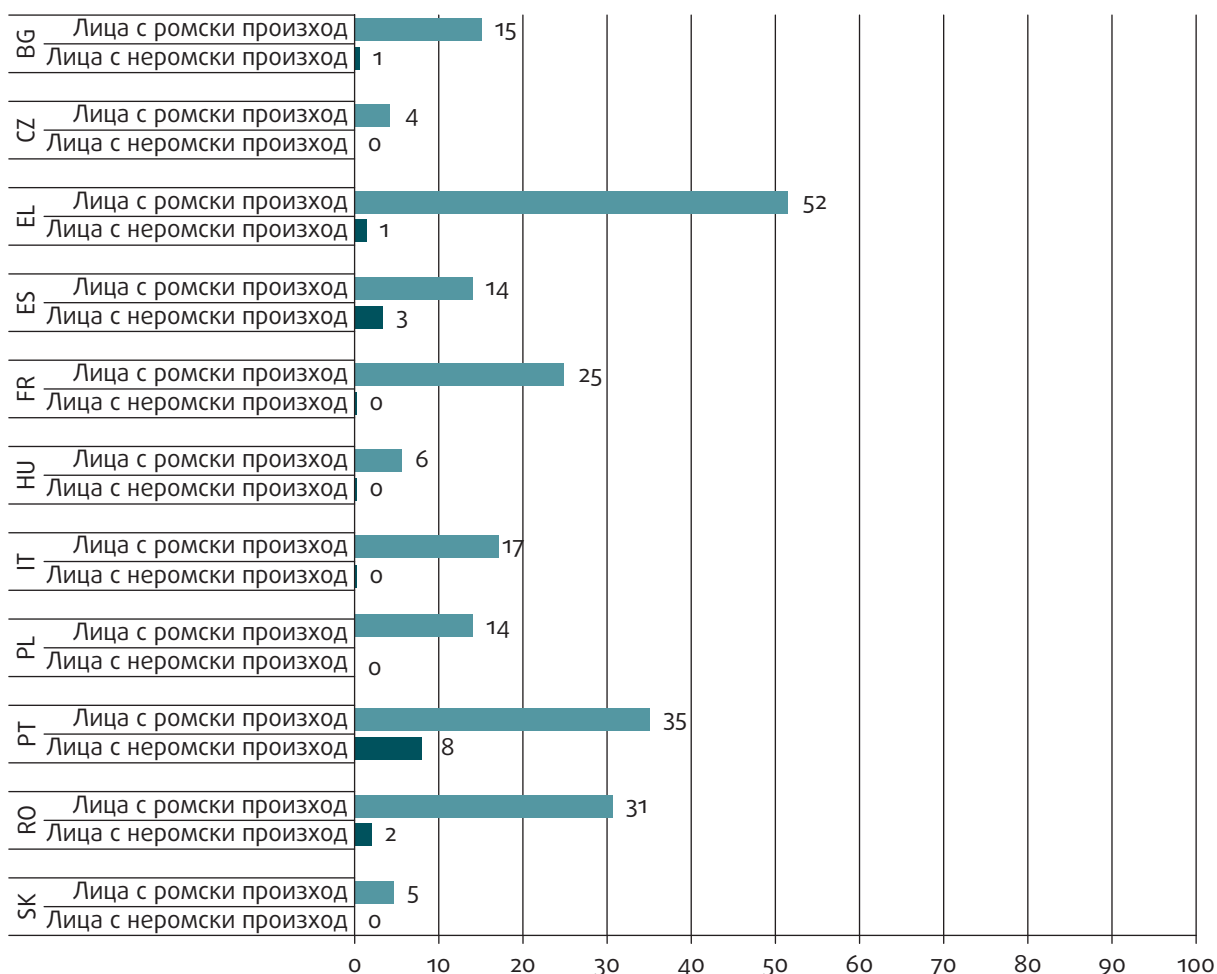
Националните средни стойности обаче по принцип скриват разликите между конкретни групи от населението, например ромите, които не са обхванати в достатъчна степен от съществуващите официални статистически инструменти. Проучването измерва грамотността по собствена преценка, като такова проучване показва по-високи равнища в сравнение със стандартизираните проучвания за оценка. Средно 20 % от респондентите роми на възраст 16 или повече години съобщават, че не могат нито да четат, нито да пишат, което рязко контрастира с резултата от 1 % сред респондентите от неромски произход (фигура 7). Ситуацията е особено критична в Гърция, където повече от половината от респондентите роми на възраст 16 или повече години не могат да четат и пишат. Тя е проблемна и в Португалия (35 %), Румъния (31 %) и Франция (25 %). В Чешката република, Унгария и Словакия обаче най-много 6 % от респондентите роми преценяват себе си като неграмотни. Разликите между ромите и неромите са статически значими във всички държави членки. При респондентите нероми, живеещи в съседство с роми, най-високият дял на тези, които не могат да четат и пишат (8 %) се наблюдава в Португалия, което отговаря на статистическите данни на национално равнище, които сочат, че Португалия

³⁹ Европейска комисия, Образование и обучение. Грамотност, онлайн източник.

⁴⁰ ЮНЕСКО (2007 г.).

⁴¹ Съвет на Европейския съюз (2012 г.).

Фигура 7: Неграмотни по собствена преценка лица сред респондентите с ромски и с неромски произход на възраст 16 или повече години, по държави — членки на ЕС (%)

Въпрос: A11. Може ли да четете и пише?

Бележка: Референтна група: всички респонденти с ромски и с неромски произход на възраст 16 или повече години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

е на второ място сред държавите — членки на ЕС по равнище на неграмотност ⁴².

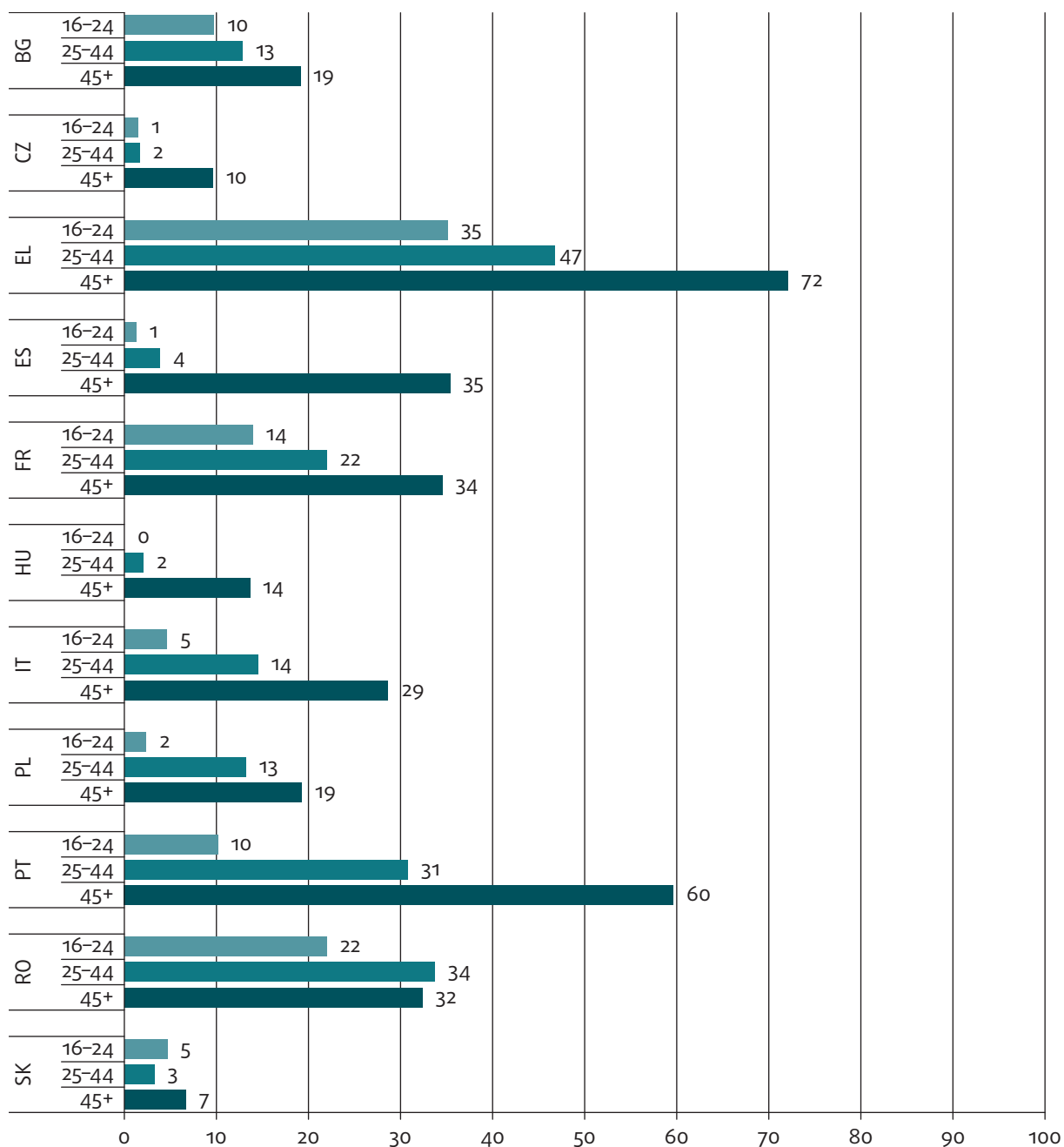
Резултатите във всички държави показват взаимовръзка между посещаването на училище и равнището на грамотност. Завършването на начално училище изглежда е изключително важна предпоставка за придобиване на грамотност. Посещаването на начално училище, без то да е завършено, не води автоматично до придобиване на основни умения по грамотност: между 16 % и 24 % от респондентите роми, които са посещавали, но не са завършили начално училище, остават неграмотни с изключение на Гърция (28 %), Унгария (13 %) и Испания (3 %).

Образователната експанзия в европейските общества и последствията от това явление за ромите стават ясни, когато се види промяната в равнищата на грамотност сред ромите от различните възрастови групи. Фигура 8 показва, че делът на респондентите, които не могат да четат и пишат, намалява с всяка следваща възрастова група в повечето държави — членки на ЕС. Тази тенденция е особено впечатляваща в Португалия, където делът на неграмотните роми спада от 60 % сред тези на възраст 45 или повече години на 10 % сред тези на възраст между 16 и 24 години, и в Испания, където равнищата намаляват от 35 % на 1 %.

Случилото се в Испания илюстрира как политиките за приобщаващо образование могат да подобрят достъпа до образование и по този начин да намалят неграмотността. В Испания с Конституцията от 1978 г. е увеличена възрастта за задължително образование. Втората половина на 70-те години

⁴² По данни на Статистическия отдел на Организацията на обединените нации делът на грамотните възрастни (на възраст 15 или повече години) е 95 % в Португалия и 92 % в Малта (данните са актуализирани за последен път през декември 2012 г.). Вж. Статистически отдел на Организацията на обединените нации (2012 г.).

Фигура 8: Неграмотни лица по собствена преценка сред респондентите роми, по държави – членки на ЕС и възрастови групи (%)

Въпрос: A11. Може ли да четете и пише?

Бележка: Референтна група: всички респонденти роми на възраст 16 или повече години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

на миналия век е белязана от институционална експанзия на образованието с вълна от строителство на училища, откриване на университети и модернизиране на методите на преподаване и учебното съдържание. През този период Испания въвежда също и „мостови училища“. Макар да са формално етнически сегрегирани институции, те осигуряват на много роми първата възможност да ходят училище и дават образование на първото поколение грамотни роми. Данните на FRA косвено отразяват този процес. Те показват впечатляващ

спад в равнищата на неграмотност до 4 % сред по-младите роми на възраст между 25 и 45 години, спрямо равнище от 35 % за ромите на възраст 45 или повече години⁴³. Испанският опит показва, че училища, които се посещават предимно или изцяло от конкретна етническа група, може да подобряват образователните резултати в дългосрочен план, но

⁴³ Santiago, C. и Maya, O. (2012 г.); Cudworth, D. (2010 г.); Advisory Council for the Education of Romany and Other Travellers (ACERT) (1993 г.).

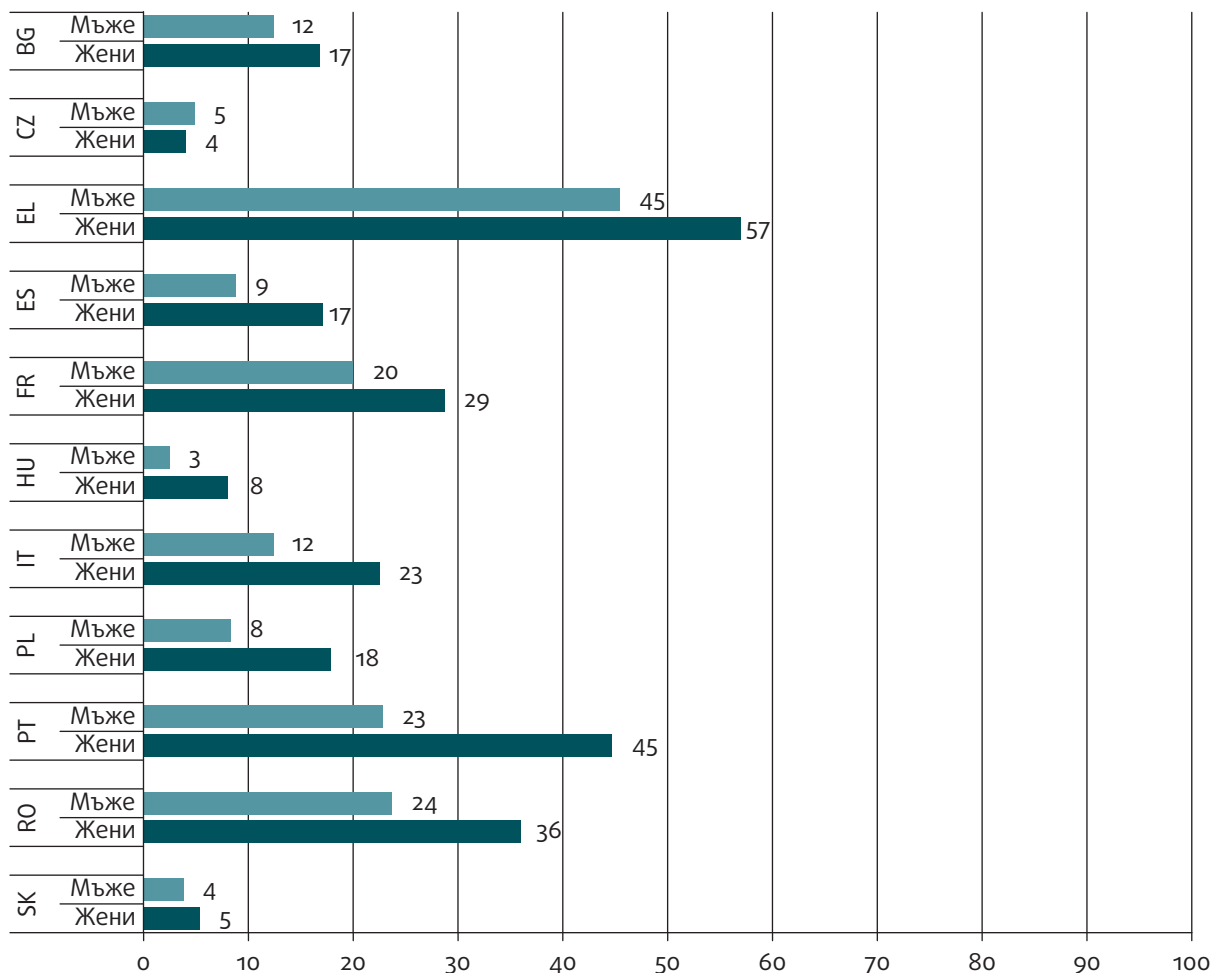
само ако са специално замислени като преходни („мостови“) решения за маргинализирани деца.

Намаляването на равнищата на неграмотност сред ромите не е толкова впечатляващо в държавите от Централна и Югоизточна Европа (посткомунистическите страни) поради по-ниското първоначално равнище на неграмотност сред по-възрастните поколения в сравнение с това в старите държави — членки на ЕС. В България, Чешката република, Унгария, Полша и Словакия делът на неграмотните лица във възрастовата група на най-възрастните е под 20 %. Намаляването на неграмотността в Чешката република, Унгария, Словакия и Полша се свързва с образователната експанзия по време на комунизма след Втората световна война. В тези централноевропейски държави началното

образование става задължително в първите години на режимите на държавен социализъм в края на 40-те и началото на 50-те години, когато те разширяват образованието. Многобройни научни публикации разглеждат процеса на образователна експанзия и последствията от него за ромското население в Унгария, като стигат назад до първото проучване на ромите през 1971 г.⁴⁴ В държавите от Югоизточна Европа, а именно Румъния и България, намаляването на неграмотността е по-слабо изразено.

Важна констатация от проучването е, че в няколко държави членки все още има значителен брой неграмотни млади роми. Делът на ромите на възраст между 16 и 24 години, които заявяват, че не могат да четат и пишат, е 10 % в България и Португалия, 14 % във Франция, 22 % в Румъния

Фигура 9: Неграмотни лица по собствена преценка сред респондентите роми на възраст 16 или повече години, по държави — членки на ЕС и пол (%)

Въпрос: A11. Може ли да четете и пишете?

Бележка: Референтна група: всички респонденти роми на възраст 16 или повече години.

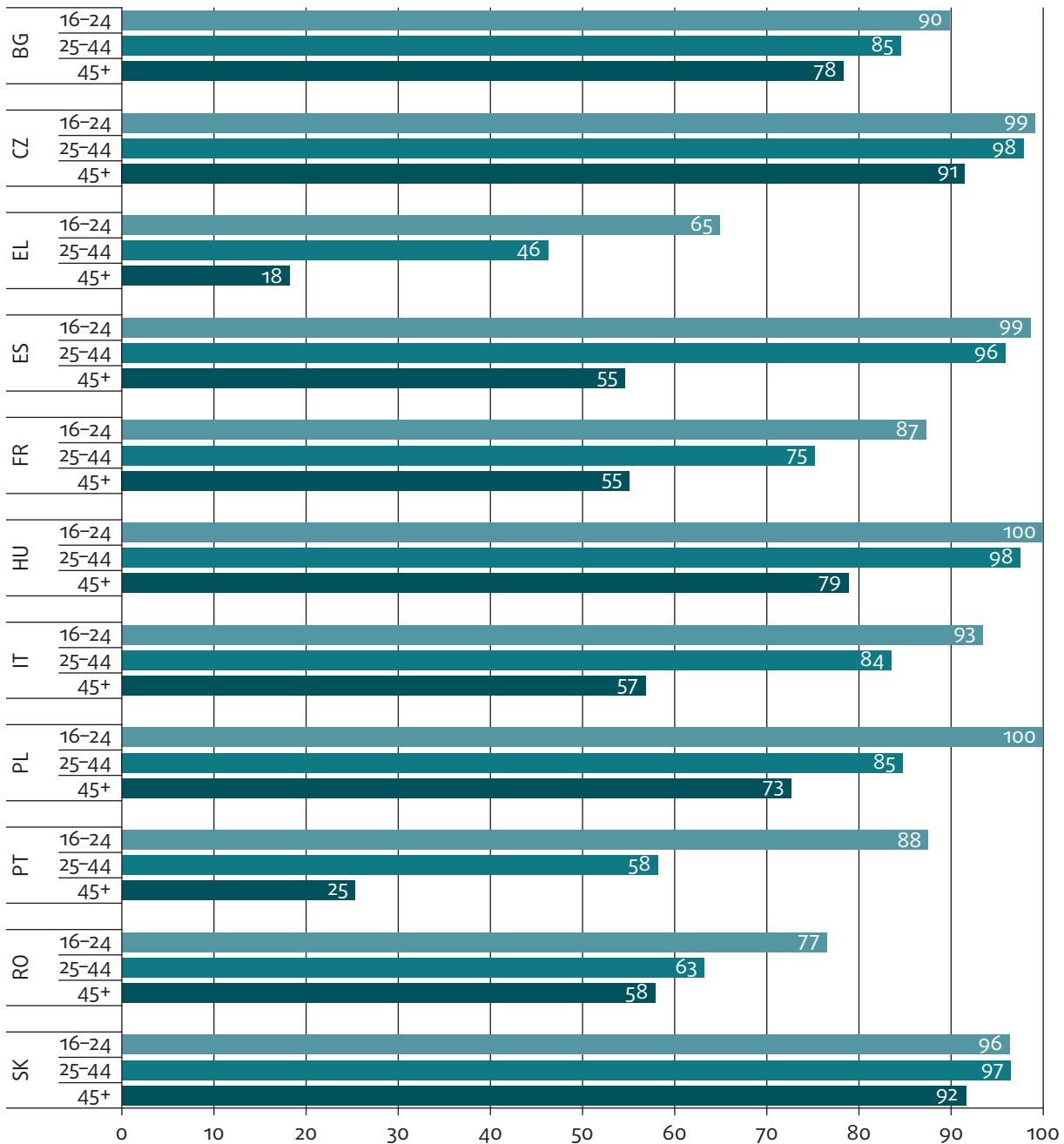
Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

⁴⁴ Kemény, I. (2005 г.); Kertesi, G. (2005 г.); Havas, G., Liskó, I., Kemény, I. (2001 г.).

и много висок (35 %) в Гърция. Този резултат, който съвпада и с констатациите на проучването на ПРООН в страните в Централна и Източна Европа,⁴⁵ сочи, че дори днес значителен дял от младите роми напускат училище, без да са получили най-основните умения за социална интеграция, интеграция на пазара на труда и равнопоставено участие в обществото.

Наред с това, делът на ромите на възраст между 25 и 44 години, които заявяват, че не могат да четат и пишат, е много голям в Гърция (47 %), Румъния (34 %) и Португалия (31 %). Неграмотността във възрастовата група, която включва хората, които се очаква да бъдат „осигуряващите прехраната“, има сериозни последици от гледна точка на изключването от пазара на труда, бедността и социалната маргинализация.

Фигура 10: Равнища на грамотност по собствена преценка сред жените от ромски произход – изменение при различните поколения, по държави – членки на ЕС и възраст (%)

Въпрос: A11. Може ли да четете и пишете?

Бележка: Референтна група: всички ромски жени респонденти на възраст 16 или повече години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

⁴⁵ Brüggemann, C. (2012 г.).

Като цяло повече жени, отколкото мъже споделят, че не могат да четат и пишат (фигура 9). Разликите са най-малки в Словакия, Чешката република, България и Унгария — най-много пет процентни пункта. Тази разлика е най-силно изразена в Португалия, където възлиза на 22 процентни пункта.

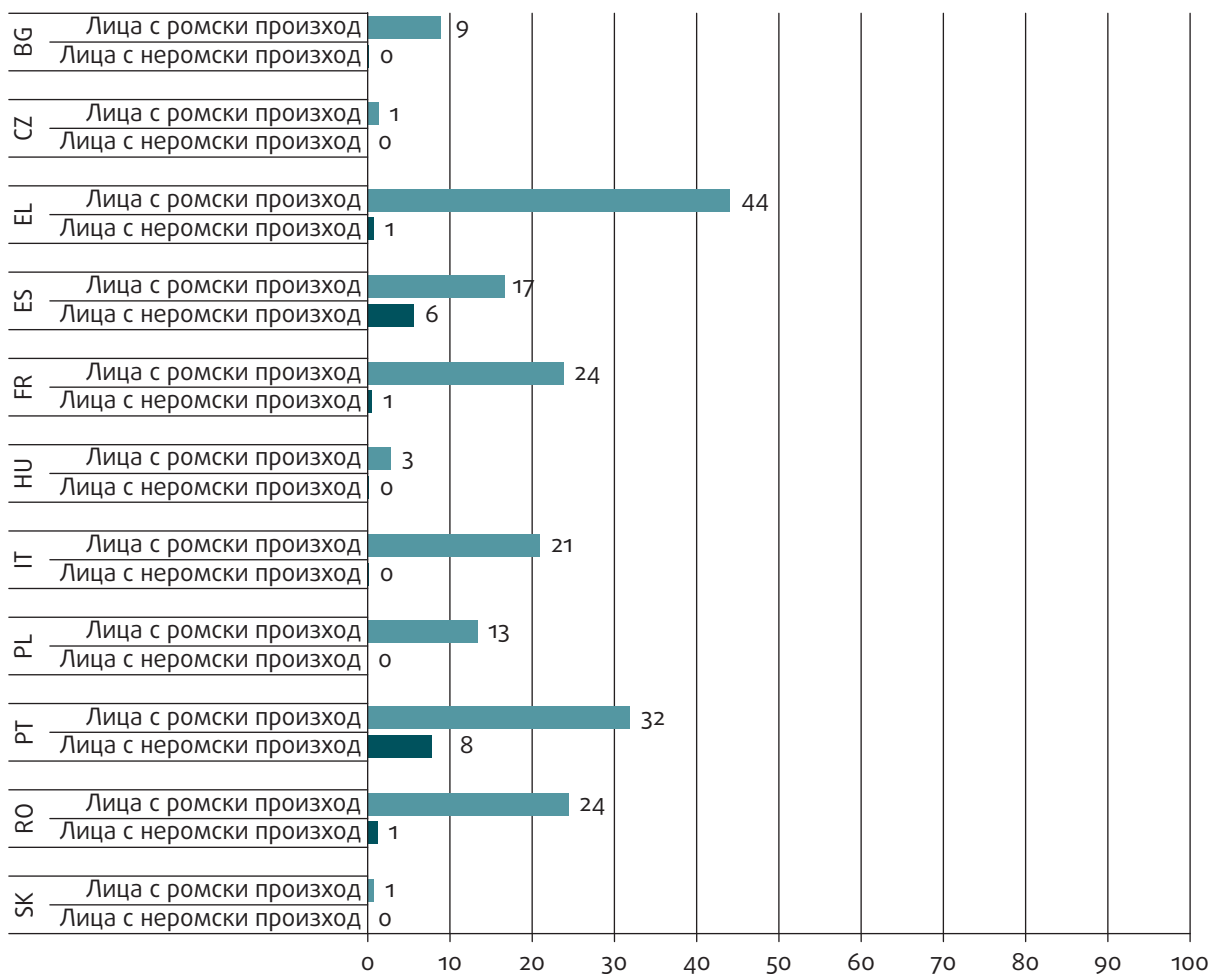
Анализът на възрастовата група обаче отново показва, че грамотността сред жените се повишава. Равнищата на грамотност сред жените във всички държави са по-високи в по-младите възрастови групи. Гърция и Португалия, където равнищата на грамотност по собствена преценка сред жените на възраст 45 или повече години е особено ниска (фигура 10), показват също и най-голям напредък в това отношение, въпреки че в Гърция равнищата на грамотност дори във възрастовите групи на най-младите остават най-ниски сред изследваните страни.

2.2. Участие във формално образование

Данните за официалното образователно равнище разкриват големи разлики между ромите и неромите (фигура 11). В някои държави много роми никога не са получавали какво и да е формално образование. В Гърция 44 % от респондентите роми на възраст 16 или повече години заявяват, че никога не са ходили на училище. За Португалия този показател е 32 %, а за Франция, Италия и Румъния стойността му варира между 20 % и 25 %. От друга страна в Чешката Република, Унгария и Словакия делът на ромите, които съобщават, че никога не са ходили на училище е много малък.

Образователната експанзия сред ромите се наблюдава във всички държави членки: процентът на респондентите роми, които никога не са ходили на училище, е най-нисък във възрастовата група на най-младите. Делът на респондентите във

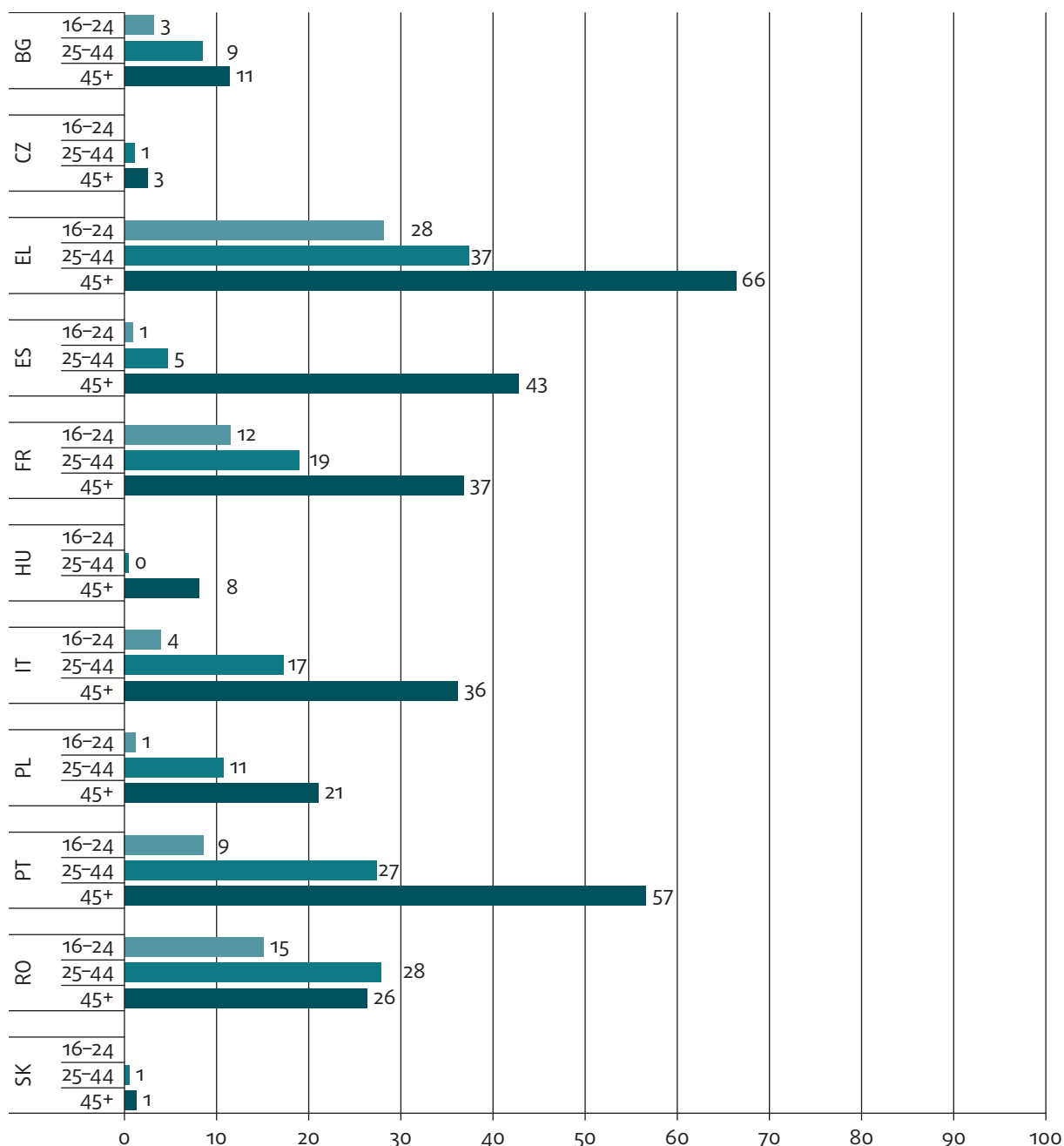
Фигура 11: Респонденти от ромски и неромски произход на възраст 16 или повече години, които никога не са посещавали училище, по държави — членки на ЕС (%)

Въпрос: Н1. На колко години завършихте или напуснахте училище? 94 Никога не е ходил/а на училище

Бележки: Референтна група: всички респонденти ромски и неромски произход на възраст 16 или повече години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

Фигура 12: Респонденти роми, които никога не са посещавали училище, по държави – членки на ЕС и възрастови групи (%)

Въпрос: Н1. На колко години завършихте или напуснахте училище? 94 Никога не е ходил/а на училище.

Бележки: В Унгария, Чешката република и Словакия броят на респондентите, които никога не са посещавали училище, е много малък. Референтна група: всички респонденти роми на възраст 16 или повече години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

възрастовата група на най-възрастните, които съобщават, че никога не са ходили на училище, е най-висок в Гърция (66 %), Португалия (57 %) и Испания (43 %). Португалия и Испания са постигнали конкретен напредък: много по-голям дял от по-младите роми в тези две държави посещават училище в сравнение с по-възрастните роми. И по-специално процентът на ромите на възраст между 16 и 24 години, които никога не са посещавали училище, е намалял до 9 %

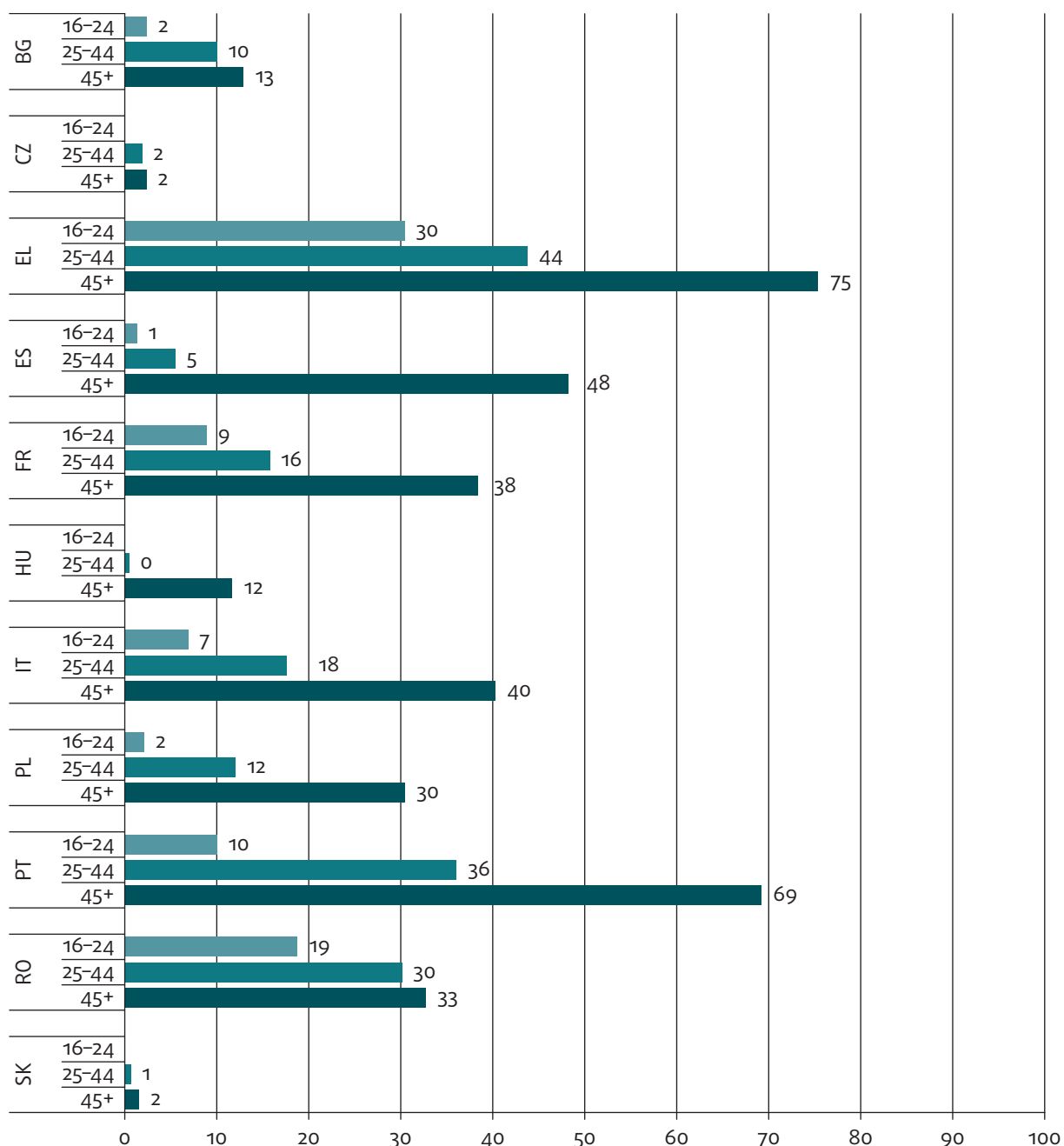
в Португалия и под 1 % в Испания в сравнение със съответно 57 % и 43 % за респондентите на възраст 45 или повече години (фигура 12).

Делът на ромите на възраст между 16 и 24 години, които никога не са посещавали училище, обаче все още е значителен. Този дял е най-голям в Гърция (28 %), но е значителен и в Румъния (15 %), Франция (12 %) и Португалия (9 %). Този повишен дял на младите роми, които никога не са били

в контакт с формалната образователна система, произтича от комбинацията от социални, географски и инфраструктурни фактори като социално изключване, условия на живот под обичайните стандарти, липса на достъпни училища. Резултатите от тези застъпващи се лишения са документирани например в Румъния, където много роми все още живеят на сметищата,

където отделят от битовите отпадъци материали, подлежащи на рециклиране. Те продължават да са пренебрегвани от държавните институции и доставчиците на социални услуги⁴⁶. Във Франция значителният дял млади роми без формално образование може да се дължи, наред с други фактори, на мобилния им начин на живот, но

Фигура 13: Жени от ромски произход, които никога не са посещавали училище – промени между поколенията, по държави – членки на ЕС и възраст (%)

Въпрос: N1. На колко години завършихте или напуснахте училище? 94 Никога не е ходил/а на училище.

Бележки: В Унгария, Чешката република и Словакия броят на респондентите, които никога не са посещавали училище, е много малък. Референтна група: всички ромски жени респонденти на възраст 16 или повече години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

⁴⁶ Fleck, G. и Rughinis, C. (2008 г.); Magyari-Vincze, C. и Hajnalka, H. (2009 г.).

е възможно да отразява и липсата на стремежи и недоверието в образователните институции ⁴⁷.

Разликите между половете по отношение на дела на респондентите роми на възраст между 16 и 24 години, които никога не са посещавали училище, са най-значими в Румъния, където жените по-често от мъжете не са ходили на училище (разлика от осем процентни пункта), и Франция, където мъжете по-често са без формално образование (разлика от седем процентни пункта).

Както и по отношение на грамотността, равнището на посещаване на училище сред жените нараства с поколенията. Във всички обхванати от проучването държави — членки на ЕС делът на жените, които никога не са ходили на училище сред жените на възраст между 16 и 24 години, е по-нисък, отколкото сред по-възрастните поколения. Испания отбелязва най-впечатляващ напредък в това отношение — делът на респондентите жени, които никога не са посещавали училище, спада от 48 % при жените на възраст 45 или повече години до едва 1 % сред тези на възраст между 16 и 24 години (фигура 13).

2.3. Напускане на училище преди завършване на средно образование

Съгласно определението на Евростат преждевременно напускащите училище са: „[...] населението на възраст между 18 и 24 години, които са завършили най-много средно образование и които не са предприели допълнително образование или обучение“ ⁴⁸. Водещата цел на стратегията „Европа 2020“ е равнищата на преждевременно напускане на училище да бъдат намалени до под 10 % до 2020 г., тъй като образователните умения, придобити на по-късните етапи на образованието (професионално образование и гимназиален етап на средното образование), подобряват пригодността за заетост и намаляват бедността. Данните на Евростат за обхванатите от проучването на FRA държави членки показват, че по отношение на общото население на възраст между 18 и 24 години Чешката република, Словакия и Полша са постигнали намаляване на равнищата под заложената в стратегията „Европа 2020“ цел от 10 %, докато България, Гърция и Франция са близо до тази цел. Испания (27 %) и Португалия (23 %) са отчели най-голям дял на преждевременно напускащи училище ⁴⁹.

Обобщените на фигура 14 резултати от проучването очертават мащаба на предизвикателството, свързано с равнищата на преждевременно напускане на училище сред уязвимите групи като ромите. Данните се отнасят до всички членове на домакинствата, които не са завършили гимназиалния етап на средното образование, което означава че са включени всички лица, които са завършили най-много прогимназиалния етап на основното образование. Резултатите от проучването на FRA сред ромите не са пряко сравними с данните на Евростат от Наблюдението на работната сила поради някои различия, свързани с формулирането на въпросите и възможните категории отговори. Въпреки това разликите, които разкриват те, очертават мащаба на неравенството в областта на образованието между ромите, живеещите в съседство с тях хора от неромски произход и общото население.

Важна констатация от проучването е, че голямото мнозинство от ромите на възраст между 18 и 24 години напускат училище, без да са получили диплома за завършено професионално или общо средно образование, и съответно не разполагат с ключова предпоставка за стабилно участие на пазара на труда. Делът на преждевременно напускащите училище сред ромите на възраст между 18 и 24 години варира от 72 % в Чешката република до 82–85 % в Унгария, Полша, Словакия, Италия и България. В Румъния, Франция, Испания, Португалия и Гърция повече от 93 % от ромите на възраст между 18 и 24 години не са завършили гимназиалния етап на средното образование.

Положението на обхванатите от проучването на FRA ученици от неромски произход също е по-лошо от това на общото население във всички държави членки с изключение на Словакия и Италия, където разликата е незначителна (фигура 14). Относително ниското образователно равнище на населението от неромски произход, което живее в непосредствено съседство с ромски общности, вероятно е свързано с редица фактори като липсата на образователна инфраструктура за средно образование в районите, където живеят ромите и техните съседи от неромски произход, ниски стремежи по отношение на образованието и ограничената привлекателност на средното образование във връзка с намирането на работа, особено в селските райони. Данните от проучването обаче не позволяват анализ на тези потенциално допринасящи фактори.

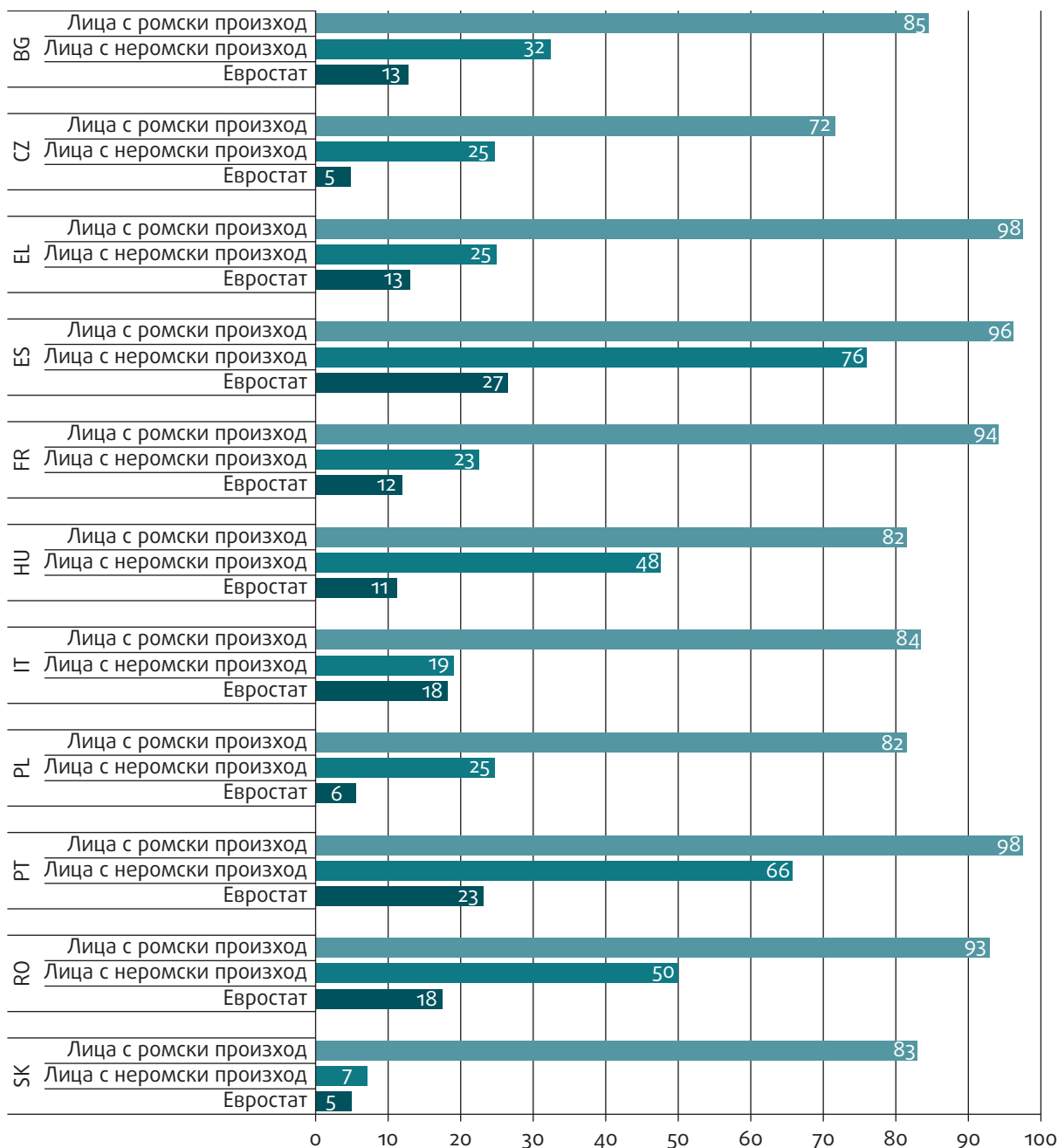
В научната литература относно държавите в Централна и Източна Европа се подчертава, че ромите отпадат от училище още на етапа на прием или по време на средното професионално или общо образование. Това може да се дължи на

⁴⁷ Cour des comptes (2012 г.).

⁴⁸ Евростат (2010 г.).

⁴⁹ Европейска комисия (2012 г.).

Фигура 14: Преждевременно напускащи училище сред учениците от ромски и неромски произход (проучване на FRA) и общото население (Евростат, Наблюдение на работната сила, 2011 г.), по държави – членки на ЕС и сред населението на възраст между 18 и 24 години (%)

Въпрос: A12. Кое е най-високото му/й завършено ниво на образование?

Бележки: Резултатите от проучванията на FRA и Евростат са сравними само в ограничена степен. Тези проучвания включват различни методи и въпроси и поради това могат да предоставят само приблизителни насоки за различните ситуации. Референтна група: всички респонденти ромски и неромски произход на възраст между 18 и 24 години.

Източници: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.; Евростат, документът е достъпен на адрес: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-577_en.htm

трудности, свързани с достъпа до училищата, които често са толкова отдалечени от домовете им, че посещаването на училище е свързано с необходимост от редовно пътуване. Пример за това е Унгария, където подобни изследвания са добре развити ⁵⁰.

Наред с горното бедните ромски семейства често не разполагат с достатъчно финансови средства, за да осигурят по-нататъшното образование на децата си. В публикуваната научна литература по темата се посочва, че други важни пречки пред участието във висшето образование включват ниското качество на началното образование в училищата, посещавани от роми, ниското равнище на посещаване на началните

⁵⁰ Fleck, G. и Rughinis, C. (2008; Havas, G., Liskó I. и Kemény, I. (2001 г.).

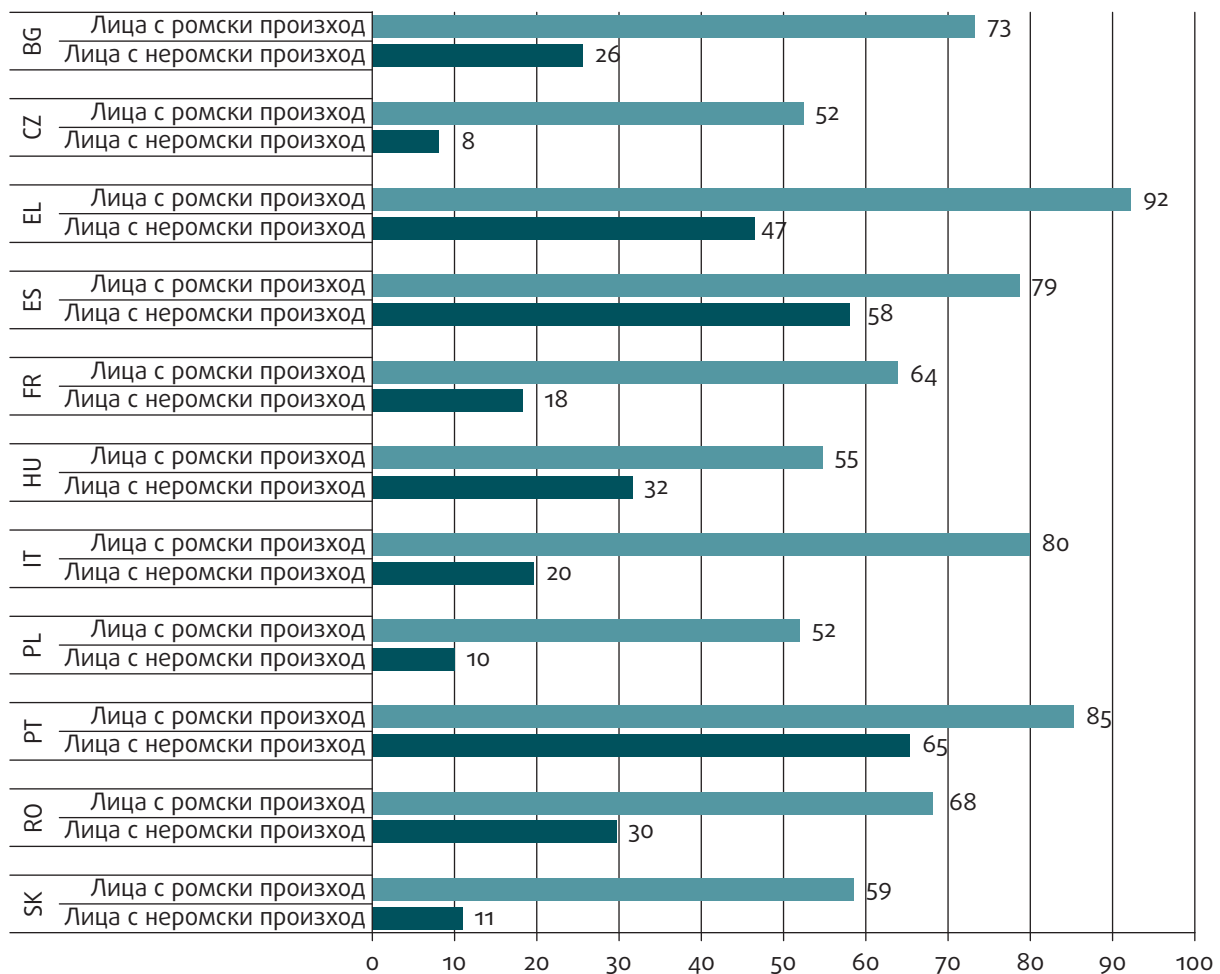
училища, браковете и ражданията в ранна възраст, необходимостта от принос към доходите на домакинството и опасенията на родителите роми за безопасността на техните деца и особено на техните дъщери⁵¹.

Анализът отчита също и възрастта, на която според респондента той или тя е напуснал/напуснала училище, както и категорията респонденти, които посочват, че никога не са посещавали училище. Резултатите от проучването показват, че две трети от респондентите роми, които са посещавали училище, са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст (фигура 15), възрастта, която отбелязва края на задължителното училищно образование в повечето държави членки. Нормативната уредба относно задължителната

училищна възраст е променяна няколко пъти през последните 30–40 години във всички обхванати от проучването държави — членки на ЕС. С оглед на това и в зависимост от възрастта на респондентите възрастовата граница от 16 години не във всички случаи попада или е попадала в законоустановената задължителна училищна възраст. Делът на респондентите роми, които са посещавали училище, но са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст, е над 79 % в Испания, Италия и Португалия, и достига 92 % в Гърция. Този дял е най-нисък в Полша, Чешката република, Унгария и Словакия, като в тези държави стойностите му варират между 52 % и 59 %.

Разликата между респондентите от ромски и неромски произход е най-малка в Португалия,

Фигура 15: Респонденти от ромски и неромски произход, които са посещавали училище, но са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст, по държави — членки на ЕС (%)

Въпрос: Н1. На колко години завършихте или напуснахте училище?

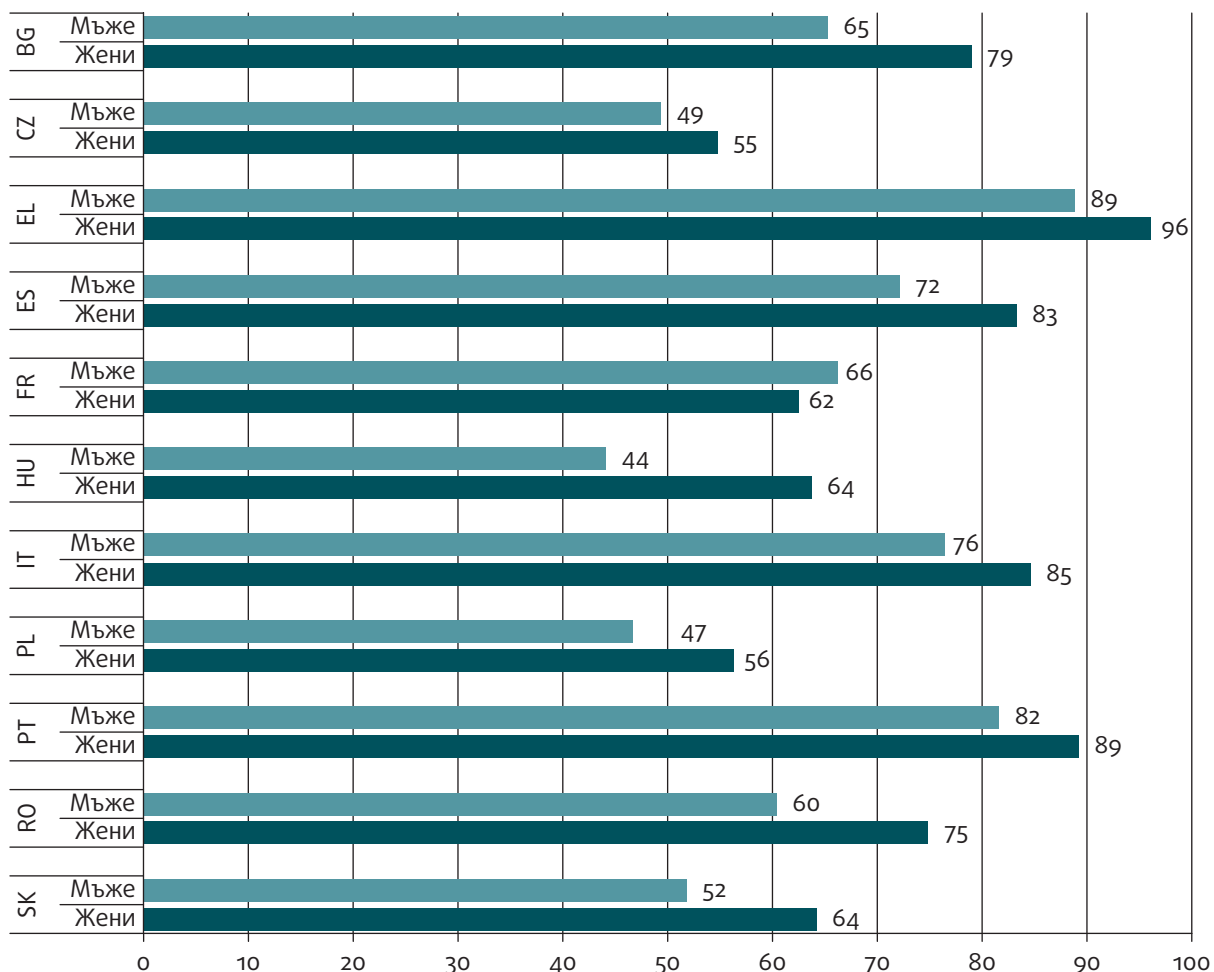
Бележка: Референтна група: всички респонденти ромски и неромски произход на възраст 16 или повече години, които са посещавали училище.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

⁵¹ Moldenhawer, B., Frauke, M., Kallstenius, J., Messing, V. и Schiff, C. (2009 г.).

Гърция, Испания и Унгария. В Чешката република,

Фигура 16: Респонденти роми, които са посещавали училище, но са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст, по държави – членки на ЕС и по пол

Въпрос: Н1. На колко години завършихте или напуснахте училище?

Бележка: Референтна група: всички респонденти роми на възраст 16 или повече години, които са посещавали училище.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

Словакия и Полша ромите прекъсват образованието си преди навършване на 16-годишна възраст между пет и седем пъти по-често от лицата от неромски произход, докато в България, Италия и Франция разликата е по-малка, но все пак значителна.

Делът на респондентите в най-младата възрастова група (между 16 и 24 години), които са спрели да посещават училище преди навършване на 16-годишна възраст, остава голям във всички държави членки, като в Гърция той е 86 %, в Португалия е 73 %, в Италия е 70 %, а в България е 65 %. Този показател е най-нисък в Унгария, Словакия и Полша, където варира между 25 % и 35 %.

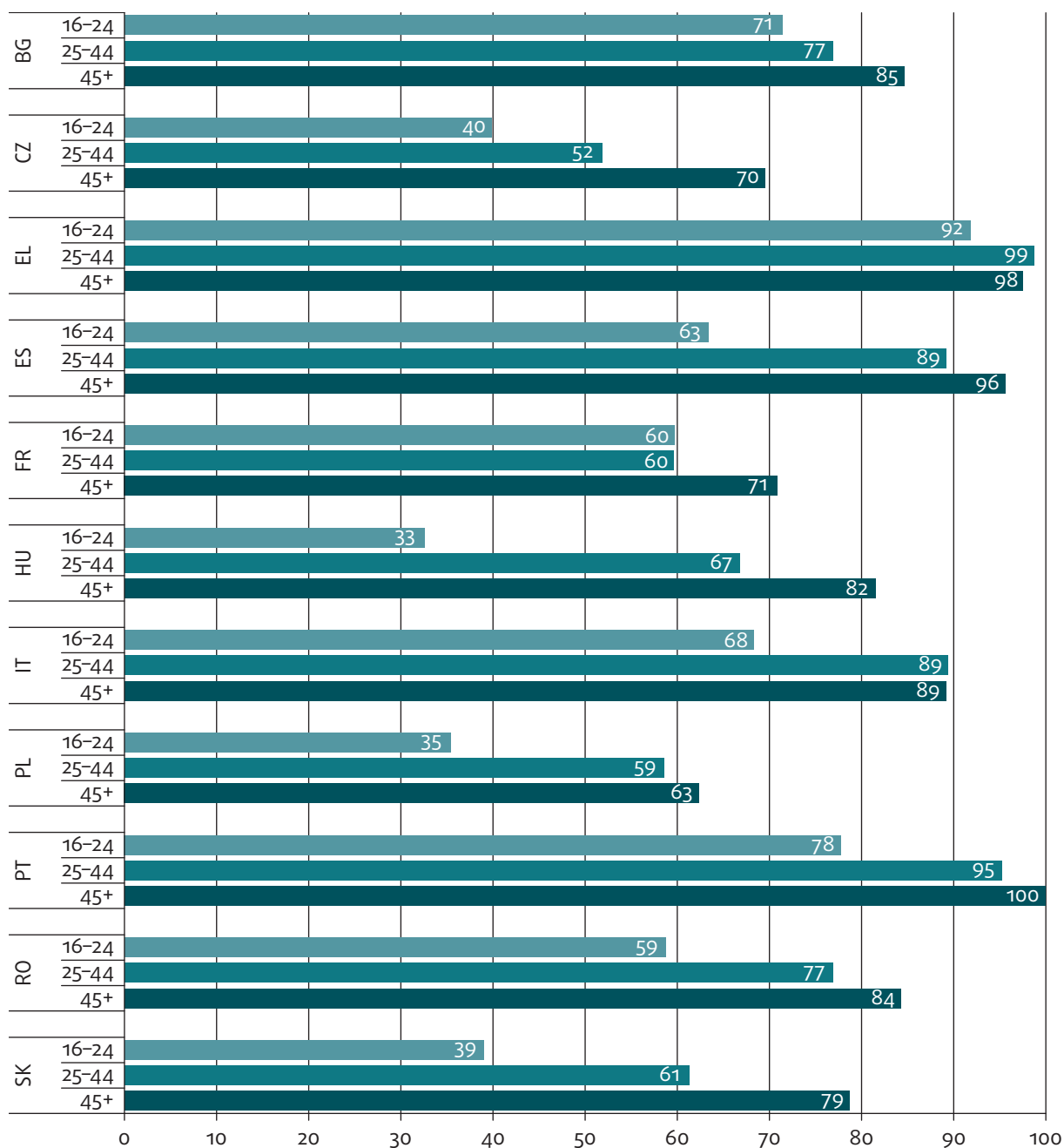
Що се отнася до разликите между половете, резултатите от проучването показват, че жените от ромски произход често напускат училище на по-ранна възраст от мъжете, освен във Франция (фигура 16), където мъжете напускат

малко по-често училище преди навършване на 16-годишна възраст в сравнение с жените.

Средно 62 % от мъжете роми и 72 % от ромските жени, които са посещавали училище, са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст. Най-голяма разлика между половете е установена в Унгария, където броят на жените, които са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст, е с 20 процентни пункта по-голям от този на мъжете. Разликата между половете е най-малка (шест процентни пункта или по-малко) в Чешката република и Франция. Резултатите показват, че по-дългият среден период на посещаване на училище сред по-младите роми е придружен и с намаляване на разликата между половете в повечето държави членки.

Повечето държави са отбелязали напредък и по отношение на равнищата на преждевременно

Фигура 17: Жени от ромски произход, които са посещавали училище, но са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст, по държави – членки на ЕС и по възраст (%)

Въпрос: Н1. На колко години завършихте или напуснахте училище?

Бележка: Референтна група: всички ромски жени респонденти на възраст 16 или повече години, които са посещавали училище.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

напускане на училище сред момичетата. Както е видно на фигура 17, делът на жените от ромски произход, които са посещавали училище, но са прекъснали образованието си преди навършване на 16-годишна възраст, е отбелязал най-значителен спад в Унгария, където е намалял от 82 % сред респондентите на възраст 45 или повече години на 33 % сред респондентите на възраст между 16 и 24 години.

Този напредък заслужава да бъде специално подчертан. Последствията от непосещаването на училище са значими както за момичетата, така и за момчетата, но засягат непропорционално тежко момичетата. Когато момичета отпадат от училище, възможностите им за реализация в живота намаляват драстично и поради това е важно да се поддържа набраната инерция за подобрене.

2.4. Завършване на гимназиалния етап на средното образование

Завършването на гимназиалния етап на средното образование може да подобри значително шансовете за реализация на пазара на труда и е минимална предпоставка за достъп до висше образование. Според резултатите от няколко проучвания, проведени в отделни държави, възможностите за намиране на работа се увеличават съществено за лицата, които са завършили средно образование. Резултатите от проучване, проведено в Унгария през 2010 г., показват, че член на ромската общност, който е придобил професионална квалификация или е завършил средно общо образование, има 27, съответно 7 пъти по-големи шансове да си намери редовна работа в сравнение с човек, който няма завършено основно образование⁵². Макар че има някои различия между отделните държави, основната зависимост между стабилната трудова заетост и завършеното средно образование е налице за всички държави. Продължителността в години на курса за завършване на средно образование варира в отделните държави — членки на ЕС. В повечето държави гимназиалният етап на средното образование започва на възрастта, когато приключва задължителното училищно обучение. Следователно, за да могат да завършат гимназиалния етап на средното образование, младите хора в повечето държави трябва да продължат да учат след навършване на възрастта, когато приключва задължителното училищно обучение⁵³. Това е една от вероятните причини за значителната разлика в дела на хората от общото население и от ромската общност, които са завършили гимназиалния етап на средното образование.

Резултатите от проучването показват, че много малка част от ромите на възраст между 25 и 64 години са завършили гимназиалния етап на средното образование в сравнение със съседите си от неромски произход, като разликата е още по-изразена при сравнение с данните за общото население, предоставени от Евростат⁵⁴. Резултатите от проучването са само частично сравними с данните на Евростат, които са получени главно чрез Наблюдението на работната сила, поради различия в подходите за изготвяне на извадките и задаваните въпроси. Въпреки това несъответствието в 11-те държави членки,

обхванати от проучването на FRA, с данните за общото население на Евростат е много голямо: 73 % от хората на възраст между 25 и 64 години от общото население са завършили поне средно образование срещу едва 10 % от ромите, обхванати от проучването на FRA. Както е показано на фигура 18, делът на ромите, които завършват гимназиалния етап на средното образование, е най-голям в Полша (23 %) и в Чешката република (21 %) и най-малък в Португалия (1 %), Гърция (2 %), Испания (3 %) и Франция (4 %). Географското разпределение по този показател, което е видно от анализа на данните, показва, че с изключение на Румъния делът на ромите, които завършват гимназиалния етап на средното образование, е относително висок в държавите от Централна и Източна Европа (макар и все още нисък спрямо европейските стандарти), като варира между 12 % в България и 23 % в Полша. Този дял е под 10 % в държавите членки от Югозападна Европа. Но дори сред първата група относителният „успех“ е подвеждащ: разликата между ромите и неромите е сходна в повечето държави. Тази разлика възлиза на 74 процентни пункта в Словакия, на 73 процентни пункта в Италия, на 65 процентни пункта във Франция и на 63 процентни пункта в Чешката република и в България. Тя е 62 процентни пункта в Полша и 61 процентни пункта в Гърция. Само в Унгария, Румъния, Испания и Португалия тази разлика е по-малка от 50 %, най-вече поради по-ниските равнища на завършване на гимназиалния етап на средното образование сред неромите, а не поради по-високото образователно равнище сред ромите.

Увеличаването на продължителността на училищното образование в повечето държави, независимо дали е резултат от по-ранно тръгване на училище, например поради посещаване на предучилищна група, или на удължаване на периода на училищно образование след навършване на 16-годишна възраст, може да има неблагоприятни последици по отношение на ромите, освен ако тяхното участие в образованието бъде подоброено посредством премахване на структурните пречки. Ромските родители имат важна роля в този процес, тъй като трябва да гарантират своевременното записване на децата си в училище и посещаването на учебните занятия, но във връзка с това те се нуждаят от активна подкрепа и овластяване от страна на компетентните публични органи.

В повечето държави — членки на ЕС резултатите от проучването отразяват определено подобрене на равнищата на завършване на гимназиалния етап на средното образование сред младите роми в сравнение с по-възрастните поколения (фигура 19). Най-значимо подобрене

⁵² Mód, P. (2011 г.); Messing, V., Brozovicova, K., Fabo, B. и Kahanec, M. (2012 г.).

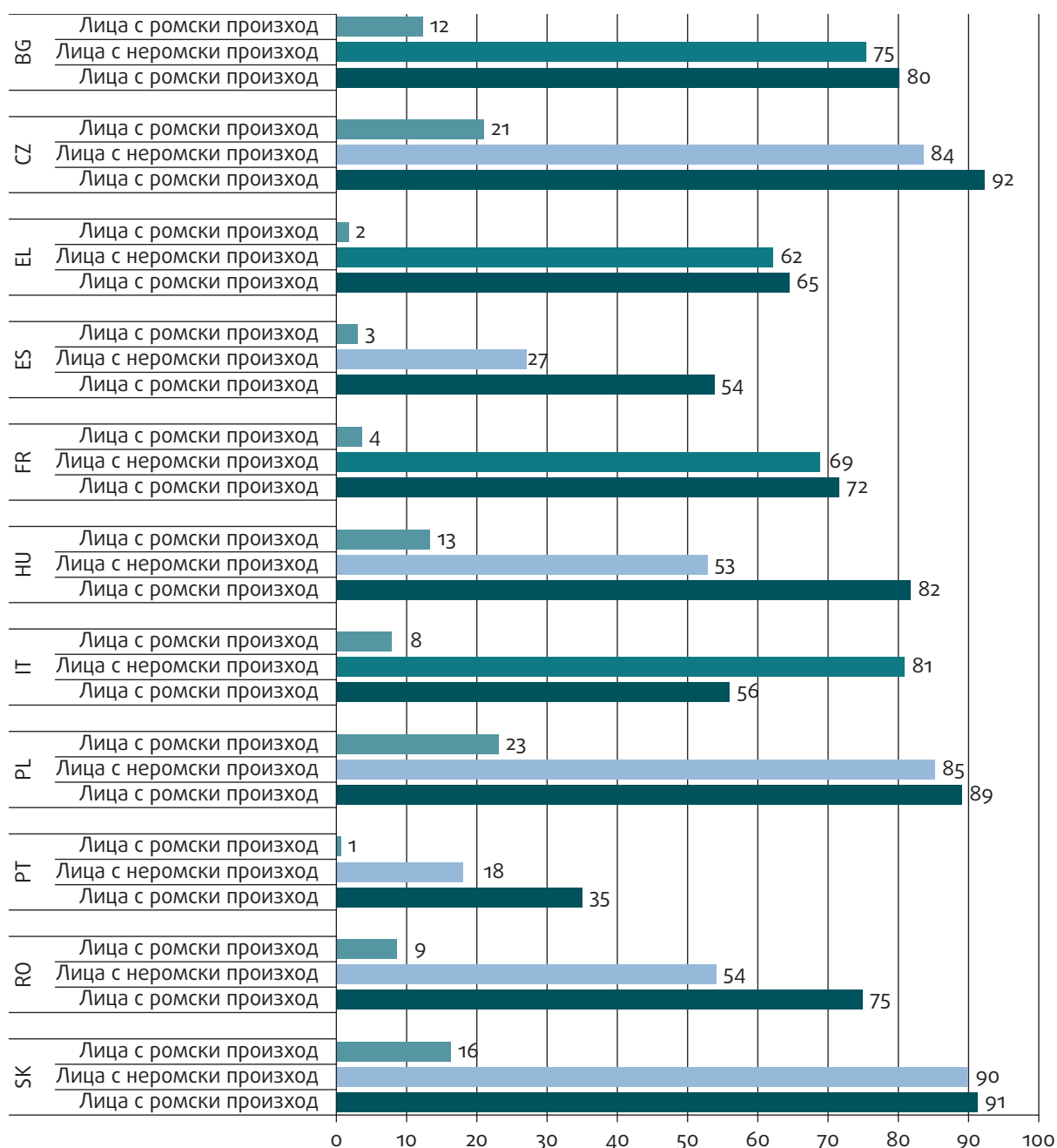
⁵³ ЕАСЕА (2011 г.).

⁵⁴ Евростат (2013 г.).

е установено в Италия, където равнището на завършване сред възрастовата група между 18 и 24 години е с 13 процентни пункта по-високо в сравнение с възрастовата група между 45 и 64 години. Чешката република и Унгария също отбелязват подобрене, като разликата по отношение на равнищата на завършване между

двете възрастови групи възлиза съответно на 10 и 8 процентни пункта. Резултатите от проучване относно образователните равнища, участието на пазара на труда и условията на живот сред младите роми в България, Унгария и Румъния, проведено в ИКЕ на ООН през 2011 г., дават основание за

Фигура 18: Лица с ромски и неромски произход (проучване на FRA — членове на домакинствата) и общо население (Евростат, Наблюдение на работната сила, 2011 г.), които са завършили поне гимназиялния етап на средното образование (професионално или общо), по държави — членки на ЕС, сред лицата на възраст между 25 и 64 години (%)

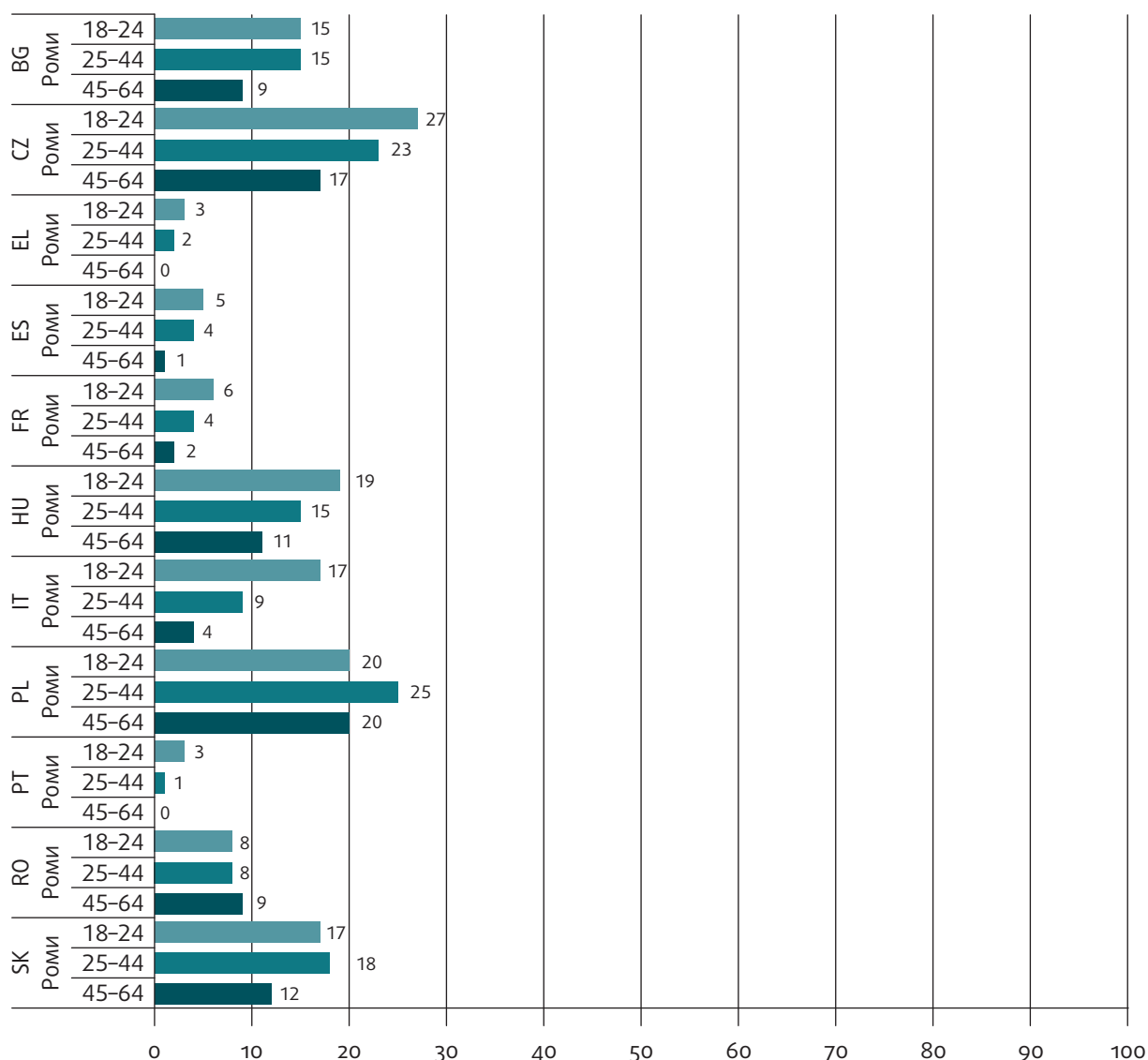

Въпрос: A12. Кое е най-високото му/ завършено ниво на образование?

Бележки: Общо население на възраст между 25 и 64 години, което е завършило поне гимназиялния етап на средното образование. Данните са достъпни на адрес: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&rcode=tps00065>. Референтна група: всички лица в обхванатите от проучването ромски и неромски домакинства на възраст между 25 и 64 години.

Източници: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.; Евростат, 2011 г.

Фигура 19: Роми (членове на домакинствата), които са завършили поне гимназиалния етап на средното образование (професионално или общо), по държави — членки на ЕС и по възраст (%)

Въпрос: A12. Кое е най-високото му/ завършено ниво на образование?

Бележка: Референтна група: всички лица в обхванатите от проучването ромски и неромски домакинства на възраст между 18 и 64 години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

сходно заключение: по-младите поколения имат по-високи образователни равнища ⁵⁵.

В държавите членки, където делът на ромите, които завършват гимназиалния етап на средното образование, е най-малък — Гърция, Испания, Франция и Португалия — не са установени разлики между жените и мъжете. Разликите между половете са по-значими, между четири и шест процентни пункта, в държавите, където са установени най-високи равнища на завършване на гимназиалния етап на средното образование.

2.5. Причини, посочени от лицата, които не са посещавали училище или са прекъснали преждевременно образованието си

С цел установяване на възможните причини за непосещаване на училище респондентите в проучването бяха запитани защо са спрели да посещават или защо никога не са посещавали училище. Респондентите имаха възможност

⁵⁵ Cekota, J. и Trentini, C. (2011 г.).

Таблица 1: Трите най-често посочвани от респондентите роми причини за напускане на училище на възраст 16 или повече години, по държави – членки на ЕС (% , въз основа на всички отговори)

България (n=1 274)	%	Чешка република (n=1 565)	%
Преценено е, че е достатъчно образован/образована	30	Преценено е, че е достатъчно образован/образована	25
Трябваше да работи за доходи/намери работа	24	Представяше се зле в училище, провали се на приемния изпит	19
Образованието е много скъпо	19	Трябваше да работи за доходи/намери работа	19
Унгария (n=1 540)	%	Румъния (n=1 191)	%
Трябваше да работи за доходи/намери работа	30	Образованието е много скъпо	36
Преценено е, че е достатъчно образован/образована	24	Трябваше да работи за доходи/намери работа	18
Образованието е много скъпо	11	Преценено е, че е достатъчно образован/образована	17
Словакия (n=1 662)	%	Гърция (n=1 588)	%
Преценено е, че е достатъчно образован/образована	30	Трябваше да работи за доходи/намери работа	34
Трябваше да работи за доходи/намери работа	20	Образованието е много скъпо	14
Образованието е много скъпо	14	Преценено е, че е достатъчно образован/образована	13
Полша (n=833)	%	Испания (n=1 101)	%
Трябваше да работи за доходи/намери работа	22	Трябваше да работи за доходи/намери работа	40
Преценено е, че е достатъчно образован/образована	21	Преценено е, че е достатъчно образован/образована	21
Брак, бременност или раждане на дете	15	Друга причина	18
Португалия (n=1 214)	%	Италия (n=656)	%
Друга причина	40	Друга причина	29
Преценено е, че е достатъчно образован/образована	19	Трябваше да работи за доходи/намери работа	25
Трябваше да работи за доходи/намери работа	12	Преценено е, че е достатъчно образован/образована	13
Франция (n=795)	%		
Друга причина	29		
Преценено е, че е достатъчно образован/образована	24		
Трябваше да работи за доходи/намери работа	15		

Въпрос: Н2. Защо спряхте училището? Защо никога не сте ходили на училище?

Бележки: n= Брой на отговорите. Референтна група: всички респонденти роми на възраст 16 или повече години. Респондентите са инструктирани да дадат до три отговора.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

да изберат до три различни отговора от списък с 12 възможни отговора. Възможните отговори включваха финансови причини, като например необходимост да се работи или разходите, свързани с образованието, с оглед на това, че домакинствата имат съпътстващи разходи. Други отговори отразяват допълнителни обстоятелства като болест, голямо разстояние до училището, брак и раждане на дете или липса на документи, както и причини, свързани с мотивацията на респондентите по отношение на образованието, като например „представяше се зле в училище“ или „преценено е, че е достатъчно образован/образована“. И накрая, някои причини са свързани с училищната среда, която може например да е враждебна. Миграцията и необходимостта да се помага в домакинството или семейния бизнес не са включени в определените категории отговори и попадат в категорията „друго“. Този отговор е посочван най-често в Португалия, Италия, Испания и Франция.

В таблица 1 са представени трите причини, които са най-често изтъквани от респондентите роми. Тези причини са свързани с ниски амбиции, като например преценката на респондента, че той или тя е достатъчно образован/образована, или със заетостта (трябваше да работи за доходи или да намери работа). Втората група причини е свързана с бедността, тъй като тези отговори отразяват факта, че образованието е недостъпно във финансово отношение за значителен дял от респондентите. С оглед на това, че свързаните със заетостта причини за напускане на образованието отразяват още едно измерение на бедността, може да се заключи, че съгласно резултатите от проучването бедността е най-честата причина за прекъсване на образованието.

Два от отговорите („преценено е, че е достатъчно образован/образована“ и „трябваше да работи за доходи / намери работа“) са посочвани по-често от останалите във всички държави, което показва, че респондентите оценяват своето образователно равнище като достатъчно за работните места, които могат да получат. Резултатите не съдържат данни за характера на тези работни места, но може обосновано да се предположи, че те са за нискоквалифициран труд. Това вероятно отразява необходимостта да се намери работа, за да бъдат задоволени непосредствени потребности на по-ниско образователно равнище, което ограничава възможностите за подобряване на положението на респондентите на пазара на труда посредством по-продължително образование.

Анализът на резултатите очертава добре изразено географско разпределение на тенденциите.

В Румъния са посочвани най-често причини, свързани с бедността (разходи за образованието), като тези причини са сред трите най-важни категории отговори в България, Гърция, Унгария и Словакия. Необходимостта да се направи избор между образование и доходи е отразена и в отговора „трябваше да намери работа“, като и в този случай бедността се очертава като основен фактор, който принуждава ромите да прекъсват образованието си. Отказът от образование поради необходимостта от изкарване на доходи обаче дава обратен ефект в дългосрочен план, защото води до намаляване на бъдещите възможности за генериране на доходи и на практика затваря ромите в цикъл на бедността, който се самоподхранва. Налице е реален риск хората да екстраполират своя опит върху своите очаквания, като възприемат този порочен кръг като единствения реалистичен подход, което може поне отчасти да обясни техните ниски стремежи по отношение на образованието им.

В държавите в Западна Европа обаче финансовите съображения са посочвани по-рядко. Отговорът „други причини“ е даден от повече респонденти. И тук данните не позволяват по-нататъшен анализ на тези причини, които може да са свързани с географска мобилност или миграция, като и двата фактора затрудняват образованието след задължителна училищна възраст; или пък със социалните задължения на младите жени и момичетата да си стоят въщи и да помагат в домакинството⁵⁶. Анализът на разликите между половете подкрепя тази хипотеза, като делът на ромските жени, посочили отговора „други причини“, е по-голям от този на мъжете (разликата е между 10 и 20 процентни пункта) в Португалия, Италия, Франция и Испания.

Резултатите от проучването разкриват и известно влияние на ранните бракове върху равнищата на преждевременно напускане на училище сред ромите. Освен в Полша респондентите не са включили обстоятелствата брак и раждане на дете в ранна възраст сред трите най-често посочвани причини за прекъсване на училище. В България, Унгария и Полша 10–15 % от отговорите се отнасят до брак и раждане на дете, докато в Чешката република, Румъния, Словакия, Гърция и Испания делът на тези отговори е между 7 % и 8 %. В останалите държави по-малко от 5 % от отговорите са свързани с брак и раждане на дете.

Влиянието на ранните бракове върху равнищата на преждевременно напускане на училище е комплексно и е свързано с нарастването

⁵⁶ Вж. например: Европейска комисия (2003 г.).

на отговорностите в домакинството и на семейните задължения. Този фактор трябва да бъде анализиран от гледна точка на пола, защото последиците от ранните бракове за образованието и други въпроси не са еднакви за мъжете и жените. Анализът на резултатите от проучването по отношение на разпределението на посочените причини за преждевременно напускане на училище по пол подкрепя хипотезата, че ранните бракове са важен фактор. Делът на жените, които са посочили брака и раждането на дете като причина за прекъсване на образованието си, е по-голям от този на мъжете, особено в държавите в централните и източните части на ЕС. Но дори и в тези държави бракът и раждането на дете не са сред най-важните причини, посочени от жените за прекъсване на образованието им, нареждайки се след отговорите „преценено е, че е достатъчно образован/образована“, „трябваше да работи“, „образованието е много скъпо“. Изключения в това отношение са Унгария и Полша. В Унгария жените са поставили брака и раждането на дете на трето място сред причините за прекъсване

на образованието, като тези отговори са дадени от 16 % от респондентите жени. В Полша това е най-важната причина, като 21 % от жените са дали този отговор.

Малък брой респонденти са посочили езикови проблеми или несправяне в училище като причини за прекъсване на училищното образование. Само в Гърция малка част (4 %) от респондентите роми са посочили „езикови проблеми“ като причина за прекъсване на образованието им. Някои респонденти в Чешката република (19 %), Словакия (13 %) и Унгария (10 %) са посочили несправянето в училище като причина за прекъсване на образованието им, но в останалите държави делът на тези отговори е под 10 %. Наличието на „враждебна училищна среда“ и „опасения относно безопасността“ е посочено в Гърция, Чешката република, Полша и Франция, където съответно 8 %, 5 %, 4 % и отново 4 % от респондентите са посочили тези отговори като причина за прекъсване на образованието им.

3

Равно третиране в областта на образованието: етническа сегрегация и възприятия за дискриминация

Отношението към децата и младежите в училище е важен фактор, който може да повлияе на образователните постижения. Различното третиране на хората от ромски и от неромски произход допринася за проявленията на установените равнища на посещаване на училище, образователни равнища и неравнопоставеност между половете и варира от тормоз или враждебност на расова основа от страна на родители от неромски произход и персонала на училището до практики, които водят до фактическа сегрегация в различни училища или паралелки.

Многобройни академични трудове и политически документи разкриват, че отделянето на деца от етнически групи в специални и/или отделни училища или паралелки представлява дискриминационна практика, която може да има широкообхватни негативни последици за тяхното психическо и психосоциално развитие, успеха им в училище и възможностите им за професионална реализация. В решението си с принципно значение по делото *Wojcik срещу Съвета по образование* от 1954 г. Върховният съд на САЩ единодушно постановява, че „сегрегирани учебни заведения са изначално неравнопоставени“. В Европа редица източници на данни⁵⁷, посветени на училищното образование на учениците от малцинствени групи, посочват, че сегрегирани условията на обучение лишават учениците от качествено образование и възможности за получаване на полезна квалификация в сравнение с техните връстници, обучаващи се в интегрирани учебни заведения.

⁵⁷ Програма за международно оценяване на учениците (PISA); the Integration of the European Second Generation (TIES); Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe (EDUMIGROM); On the Margins of the European Community (EUMargins) (2011 г.).

В изследователските трудове по въпросите на образованието на ромите са изследвани мащабите на етносоциалната сегрегация и нейните отрицателни последици. В Унгария например „стандартният индекс за сегрегация показва, че етническата сегрегация се е увеличила повече от два пъти [от осемдесетте години на миналия век] в районите, където има повече от едно училище“⁵⁸. В други бивши социалистически държави въвеждането на правото на родителите да избират училището, където да се обучават децата им, е довело до увеличаване на концентрацията на роми в определени образователни институции и до явлението „бягство на белите“ от училищата, където делът на ромите е достигнал до определен прагово равнище⁵⁹.

Сегрегирани образователни институции, предлагащи ниско качество на образование, не следва да се бъркат с временните „преходни“ училища, каквито има например в Испания, които са проектирани като учебни заведения за наваксване с конкретната цел да повишат постиженията на ученици от семейства в неравностойно положение до нивото на общото образование. Училищата, където делът на учениците от етнически малцинствени групи е постоянно висок, обикновено се характеризират с лоша инфраструктура, немотивирани учители и лошо качество на образованието. Резултатите от научни изследвания сочат, че подобни училища могат да допринесат за ограничените стремежи за професионално развитие на учениците от ромски произход и да намалят шансовете им да

⁵⁸ Kertesi, G. Kézdi, G. (2013 г.).

⁵⁹ Messing, V. (2013 г.).

продължат образованието си ⁶⁰. Въпреки това, съществуват малко проучвания относно разликите между сегрегирани и в интегрирани училища в постиженията, продължаващото образование и стремежите към професионална реализация сред ромите. Тези проучвания разкриват недостатъците на сегрегираното образование ⁶¹. Съгласно решенията по няколко спечелени съдебни дела, в рамките на които фондацията „Шанс за децата“ (CFCF) от Унгария ⁶² представлява родители роми, е доказано, че общини, които управляват учебни заведения, не са предприели ефективни мерки срещу сегрегацията, която е забранена от закона.

В някои случаи тази дискриминация се утежнява от насочването на някои ромски деца в специални училища за ученици с умствени увреждания. Редица проучвания установяват, че необоснованото насочване на ромски деца в подобни образователни институции има за резултат свръхпредставяне на ромите в заведенията за специално образование, основно в бившите социалистически държави. Освен в академичните проучвания, наличието и тежестта на този проблем се подчертават и от съдебната практика: например по делото за училищна сегрегация в Острава ЕСПЧ се произнася срещу Чешката република в полза на 18 роми. ЕСПЧ установява, че отделянето на ромски деца в отделни училища, предоставящи образование с ниско качество, представлява дискриминация. В решението си по делото *D.H. и други срещу Чешката република* Съдът се позовава на статистически данни, показващи непропорционално настаняване на ромски деца в училища за ученици с психически увреждания, за да докаже, че тези мерки са в нарушение на член 14 от ЕКПЧ ⁶³. В решението си по делото *Oršić и други срещу Хърватия* Съдът постановява, че настаняването на ромски деца в специални паралелки (дори за ограничен период от време) представлява дискриминация в областта на образованието. А в решението си по делото *Satrapanis и други срещу Гърция* ЕСПЧ постановява, че настаняването на ромски деца в специални паралелки, провеждащи занятия в пристройка към основната училищна сграда, представлява дискриминация ⁶⁴.

Различни взаимно свързани механизми може да са причина за сегрегацията на учениците роми. На нивото на началното училище сегрегацията най-често е резултат на непреднамерен процес на „бягство на белите“, който постепенно превръща интегрираните училища в сегрегирани. Това е най-често срещаната причина за съществуването на сегрегирани ромски училища в държавите в Централна Европа. Въпреки че изборът на родителите може да е повлиян от предразсъдъци, фактори за решението на родителите да преместят децата си в други училища, дори те да са много отдалечени, са също ниското качество на обучението, ниските амбиции и поведенческите модели, свързани с доминиранията от роми паралелки. Намирането на устойчиво решение на предизвикателството, свързано с „бягството на белите“, налага да се вземат мерки по отношение на всички фактори, участващи в този комплексен процес на вземане на решение.

Насочването на учениците в отделни образователни учреждения или в отделни паралелки в зависимост от тяхното равнище на „зрялост“ може също да допринесе за сегрегацията на лицата от ромски и неромски произход още от много ранна възраст, често още от първите години на началното образование. На нивото на средното училище сегрегацията може да се дължи на няколко взаимно свързани фактора, включително нисък успех в училище, предпочитания към професионално обучение и ниски изисквания от страна на учителите ⁶⁵.

Друг механизъм, който може да допринесе за сегрегацията, са процедурите за проверка на знанията. Резултатите от проучване на Фонда за образование на ромите, проведено в Чешката република, Унгария, Сърбия и Словакия, показват, че процедурите за изпитване, прилагани за установяване на зрелостта за постъпване на училище и на наличие на обучителни трудности преди постъпването в начално училище, са небалансирани в културно отношение и могат да допринесат за сегрегацията на ромските деца в специализирани училища или паралелки ⁶⁶. „Специалното“ образование предполага по-ограничен учебен план и по-малко или никакви възможности за продължаване на обучението след етапа на началното училище. Фондът за образование на ромите подчертава, че „навсякъде в региона ромите са непропорционално широко

⁶⁰ Szalai, J. и Schiff, C. (2014 г.); Фонд за образование на ромите (2012 г. -6).

⁶¹ Kézdi, G. Surányi, É. (2009 г.); Фонд за образование на ромите (2011 г.).

⁶² Информация за отделни съдебни дела с осигурено процесуално председателство от фондацията „Chance for Children“ (CFCF) можете да намерите на следния адрес: <http://cfcf.hu/en/projects/litigation-cases.html>

⁶³ ЕСПЧ, *D.H. и други срещу Чешката република*.

⁶⁴ ЕСПЧ, *Satrapanis и други срещу Гърция*, 5 юни 2008 г.

⁶⁵ Относно стремежите за образование на ромските деца, очакванията на учителите и механизмите на сегрегацията и последствията от нея, вж. Szalai, J. и Schiff, C. (2014 г.); за явлението двойна сегрегация вж. също: Brüggemann, C. (2012 г.).

⁶⁶ Фонд за образование на ромите (2012 г. -а).

представени в системата на специалното образование в обхванатите от проучването държави. Ромите представляват мнозинството от учениците в трудовите училища в Чешката република, между 20 % и 90 % от учениците в системата на специалното образование в Унгария, [...] и приблизително 60 % от учениците в системата на началното и средното специално образование в Словакия”⁶⁷.

В тази глава е представен анализ на сегрегацията в училище, обучението в сегрегирани специални училища и преживени случаи на дискриминация. На участниците в проучването на FRA са задавани редица въпроси относно сегрегацията и дискриминацията в образованието: дали паралелката, в която се обучават децата от домакинството, е съставена предимно от ромски деца; децата от домакинството посещавали ли са някога специално училище или паралелка, която е за роми; през последните 12 месеца децата ставали ли са жертва на дискриминация от страна на персонала на училището или в заведение за обучение; съобщили ли са за последния преживян случай на дискриминация.

3.1. Сегрегация в общообразователните училища

Ромските деца може да се обучават в училище или в паралелка във формално интегрирано училище, където повечето ученици са роми. В рамките на проучването респондентите са запитани за етническия произход на съучениците на техните деца. Тази информация може да даде приблизителна представа за етническия състав на паралелката. С оглед на това, че проучването обхваща райони, където гъстотата на ромското население е по-голяма от средната за страната, отговорите често разкриват по-голям дял на ромските деца в училище.

Резултатите очертават три групи държави, където: ромските деца се обучават в училища или паралелки, в които всички или повечето ученици са също роми; ромските деца се обучават в етнически смесени, но балансиранни паралелки; в паралелките няма ученици роми или те са няколко на брой. В първата група попадат Словакия и Унгария, където съответно 58 % и 45 % от децата се обучават в паралелки, в които всички или повечето от учениците са роми (фигура 20). Втората група се състои от България и Испания, където около 60 %

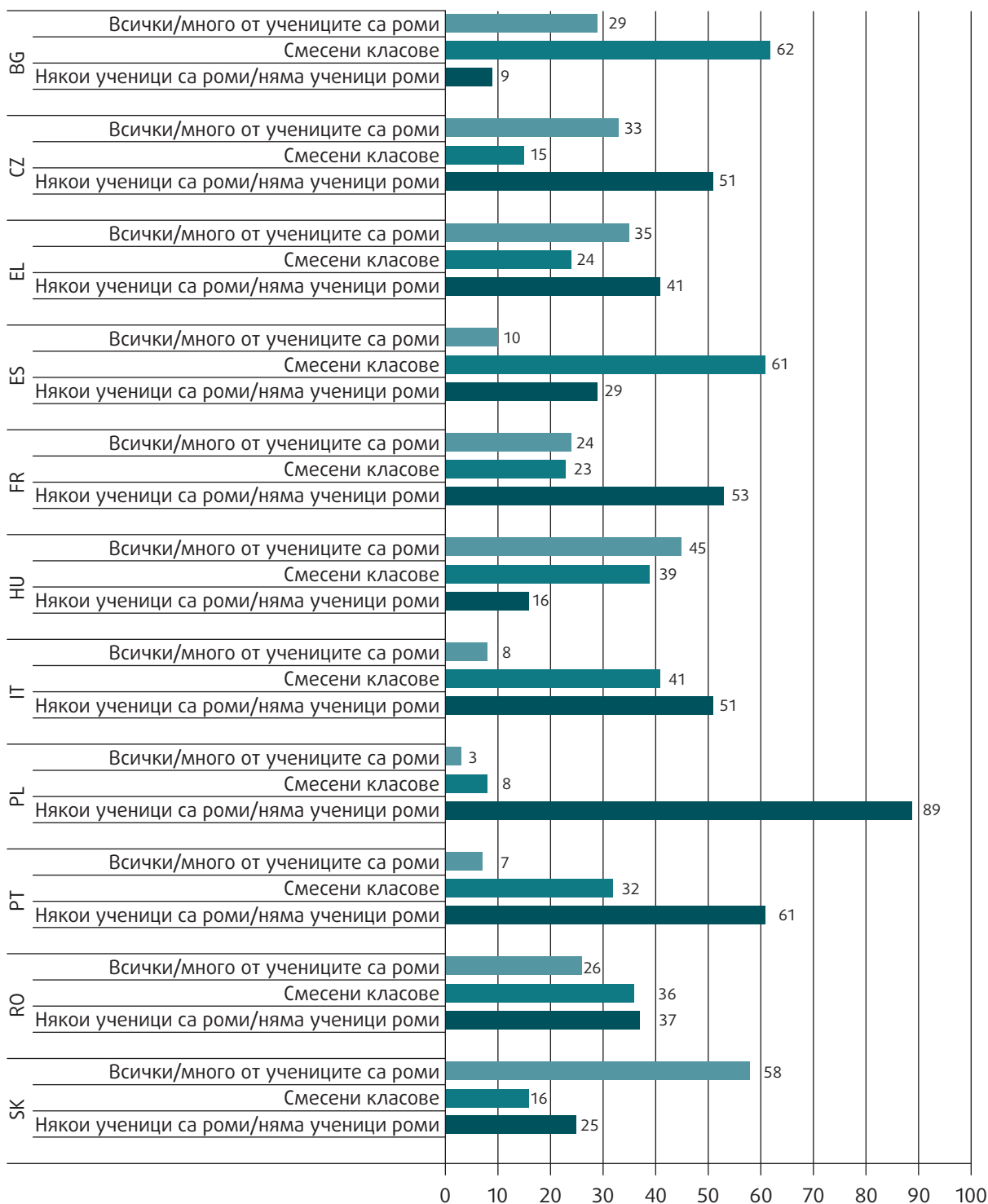
от ромските деца се обучават в етнически смесени паралелки, докато в Чешката република, Франция, Италия, Португалия и Полша повече от 50 % от ромските деца се обучават в паралелки, в които няма ученици роми или те са няколко на брой. По-малко от 10 % от ромските деца се обучават в сегрегирани паралелки в Испания, Италия, Португалия и Полша. Около 90 % от ромските деца в Полша се обучават в паралелки, в които преобладават ученици от неромски произход, този показател е 60 % за Португалия и 50 % за Чешката република, Италия и Франция. В Гърция респондентите от домакинствата съобщават, че около една трета от ромските деца се обучават в училища или паралелки, в които всички или много от учениците са роми, а една четвърт от ромските деца се обучават в смесени паралелки.

Данните относно училищата или паралелките, посещавани от деца от неромски произход, живеещи в съседство, показват наличието на етнически хомогенна училищна среда в повечето държави: в Полша (96 %), Гърция (91 %) и Италия (85 %) децата от неромски произход се обучават в паралелки, в които няма ромски деца или броят им е малък. В Чешката република (78 %), Словакия (76 %) и Португалия (77 %) над 75 % от децата от неромски произход се обучават в паралелки, в които няма ромски деца или броят им е малък. В тези държави децата от неромски произход, които живеят в съседство с роми, участвали в проучването, очевидно не посещават същите училища или паралелки. В Испания, България и Румъния от 32 % до 49 % от децата от неромски произход, които живеят близо до роми, са съобщили, че учат в етнически смесени паралелки. Франция не е включена в този анализ, защото сравняването на деца от мобилни популации с деца от живеещи в съседство уседнали популации от неромски произход може да даде подвеждащи резултати.

В някои държави посещаването на сегрегирани или смесени училища или паралелки може да е тясно свързано със социално-икономическото положение на домакинствата. В Чешката република, Унгария и Гърция ромските деца от домакинства „в риск от бедност”, и по-конкретно тези, чиито приравнен доход е под 60 % от националния медианен разполагаем доход, по-често се обучават в сегрегирани училища или паралелки, отколкото децата от такива домакинства с неромски произход.

⁶⁷ Пак там., стр. 95.

Фигура 20: Етнически състав на паралелките, в които се обучават ромските деца, по държави — членки на ЕС (%)

Въпрос: В12. Какъв е/беше произходът на съучениците му/й в училището или детската градина?

Бележки: Информацията за етническия произход на съучениците на децата (от ромски и неромски произход) се използва като приблизителен показател за етническия състав на паралелките. Тъй като съгласно методологията на извадките са обхванати райони, в които гъстотата на ромското население е по-голяма от средната за страната, може да се очаква, че в отговорите ще бъде отразен по-големият дял на ромските деца в училищата/детските градини. Следва да се отбележи също, че съгласно проучване на ПРООН делът на ромските деца, обучаващи се в сегрегирани паралелки, е по-нисък в новите държави — членки на ЕС. Различията в използваните методологии могат отчасти да обяснят разликите в резултатите от двете проучвания: в проучването на FRA произволно избран член на домакинството предоставя информацията за всички деца в домакинството, докато респонденти в проучването на ПРООН са лица, които основно полагат грижи за децата. Референтна група: всички деца от участващите в проучването ромски и неромски домакинства на възраст до 15 години, които посещават или са посещавали училище. Референтна група: всички деца в обхванатите от проучването ромски и неромски домакинства на възраст до 15 години, които ходят или са ходили на училище.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

3.2. Жилищна и образователна сегрегация

Концентрацията на роми в определени жилищни райони също може да е причина за училищна сегрегация. Децата обикновено посещават училища в близост до дома им и поради това етническият състав на училищните паралелки често отразява етническият състав на квартала. Резултатите от проучването показват, че в България, Чешката република, Унгария, Румъния и Словакия децата, които живеят в квартали с голям дял на ромски домакинства, по-често се обучават в училища/паралелки с висок дял на ромски деца. В Словакия, Унгария и Чешката република съответно 65 %, 59 % и 40 % от ромските деца, които живеят в ромски квартали, посещават училища където всичките или повечето им съученици са също роми (фигура 21).

Макар че може да се очаква, че жилищната сегрегация може да се трансформира в образователна сегрегация, изненадващо резултатите от проучването показват, че обратното невинаги е вярно: животът в несегрегирана среда не води непременно до интегрирано образование. Делът на ромите, които живеят в смесени райони и посещават сегрегирани образователни заведения, е по-нисък от този на ромите, които живеят в сегрегирани жилищни райони, но все още остава висок. В Словакия например делът на ромите, които посещават училища, където повечето или всички ученици са роми, е 65 % за тези, които живеят в сегрегирани райони, 45 % за тези които живеят в етнически смесени квартали и 27 % за тези които живеят в квартали на мнозинството. В Унгария тези процентни дялове са съответно 59 %, 34 % и 6 %, а в Чешката република те са 40 %, 27 % и 15 %. Това показва, че ромските деца, които живеят в смесени или преимуществено неромски квартали, също са в риск да попаднат в паралелки, в които повечето или всички ученици са роми. Следователно жилищната десегрегация увеличава шансовете за училищна десегрегация, но сама по себе си не е достатъчна, за да предотврати фактичката сегрегация.

Изглежда Полша представлява отделен случай, тъй като много малко ромски деца учат в сегрегирани класове, независимо от квартала, в който живеят тяхното домакинство. Това може да се обясни с намаляването на числеността на ромската общност през последните години.

3.3. Сегрегация в специални училища и паралелки за роми

В рамките на проучването на респондентите роми е задаван въпросът дали са посещавали макар и за кратко специални училища или паралелки, които са основно за роми. Въпреки че проучването не може да оцени качеството на учебната програма, по която се преподава в тези отделни учебни заведения, резултатите от многобройни проучвания показват, че тези специални училища или паралелки често се характеризират с ниско качество на инфраструктурата и преподаването⁶⁸. В Чешката република например ромските деца, които се обучават в „трудова“ училища, учат по различна учебна програма, която според наличната информация не отговаря на стандартите⁶⁹.

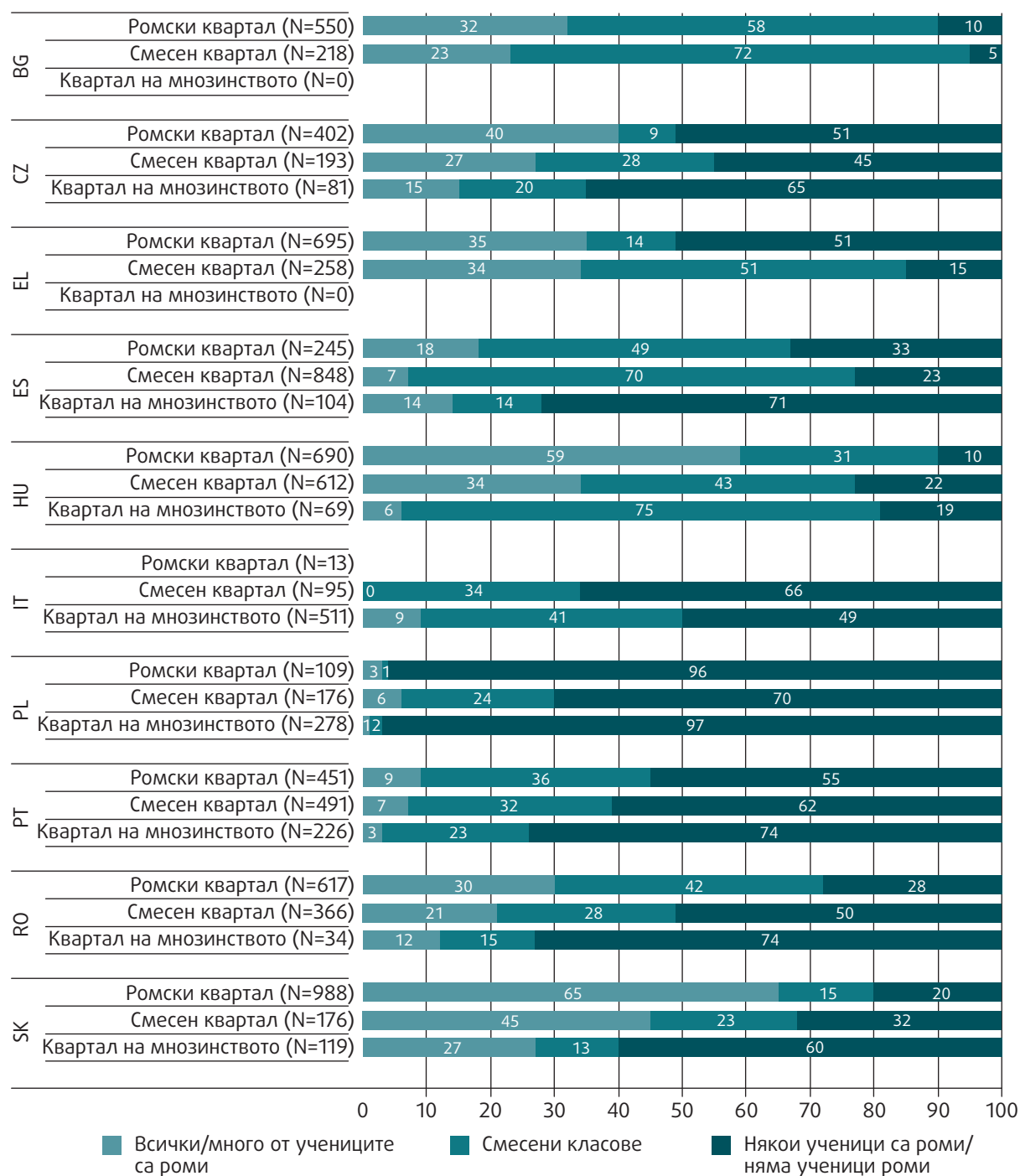
Терминът „специално училище или паралелка“, използван в проучването, обхваща голямо разнообразие от учебни заведения в отделните държави членки: тук се включват специални училища за деца с увреждания, специални или помощни училища или паралелки, а във Франция се включват и мобилни училища за децата на общността „gens du voyage“. В проучването са положени усилия терминът „специално училище или паралелка“ да бъде преведен при спазване, доколкото е възможно, на националната терминология, с цел да се отчетат различните национални особености, при запазване на съвместимостта. В проучването на ПРООН, проведено паралелно с проучването на FRA, е приложена донякъде различна интерпретация на термина специално училище, поради което е възможно констатациите в двете проучвания в известна степен да се различават.

В тази глава е изложено твърдението, че в някои държави, основно тези от Централна и Източна Европа, непропорционално големият дял на учениците роми, обучаващи се в специални училища, навярно е следствие на дискриминационни практики. В научни изследвания и в съдебни решения е установено наличието в тези държави на пристрастни от културна гледна точка процедури за изпитване, прилагани при започване на училищното образование, необосновано насочване на ромски деца в специални училища за деца с умствена изостаналост, както и наличието на неформални текущи практики за пропагандиране на предимствата на специалните училища за

⁶⁸ Brüggemann, C. (2012 г.).

⁶⁹ Вж. ЕЦПР и Амнести Интернешънъл (2012 г.).

Фигура 21: Етнически състав на училищните паралелки в зависимост от квартала, където живеят ромските деца, по държави – членки на ЕС (%)

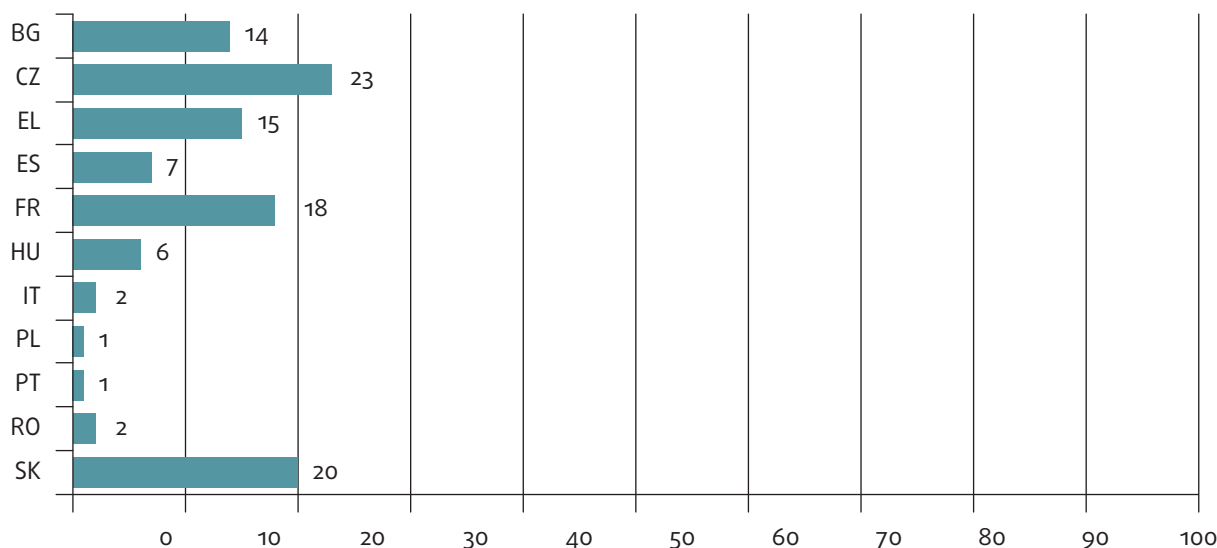

Въпрос: В12. Какъв е/беше произходът на съучениците му/и в училището или детската градина?
 М4. Дали кварталът е предимно...?

Бележки: „Gens du voyage“ във Франция не са включени поради техния номадски начин на живот. „N“ показва броя на децата във всяка категория. Резултатът не е показан, ако „N“ = < 30 деца. Референтна група: всички деца в обхванатите от проучването ромски домакинства на възраст до 15 години, които ходят или са ходили на училище.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

Фигура 22: Ромски деца на възраст до 15 години, които са посещавали специални училища или паралелки, които са основно за роми, по държави – членки на ЕС (%)

Въпрос: В13. Някога бил/а ли е в специално училище или паралелка, което е основно за роми, дори за кратък период?

Бележки: Твърде ниските резултати за Румъния може да се дължат на неволно изпускане на „специална паралелка“ в превода на въпросника, което е ограничило обхвата на въпроса. Референтна група: всички деца в обхванатите от проучването ромски домакинства на възраст до 15 години, които ходят или са ходили на училище и за които е налице валидна информация за вида на училището или паралелката, които са посещавали.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

ромските деца ⁷⁰. В този раздел ще разгледаме актуалното и миналото положение на ромите в етнически сегрегирани специални училища.

Настояването в някои от тези институции може да има за цел единствено да даде възможност на децата да наваксат изоставането си и да се подготвят за интегриране в общата образователна система. За целта е необходимо решенията за настаняване да са добре обосновани и да подлежат на систематичен преглед. Квалификацията на учителите, инфраструктурата и съотношението на броя на учителите спрямо този на учениците в тези училища трябва да са по-добри от тези в масовите училища и персонала на институциите следва да има ясна мотивация да подготви тези деца за постъпване в масово училище колкото е възможно по-скоро. Налице са данни обаче, че ромските деца и други деца, записани в „специални училища“, остават там.

Резултатите от проучването ⁷¹ показват, че делът на учениците на възраст до 15 години, за които се съобщава, че са посещавали специални училища или паралелки, които са „основно за роми“, се различава в отделните държави членки (фигура 22). Най-високите стойности са наблюдавани в Чешката република, където се съобщава, че 23 % от децата са посещавали специални училища

или паралелки. Следващи в тази класация са Словакия (20 %), Гърция (15 %) и България (14 %). Сравнително големият дял във Франция (18 %) може да се дължи на мобилните училища или други специални структури, обслужващи нуждите на „gens du voyage“. Тази констатация подчертава факта, че ромските деца в тези държави често посещават специални училища или паралелки, но не дава информация относно целта или качеството на тези институции.

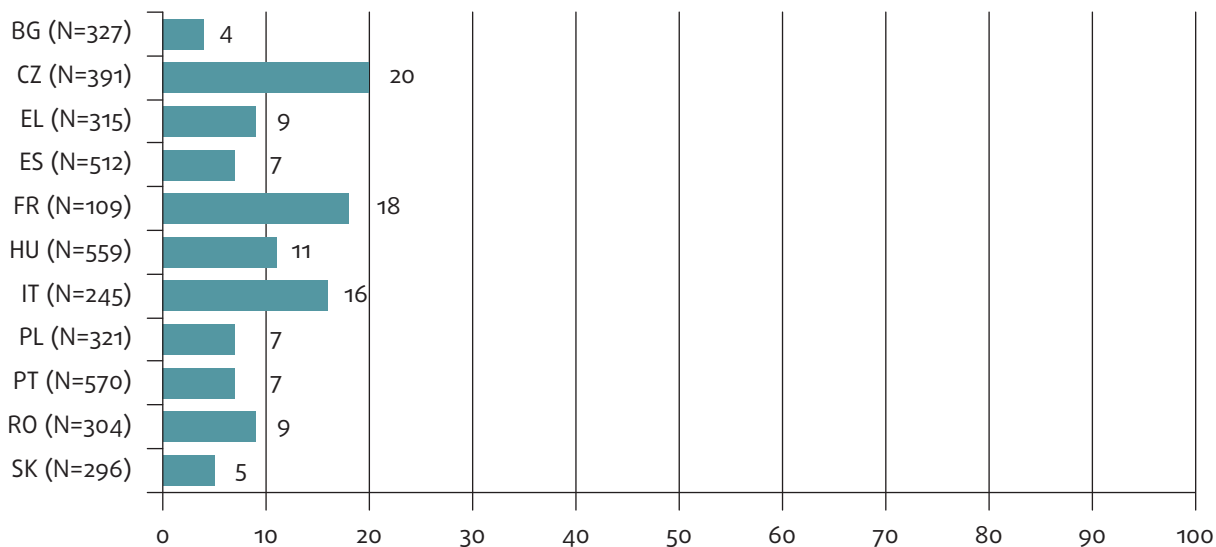
3.4. Преживявания, възприети като дискриминация

В рамките на проучването респондентите са питани дали са се чувствали дискриминирани поне веднъж през последните 12 месеца от училищния персонал поради техния етнически произход. За проучването са могли да споделят своя опит относно случаи, възприети като неравно третиране, както учениците на възраст 16 или повече години, така и техните родители. Резултатите от проучването на FRA EU-MIDIS от 2008 г. за малцинствата и дискриминацията в Европа установява, че: „Ромите са дискриминирани в по-голяма степен въз основа на техния етнически произход в сравнение с другите групи, изследвани в проучването EU-MIDIS [...]. Всеки втори респондент ром съобщава, че през последните 12 месеца е бил дискриминиран на основание на своя етнически

⁷⁰ Фонд за образование на ромите (2012 г.-а).

⁷¹ Brüggemann, C. (2012 г.).

Фигура 23: Респонденти роми на възраст 16 или повече години, които са били подложени на дискриминация в образованието през последните 12 месеца, по държави — членки на ЕС (като % от ромите, които са имали контакт с образователни институции)

Въпроси: J2E: В [ДЪРЖАВАТА], през последните 5 години (или откакто сте в страната, ако сте от по-малко време), дали сте имали контакт с образователна или обучаваща институция като ученик или родител? 01 да

J3E: През последните 5 години, (или откакто сте в страната, ако е по-малко от 5 години), някога в [ДЪРЖАВАТА] били ли сте дискриминирани от хора, работещи в училище или учебно заведение? Това включва училища, колежи или друго допълнително обучение. Това може да ви се е случило като учащ или като родител? 01 да

J5E: Като имате предвид последния път, когато това се е случило: кога беше това: през последните дванайсет месеца или преди това?

Бележки: Референтна група: всички респонденти от ромски произход на възраст 16 или повече години, които са били в контакт с образователни институции през последните 5 години.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

произход поне веднъж⁷². Оказва се обаче, че образованието е една от най-незасегнатите в този аспект области, особено в сравнение със заетостта, жилищното настаняване, здравеопазването или посещенията в кафенета, барове и ресторанти⁷³.

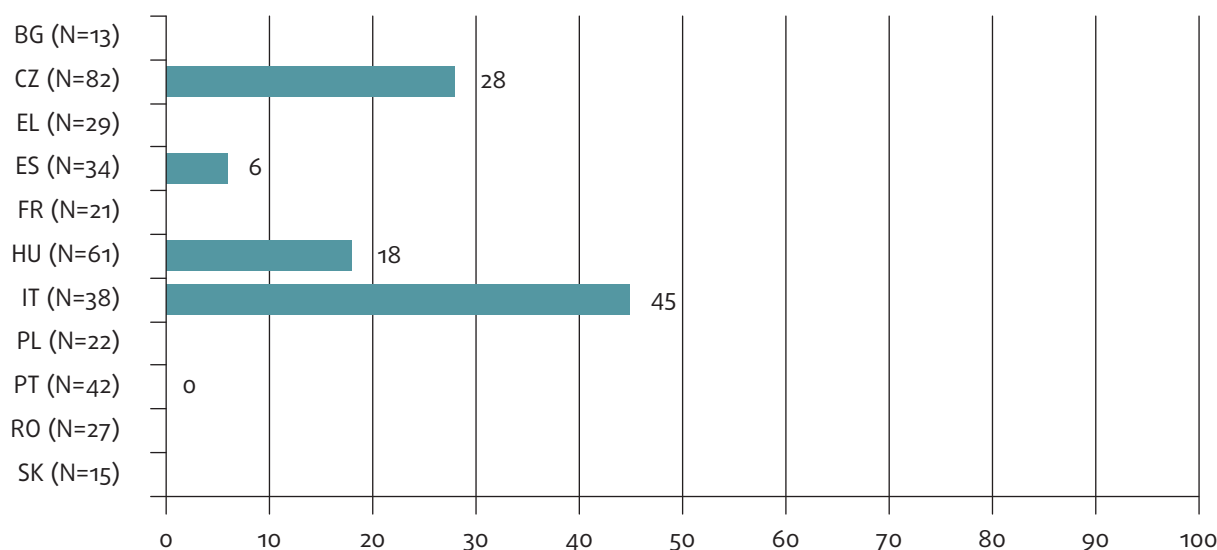
Резултатите от проучването потвърждават тази тенденция, като броят на респондентите роми, които съобщават, че са преживели поне един случай на дискриминация от страна на училищен персонал през последните 12 месеца, е много малък и варира между 1 % и 7 % от респондентите на възраст 16 или повече години. Ако обаче този брой бъде съпоставен с лицата, които са имали някакъв контакт с образователни институции и техния персонал, делът на ромите, които са се почувствали дискриминирани в сферата на образованието през последните 12 месеца, варира от почти 30 % в Чешката република до 4 % в България (фигура 23). В този аспект между държавите съществуват сериозни различия, като Чешката република, Франция и Италия се отличават с най-много респонденти роми, които твърдят, че са били дискриминирани от училищен персонал.

Дискриминацията на основание на расов или етнически произход е забранена във всички държави — членки на ЕС, а Директивата за расовото равенство е транспонирана в националното законодателство на държавите от ЕС. Освен това в държавите членки са създадени специални органи по въпросите на равенството, които разглеждат жалби за случаи на дискриминация. Респондентите роми, които през последните 12 месеца са преживели поне един случай, който са възприели като дискриминация в учебно заведение, са питани също и дали са подали сигнал. Получените данни разкриват значими разлики между отделните държави в този аспект. В шест от единайсетте държави членки, обхванати от проучването (България, Гърция, Франция, Полша, Румъния и Словакия), броят на респондентите, които считат, че през последната година са били дискриминирани в областта на образованието, е твърде малък (по-малко от 30 респонденти), за да може да се направи задълбочен анализ на поведението във връзка с подаването на сигнали и оплаквания. В останалите пет държави броят на случаите, за които са подадени сигнали, се различава значително. В Италия 45 % от респондентите съобщават, че са подали сигнал за инцидента, докато в Чешката република

⁷² FRA (2009 г.-6), стр. 8.

⁷³ Пак там.

Фигура 24: Респонденти ромски, които са съобщили за най-скорошните случаи, възприети като дискриминация в областта на образованието през последните 12 месеца, по държави – членки на ЕС (%)

Въпрос: J2E. В [ДЪРЖАВАТА] през последните 5 години (или откакто сте в страната, ако сте от по-малко време) имали ли сте контакт с образователна или обучаваща институция като ученик или родител? 01 да

J3E: През последните 5 години (или откакто сте в страната, ако е по-малко от 5 години, в [ДЪРЖАВАТА] били ли сте дискриминирани от хора, работещи в училище или учебно заведение? Това включва училища, колежи или друго допълнително обучение. Това може да ви се е случило като учащ или като родител? 01 да

J5E: Като имате предвид последния път, когато това се е случило: кога беше това: през последните дванайсет месеца или преди това? 01 да

J6. Моля, опитайте се да си спомните ПОСЛЕДНИЯ ПЪТ, когато бяхте дискриминирани. Вие или някой ДРУГ съобщихте ли някъде за този случай?

Бележки: Не са показани резултатите за държавите членки, в които по-малко от 30 респонденти са заявили, че през последните 12 месеца са преживели дискриминация в контактите си с образователна институция. Референтна група: всички респонденти от ромски произход на възраст 16 или повече години, които са били в контакт с образователни институции през последните 5 години и които са били подложени на дискриминация в образованието през последните 12 месеца.

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

същото са направили 28 %. В Унгария само 18 % от респондентите са подали сигнал за инцидента, а в Испания този дял е 6 %. В Португалия изобщо не са били подавани сигнали за инцидентите (фигура 24).

С оглед на като цяло по-лошото състояние на образованието на ромите в сравнение с лицата от неромски произход ниските равнища на възприемана дискриминация в тази област и още по-ниските равнища на подаване на оплаквания във връзка с тази дискриминация може да изглеждат

изненадващи, но могат да се обяснят с ценността, която се придава на образованието, или с начина, по който формулировката „дискриминация в сферата на образованието“ е изтълкувана от респондентите. Фактът, че ромите в Италия, Чешката република и Унгария съобщават в проучването за повече случаи на преживяна дискриминация, а също така са по-склонни да подават оплаквания до властите във връзка такива инциденти, може да се дължи на по-голямата им осведоменост относно правата им и на по-голямото влияние на органите по въпросите на равенството.

Заклучения

Данните от проучването разкриват мащаба и отражението на изключването на ромите от образованието, което започва още на етапа на предучилищното образование. Неучастието в предучилищно образование драстично намалява шансовете на учениците да завършат в бъдеще задължителния курс на училищно образование.

Резултатите от проучването показват, че вероятността участват в проучването ромите да се обучават в условията на формално училищно образование през цялото времетраене на задължителния курс на образование е по-малка в сравнение с участватите в проучването респонденти от неромски произход и че техните образователни постижения са значително по-слаби. Данните показват също, че грамотността (дори декларираната грамотност, която се различава съществено от функционалната грамотност) и завършването на средно образование остават предизвикателства за много ромите.

Проучването предоставя важна информация за хората от ромски и неромски произход от различни възрастови групи, като дава възможност за анализ на напредъка по отношение на образователното равнище във времето. Анализът показва, че са налице подобрения както по отношение на образователното равнище, така и на грамотността.

Младите ромите имат по-добри резултати и по двата признака в сравнение с групите на по-възрастните. Разликите по отношение на образователното равнище между ромите и живеещите в съседство лица от неромски произход обаче остават големи.

В някои държави посещаването на сегрегирани или смесени училища или паралелки е свързано с бедността. Децата от домакинства в риск от бедност по-често се обучават в етнически сегрегирани училища или паралелки, от което следва, че напредък в областта на образованието не може да бъде постигнат чрез изолирани мерки, насочени само в един сектор. Напротив, всяка мярка трябва да бъде част от по-широка програма за развитие и приобщаване.

И накрая, в доклада са представени резултатите в областта на равното третиране в областта на образованието, включително относно сегрегацията, етническият състав на училищните паралелки и възприетата дискриминация. Ромите често се обучават в етнически сегрегирани паралелки във вреда на техните бъдещи перспективи за реализация в живота. Очевидно много ромите не смятат това за форма на дискриминация. Ромите обикновено гледат на ощетяването в областта на образованието и дискриминационните практики като на „нещо нормално“.

Приложение 1: Проучването накратко

В сътрудничество с Европейската комисия, ПРООН и Световната банка, през 2011 г. FRA провежда пилотно проучване сред групи от ромски и неромски произход, живеещи в съседство. В рамките на проучването са събрани данни относно социално-икономическото положение на респондентите, преживени случаи на дискриминация и осведомеността им относно правата им в 11 държави членки, с цел да се изследва социално-икономическото положение в областите на заетостта, образованието, жилищното настаняване и здравеопазването, както и въпроси на равното третиране и познаването на правата ⁷⁴.

В проучването участват общо 16 319 домакинства от България, Чешката република, Франция, Гърция, Унгария, Италия, Полша, Португалия, Румъния, Словакия и Испания. От всяко домакинство за интервюто е избран по един респондент. Предоставената информация отчасти се отнася за цялото домакинство, следователно като цяло данните описват условията на живот на 61 271 души, които са членове на тези домакинства ⁷⁵. За всяка държава в извадката са включени подбрани на случаен принцип около 1000 ромски и 500 неромски домакинства, живеещи в съседство. В извадката са включени само райони, за които е известно, че живее многобройно ромско население.

Извадката отразява положението на ромите, живеещи в райони, където делът на ромското население е по-висок от средния за 11-те държави членки. Следователно проучването не е представително нито по отношение на цялото ромско население в съответните държави, нито по отношение на общото население. Вместо това проучването хвърля светлина върху условията на живот в тези райони, където ромската идентичност е по-видима, отколкото на други места. Населението от неромски произход, обхванато от проучването, е от същите райони. Въпреки че участвалото в проучването неромско население е ясно разграничено от ромското население по отношение на доходи, заетост и жилищни условия, налице е забележима, споделена разлика в икономическите им възможности спрямо общото население, тъй като те често споделят

маргинализацията и липсата на инфраструктура, присъщи на сегрегираните жилищни райони. Терминът население от „етническото мнозинство“ е използван за описание на общото население на държавата и отразява средните стандарти на живот.

Важно е да се подчертае, че принадлежността към ромския етнос се определя единствено въз основа на самоопределение ⁷⁶. Това предполага наличието на изрично осъзнаване и определено чувство на принадлежност към ромското малцинство.

Кои държави — членки на ЕС са обхванати от проучването?

Проучването е проведено в България, Чешката република, Франция, Гърция, Унгария, Италия, Полша, Португалия, Румъния, Словакия и Испания.

Кой е интервюиран и как?

- Във всяка държава в извадката са включени подбрани на случаен принцип около 1000 ромски и 500 неромски домакинства от райони, за които е известно, че делът на ромското население надхвърля средните нива за страната. Следователно проучването отразява положението в тези райони в 11-те държави — членки на ЕС, където делът на ромското население е като цяло над средния.
- Домакинствата са категоризирани като „ромски“, ако поне един член от домакинството определя себе си като ром или като представител на свързана с ромите група и има желание да вземе участие в проучването. Във Франция това са хората, които живеят в каравани на места за лагеруване и се самоопределят като „gens du voyage“.
- Във всички държави в рамките на проучването са интервюирани 10 811 ромски и 5508 неромски домакинства, които са предоставили информация за 61 271 членове на домакинствата.

⁷⁴ FRA (2012 г.).

⁷⁵ Интервюирана е допълнителна извадка от роми мигранти във Франция, но отговорите им не са включени в настоящия анализ. Резултатите от работата с тази извадка са използвани в Cherkezova, S. и Tomova, I. (2013 г.).

⁷⁶ Техническият доклад съдържа подробна информация за проучването и неговата методология: FRA (2013 г.).

- С понятието лица от неромски произход са обозначени членове на общото население, които живеят в същия район или в най-близкия до интервюираните роми квартал.
- Информацията за домакинствата и техните членове е събирана посредством присъствени интервюта, провеждани в домовете с един произволно избран респондент от домакинството на възраст 16 или повече години. Респондентите от неромски произход са избрани от същия жилищен район или от най-близкия до интервюираните роми квартал.
- Мнозинството от интервюираните в рамките на проучването роми са граждани на държавите по местопребиваване с изключение на Италия, където около 40 % от респондентите не са италиански граждани.

Какви въпроси са задавани в рамките на проучването?

Въпросникът се състои от две части: „таблица за домакинството“ и „индивидуална част“ или „основен въпросник“. „Таблицата за домакинството“ съдържа информация за основните характеристики на всички членове на домакинството, както са съобщени от произволно избрания респондент. В нея се съдържат въпроси относно основните социално-демографски характеристики на всички членове на домакинството, тяхната страна на произход, етнически произход, семейно положение и положение относно заетостта и образованието. В първата част относно положението на домакинството отговорите на въпросите от „основния въпросник“ дават информация за жилищните условия и за дохода на домакинството,

който се споделя от всичките му членове, както и за квартала и неговата инфраструктура. Във втората част въпросите от „основния въпросник“ са насочени към по-задълбочена информация за респондента относно заетост, образование, здравен статус, интеграция, преживяна и възприета дискриминация, осведоменост за правата и въпроси на гражданството, преживян опит и планове във връзка с мобилност и миграция.

Колко представителни са резултатите?

- Резултатите са представителни за тези мъже и жени роми, които живеят в райони, в които плътността на ромското население е по-висока от средната за страната.
- Резултатите за неромското население не са представителни за общото население във всяка от държавите членки, но служат като референтен показател за ромите, тъй като респондентите, които не са роми, често споделят с ромите обща среда, пазар на труда и социална инфраструктура.

Сумираните резултати, посочени в графата „общо“, включена в много графики и таблици, представляват „непретеглени средни стойности“ на броя на всички роми, участвали в проучването, и следва да се използват само като референтна точка за индивидуалните показатели на държавите. „Непретеглената средна стойност“ не съдържа корекции за размера на населението на отделните държави, с други думи този показател не отразява положението на цялото ромско население в 11-те държави — членки на ЕС, където е проведено проучването.

Приложение 2: Методология на проучването ⁷⁷

Определяне на генералната съвкупност за проучването

Първата стъпка във всяко количествено изследване е да се определи прецизно генералната съвкупност на изследването. В случая с ромите това е изключително трудно по различни причини.

В исторически план ромската идентичност се е изграждала основно в противопоставяне на неромското общество (*Gadje*). Консолидирането на модерните държави с техните светски и религиозни структури е превърнало участието или неучастието в тези структури във все по-важен идентификационен белег, а по-късно и в движещ фактор на социалното изключване ⁷⁸. Воден е продължителен академичен, правен и политически дебат относно стратегията за идентифициране на ромите чрез статистически проучвания. Проблемът е многопластов: първо, ромите са хетерогенна група по отношение на тяхната идентичност, употреба на език, културни традиции и равнище на социално приобщаване, поради което много учени твърдят, че етнонимът „роми“ е обобщаващ термин, обозначаващ население с множество етнически идентичности. На второ място, повечето европейски роми притежават множество сложни идентичности и разкриването на тяхната етническа принадлежност зависи от това как те виждат възможните последици. На трето място, поради това, че често са били обект на расови предразсъдъци и дискриминация, много роми по време на интервю предпочитат да прикрият своята етническа принадлежност ⁷⁹.

Съществуват два основни подхода за изграждане на концепцията за „ромите“ в статистическите проучвания, които водят до констатации, които са съвместими само отчасти. Съгласно по-тясната интерпретация ромското малцинство се състои от лицата, които определят себе си като цигани/роми („самоопределяне“), докато по-широката концепция обхваща всички, които се възприемат

като роми от представителите на останалата част на обществото („външно определяне“) ⁸⁰.

Употребата на термина „роми“ в официалните документи на ЕС като цяло следва подхода на Съвета на Европа ⁸¹), който употребява термина „роми“ по отношение на представителите на групите синти, кале, и други свързани с тях групи в Европа, включително пътуващите общности (*Travellers*) и източните групи (Дом и Лом) и обхваща цялото многообразие на съответните групи, включително лицата, които определят себе си като „цигани“. Съветът на Европа отбелязва също, че терминът „gens du voyage“, използван във Франция е административен термин, който е въведен през седемдесетте години на миналия век за обозначаване както на „ромите“, така и на общностите синти/мануш, цигани/житан, а също и на други неромски групи, водещи номадски начин на живот. Всъщност този термин се отнася само до граждани на Франция за разлика от термина „роми“, който неправилно се употребява на официално равнище за обозначаване единствено на имигрантите роми от Източна Европа. Поради това в контекста на проучването терминът „роми“ се използва като обобщаващ термин в рамките на контекста на политиката, насочен основно към проблемите на социалното изключване и дискриминацията, а не към специфичните проблеми на културната идентичност. Това обаче не трябва да води до погрешното разбиране, че всички роми живеят в условия на социално и териториално изключване и маргинализация.

Проучването на FRA възприема многоетапен подход за идентифициране на респондентите „роми“: първо са идентифицирани районите с повишена гъстота на ромското население въз основа на данни от преброявания (България, Унгария, Полша и Румъния) или на други достъпни източници на информация за населението (Чешката република, Словакия и Испания). За Франция, Гърция, Италия и Португалия не са налични такива източници на данни. Тук районите с повишена гъстота на ромското население са идентифицирани с помощта на академични източници и НПО. За Франция FRA използва общонационален

⁷⁷ За по-подробна информация вж. FRA (2012 г.) и FRA (2013 г.).

⁷⁸ Ivanov, A. (2012 г.).

⁷⁹ Rughiniş, C. (2010 г.). Вж. също: Milcher, S. и Ivanov, A. (2004 г.); McGarry, A. и Tremlett, A. (2013 г.); Krizsán, A. (2011 г.); Csepeli, G. и Simon, D. (2004 г.); Szelényi, I. и Ladányi, J. (2006 г.); Simon, P. (2007 г.).

⁸⁰ Ivanov, A., Kling, J. и Kagin J. (2012 г.).

⁸¹ Съвет на Европа (2012 г.).

списък на местата за лагеруване на „gens du voyage“. Второ, респондентите са отсявани посредством въвеждащ въпрос — „Живеят ли роми в домакинството?“. Трето, по време на интервюто на произволно избрания респондент е задаван въпрос за етническия произход на всички членове на домакинството. Този въпрос има за цел да потвърди резултатите от предхождания процес по идентификация, а не да регистрира множество принадлежности — респондентът може да посочи само една етническа принадлежност.

Формиране на извадката

Трудностите, свързани с определянето на термина „роми“, се отразяват на идентифицирането на респондентите и формирането на извадката в проучвания, насочени към тази конкретна група от населението. В рамките на проучването на FRA е формирана извадка от роми (и лица от неромски произход, живеещи в съседство), която представя, доколкото е възможно, многообразието на тези групи, така че резултатите адекватно да отразяват тяхното положение. За всяка от държавите членки извадката е подбрана в области, в които ромите живеят в достатъчна концентрация (над средната за страната), за да може да бъде изготвена случайна извадка при разумни разходи. Респондентите от неромски произход са подбрани въз основа на близостта на техните жилища до ромските, което означава, че те споделят с ромите определени

характеристики на местната среда. Поради това резултатите са представителни за районите, където е проведено проучването, като в същото време служат като непряк показател за ромите в риск от изключване. Казано по друг начин, данните не претендират за представителност по отношение на всички роми, живеещи в държавите — членки на ЕС, където е проведено проучването. Предвид начина на формиране на извадката за проучването съществува вероятност ромите с нисък социален статус, които са подложени на социално и териториално изключване (включително ниски нива на образование и навлизане на пазара на труда) да са непропорционално представени, докато интегрираните в обществото роми, които живеят в средата на етническото мнозинство и притежават висок социален статус, вероятно са недостатъчно представени. Това важи в по-голяма степен за децата поради провеждането на проучването на ниво домакинство: ромите, които живеят в райони с повишена гъстота на ромско население, по-често са маргинализирани и по-често имат много деца. Във всички случаи проучването предоставя данни, които кореспондират с приоритетите на ЕС и неговите държави членки по отношение на ромите.

В същата рамка на извадката са включени всички райони, за които е известно, че гъстотата на заселване на ромите е по-висока от средната за страната, като при техния избор е отразено

Таблица А.1: Размер на извадките, по държави — членки на ЕС

Държава — членка на ЕС	Ромски домакинства	Членове на ромски домакинства	Неромски домакинства	Членове на неромски домакинства
BG	1 100	4 690	500	1 245
CZ	1 100	4 112	500	1 281
EL	1 102	5 449	500	1 369
ES	1 115	4 807	502	1 441
FR	714	2 377	500	1 210
HU	1 100	4 864	500	1 234
IT	608	2 670	500	1 210
PL	670	2 558	505	1 397
PT	1 102	4 502	501	1 453
RO	1 100	4 995	500	1 457
SK	1 100	5 359	500	1 591
Общо	10 811	46 383	5 508	14 888

Източник: Пилотно проучване на FRA сред ромите, 2011 г.

разпределението на ромското население между градските и селските райони. Домакинствата в тези райони са подбрани на случаен принцип. Освен това в проучването е използван насочен подбор, за да бъдат обхванати ромите, живеещи в по-смесени райони. До 20 % от респондентите във всяка държава са подбрани посредством този метод. За формирането на извадката на ромите за проучването е използвана комбинация от външно определяне и самоопределение. FRA е подбрала произволно домакинствата, от които, също произволно, е избрано по едно лице на възраст от 16 или повече години, което да отговори на въпросите от въпросника, като предостави информация за всички членове на домакинството, за домакинството като цяло и за своето индивидуално положение и личен опит. Работата на терен за целите на проучването е извършена от „Галп Европа“ под надзора на експерти, които са присъствали на мероприятията за обучение на интервюиращите и са наблюдавали работата на терен.

Наборът от данни е напълно анонимен и респондентите не могат да бъдат идентифицирани.

Демографски профил на извадката

Възрастовото разпределение на извадката показва изразени разлики между ромите и хората от неромски произход: във всички държави членки ромските домакинства, които са взели участие в проучването, по-правило са по-млади и имат по-малко възрастни членове на домакинството, което отразява като цяло по-големия брой на децата, а също така по-високата смъртност в по-ранна възраст (ниска очаквана продължителност на живота). Данните за страната, където е родено лицето, и за страната по настоящо пребиваване обикновено се използват като показател за мигрантския произход на респондента. В България, Унгария, Полша, Румъния и Словакия почти всички роми и хора от неромски произход, участвали в проучването, са родени в държавата на пребиваване. В Чешката република по-голям дял от ромите и хората от неромски произход не са родени в държавата на пребиваване. Навярно това се дължи на разделянето на Чехословакия през 1993 г. Във Франция, Гърция, Португалия и Испания почти всички роми, участвали в проучването, са

родени в съответните държави — членки на ЕС, но делът на хората от неромски произход, родени в други държави, е по-висок.

Едно възможно обяснение на този факт е, че в тези държави членки районите, където живеят роми, са привлекателни и за лица от мигрантски произход поради по-ниските цени на жилищата и/или поради това, че в други райони е по-трудно да се намери жилище. В Италия около една трета от ромите, живеещи в домакинства, обхванати от проучването, са родени в друга държава, а двама от всеки петима нямат италианско гражданство.

Най-малко две трети от обхванатите от проучването ромски домакинства в Чешката република, Гърция, Португалия и Испания живеят в градски райони. Между половината и три четвърти от обхванатите от проучването ромски домакинства в България, Унгария, Румъния и Словакия живеят в селски райони. В Италия половината от ромските домакинства, участвали в проучването, живеят в градски райони, а другата половина — в лагери. В Гърция една трета от обхванатите от проучването ромски домакинства живеят в лагери, а във Франция „gens du voyage“ са интервюирани само на места за лагеруване.

Пилотни държави

Във Франция, Италия, Португалия и Испания⁸² до този момент не е провеждано широкомащабно сравнително количествено проучване на социално-икономическото положение на ромите. По тази причина проучването на FRA играе ролята на пилотен проект за разработване на приложими изследователски методи и инструменти. В Португалия и Испания съществуваша достатъчно данни, за да може да се формират съответните рамки на проучването, но във Франция и Италия това се оказа проблематично. Във Франция за „gens du voyage“ е използвана извадкова рамка, изработена въз основа на местата за лагеруване. В Италия, с оглед на оскъдността на приложимите данни за населението беше изготвена добре документирана извадка по удобство, която показва, че мигрантите и местните роми живеят на едни и също места. В Гърция ромите, интервюирани в Тракия, които се самоопределят като „мюсюлмани“, бяха включени в извадката на ромското население въз основа на информация от местните власти и неправителствени организации.

⁸² През 2007 г. е проведено проучване на тема „Здравеопазването и ромската общност“, координирано от Fundación Secretariado Gitano, което обхваща България, Чешката република, Гърция, Португалия, Румъния, Словакия и Испания. Вж. Fundación Secretariado Gitano (2009 г.).

Библиография

Advisory Council for the Education of Romany and Other Travellers (ACERT) (1993 г.), *The education of Gypsy and Traveller Children: action research and coordination*, Хатфийлд, University of Hertsfordshire Press.

Berryman, S. E., Световна банка, Регион Европа и Централна Азия (2000 г.), *Hidden challenges to education systems in transition economies*, Вашингтон, окръг Колумбия, Световна банка, Регион Европа и Централна Азия.

Brüggemann, C., Програма на ООН за развитие (ПРООН) (2012 г.), *Roma Education in Comparative Perspective. Analysis of the UNDP/World Bank/EC Regional Roma Survey 2011*, Roma Inclusion Working Papers, Братислава, ПРООН, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/education_web?e=3029457/1363948http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/education_web?e=3029457/1363948.

Sekota, J. и Trentini, C., Икономическа комисия за Европа на Организацията на обединените

нации (ИКЕ на ООН) (2011 г.), *The educational attainment, labour market participation and living conditions of young Roma in Bulgaria, Hungary and Romania*, Discussion Paper Series, № 2011.2, Женева, ИКЕ на ООН, www.unecsc.org/fileadmin/DAM/oes/disc_papers/ECE_DP_2011-2.pdf.

Cherkezova, S. и Tomova, I., ПРООН (2013 г.), *An Option of Last Resort? Migration of Roma and Non-Roma from CEE countries*, Roma Inclusion Working Papers, Братислава, ПРООН.

Съвет на Европа, Комитет на министрите (2009 г.), Recommendation CM/Rec (2009 г.) 4 on the education of Roma and Travellers in Europe, Страсбург, 17 юни 2009 г., <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1462637>.

Съвет на Европа, Европейска комисия срещу расизма и нетолерантността (ЕКРН) (2006 г.), Обща политическа препоръка № 10 на ЕКРН за борбата с расизма и расовата дискриминация в и чрез училищното образование, Страсбург, 15 декември 2006 г.

Съвет на Европа (2012 г.), „Descriptive Glossary of terms relating to Roma issues“, Страсбург, 18 май 2012 г., <http://www.coe.int/en/web/portal/roma>.

Съвет на Европа, Европейска социална харта, CETS № 163, 1996 г.

Съвет на Европа, Протокол към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, CETS № 155, 1952 г.

Съвет на Европейския съюз (2012 г.), Заключение на Съвета от 26 ноември 2012 г. относно грамотността, ОВ 2012 С 393, [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52012XG1219\(01\)](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:52012XG1219(01)).

Cour des comptes (2012 г.), „L'accueil et l'accompagnement des gens du voyage“, Париж, Cour des comptes, www.ccomptes.fr/Publications/Publications/L-accueil-et-l-accompagnement-des-gens-du-voyage.

Csepeli, G. и Simon, D. (2004 г.), „Construction of Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification“, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, том 30, бр. 1, стр. 129-150.

Cudworth, D. (2010 г.), „Policy Space and the Education of Gypsy/Traveller and Roma children in Europe“, доклад, изнесен на *Петата паневропейска конференция на ЕСПР*, Порто, 12–13 ноември 2013 г., www.jhucb.it/escr-porto/virtualpaperroom/063.pdf.

Европейски съд по правата на човека (ЕСПЧ), *D.H. и други срещу Чешката република*, № 57325/00, 13 ноември 2007 г., <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-83256>.

ЕСПЧ, *Oršuš и други срещу Хърватия*, № 15766/03, 16 март 2010 г., <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689>.

ЕСПЧ, *Sampanis и други срещу Гърция*, № 32526/05, 5 юни 2008 г., <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-86797>.

Европейски център за правата на ромите (ЕЦПР) (1999 г.), *A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*, Будапеща, ЕЦПР, www.errc.org/reports-and-advocacy-submissions/a-special-remedy-roma-and-schools-for-the-mentally-handicapped-in-the-czech-republic/3680.

Европейски център за правата на ромите (2004 г.), *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*, Будапеща, ЕЦПР, www.errc.org/cms/upload/media/00/04/m00000004.pdf.

Европейски център за правата на ромите (2008 г.), *Persistent Segregation of Roma in the Czech Education System*, Будапеща, ЕЦПР, www.errc.org/cms/upload/media/03/AC/m000003AC.pdf.

Европейски център за правата на ромите и Амнести Интернешънъл (2012 г.), *Five more years of injustice: Segregation of Roma in the Czech Republic*, Лондон и Будапеща, www.errc.org/cms/upload/file/five-more-years-of-injustice-november-2012.pdf.

Ethnic Differences in Education and Diverging Prospects for Urban Youth in an Enlarged Europe (EDUMIGROM), www.edumigrom.eu.

Европейска комисия (2010 г.), *Европа 2020: Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж*, COM(2010) 2020, Брюксел, 3 март 2010 г., стр. 9, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52010DC2020&qid=1423497455451&from=EN>.

Европейска комисия (2011 г.-а), *Рамка на ЕС за национални стратегии за интегриране на ромите до 2020 г.*, COM(2011) 173 окончателен, Брюксел, 5 април 2011 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0173&qid=1423497379802&from=EN>.

Европейска комисия (2011 г.-б), *Съобщение на Комисията: Образование и грижи в ранна детска възраст: да осигурим за всички деца най-добрия старт в живота за утрешния свят*, COM(2011) 66 окончателен, Брюксел, 17 февруари 2011 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0066&qid=1423497633946&from=EN>.

Европейска комисия (2012 г.), „Намалява броят на преждевременно напускащите училище, успешно завършилите са все повече, но са необходими още усилия“, съобщение до медиите, Брюксел, 7 юни 2012 г., http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-577_bg.htm.

Европейска комисия (2013 г.), *Предложение за препоръка на съвета относно ефективни мерки за интегриране на ромите в държавите членки*, COM(2013) 460 final, Брюксел, 26 юни 2013 г., <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013PC0460&qid=1423498630004&from=EN>.

Европейска комисия, Изпълнителна агенция за образование, аудиовизия и култура (ЕАСЕА) (2009 г.), *Tackling Social and Cultural Inequalities through Early Childhood Education and Care in Europe*, Брюксел, Eurydice Network Publication, януари 2009 г., стр. 75, <http://eacea.ec.europa.eu/about/eurydice/documents/098EN.pdf>.

ЕАСЕА (2011 г.), *Compulsory Education in Europe 2010/11*, Брюксел, Eurydice Network publication, <http://bookshop.europa.eu/en/compulsory-education-in-europe-2010-11-pbEC3213017>.

Европейска комисия, Education and Training, Literacy, Online resource, http://ec.europa.eu/education/index_en.htm.

Европейски център за мониторинг на расизма и ксенофобията (ЕЦМПК) (2006 г.), *Roma and Travellers in Public Education. An overview of the situation in the EU Member States*, Виена, май 2006 г., http://fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/roma_report.pdf.

Европейски парламент (2006 г.), *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning*, Брюксел, 30 декември 2006 г., http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm.

Европейски съюз, Харта на основните права на Европейския съюз, ОВ С 326, 26.10.2012 г.

Европейски съюз, Договор от Лисабон за изменение на Договора за Европейския съюз и на Договора за създаване на Европейската общност, ОВ С 306, 17.12.2007 г.

Евростат (2010 г.), *Quality Profile Early School Leavers*.

Евростат (2013 г.), *Total population having completed at least upper secondary education*, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&plugin=1&language=en&rcode=tps00065>.

Filadelfiová, J., Daniel, G. и Škoblá, D., ПРООН (2007 г.), *Report on the living conditions of Roma in Slovakia*, Братислава, Регионално бюро на ПРООН за Европа и ОНД.

Fleck, G. и Rughinis, C. (2008 г.), *Come Closer. Inclusion and Exclusion of Roma in Present-day Romanian Society*, Букурещ, Human Dynamics.

FRA (Агенция на Европейския съюз за основните права) (2009 г.-а), *Доклад „Данни на фокус“ № 1: Ромите*, Люксембург, Служба за публикации на Европейския съюз (Служба за публикации), <http://fra.europa.eu/en/publication/2009/eu-midis-data-focus-report-1-roma>.

FRA (2009 г.-б), *EU-MIDIS European Union Minorities and Discrimination Survey – Main Results Report*, Люксембург, Служба за публикации,

<http://fra.europa.eu/en/publication/2012/eu-midis-main-results-report>.

FRA (2012 г.), *Положението на ромите в 11 държави-членки на ЕС – Преглед на резултатите от проучването*, Люксембург, Служба за публикации, <http://fra.europa.eu/en/publication/2012/situation-roma-11-eu-member-states-survey-results-glance>.

FRA (2013 г.), *Roma Pilot Survey Technical report: methodology, sampling and fieldwork*, Люксембург, Служба за публикации, <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/roma-pilot-survey-technical-report-methodology-sampling-and-fieldwork>.

Friedman, E., Kriglerová, E. G., Kubánová, M. и Slosiarik, M. (2009 г.), *School as Ghetto: Systemic Overrepresentation of Roma in Special Education in Slovakia*, Будапеща, Фонд за образование на ромите.

Fundación Secretariado Gitano (2009 г.), *Health and the Roma Community, Analysis on the Situation in Europe*, Мадрид, Fundación Secretariado Gitano, www.gitanos.org/upload/07/81/memoria_gral_fin.pdf.

Giménez Adelantado, A., Piasere, L., Liegeois, J.-P. (2003 г.), *The Education of Gypsy Childhood in Europe*, Opere Roma Project, <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/82608111EN6.pdf>.

Havas, G., Liskó I. и Kemény, I., Oktatáskutató Intézet (2001 г.), *Cigány gyerekek az általános iskolákban*, Будапеща, Oktatáskutató Intézet, <http://mek.oszk.hu/09500/09513/09513.pdf>.

Heckmann, J. J. (2008 г.), „Early Childhood Education and Care: The Case for Investing in Disadvantaged Young Children“, *CESifo DICE Report Journal for Institutional Comparisons*, том 6, бр. 2.

Hoelscher, P., Регионален офис на УНИЦЕФ за ЦИЕ/ОНД (2007 г.), *Romani children in South East Europe, The challenge of overcoming centuries of distrust and discrimination*, Social and Economic Policy for Children, Discussion Paper Issue № 7, Женева, УНИЦЕФ, http://www.unicef.org/ceecis/0703-CEECIS_ROMA_en.pdf.

Ivanov, A. (2012 г.), „Quantifying the Unquantifiable: Defining Roma Populations in Quantitative Surveys“, *Население*, бр. 3–4, стр. 79–95.

Ivanov, A., Kling, J. и Kagin J., Програма на ООН за развитие (ПРООН) (2012 г.), *Integrated household surveys among Roma populations: one possible approach*

to sampling used in the UNDP-World Bank-EC Regional Roma Survey 2011, Roma Inclusion Working Papers, Братислава, ПРООН, www.scribd.com/doc/154052170/Roma-household-survey-methodology.

Ivasiuc, A. (2010 г.), „School drop-outs among Roma children – myths and reality“, *The quarterly newsletter of Unicef Romania*, бр. 7, www.unicef.org/romania/media_14491.html.

Kemény, I. (2005 г.), *Roma of Hungary*, Боулдър, Колорадо, Social Science Monographs; Хайленд Лейкс, Ню Джърси, Atlantic Research and Publ.; Ню Йорк, Columbia Univ. Press.

Kertesi, G. (2005 г.), *A társadalom peremén: Romák a munkaerő piacon és az iskolában*, Будапеща, Osiris K.

Kertesi, G. и Kézdi, G., Фонд за образование на ромите (2006 г.), *Expected Long-Term Budgetary Benefits to Roma Education in Hungary*, Будапеща, Фонд за образование на ромите, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/kertesi-kezdi-budgetarybenefits.pdf.

Kertesi, G. и Kézdi, G. (2011 г.), „The Roma/Non-Roma Test Score Gap in Hungary“, *American Economic Review*, том 101, бр. 3, стр. 519–525.

Kertesi, G. и Kézdi, G., Фонд за образование на ромите (2013 г.), *School Segregation. School choice and educational policies in 100 Hungarian Towns*, Будапеща, Фонд за образование на ромите, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/school_segregationschool_choice_and_educational_policies_-_final_2013.pdf.

Kézdi, G. и Surányi, É., Фонд за образование на ромите (2009 г.), *A Successful School Integration Program. An Evaluation of the Hungarian National Government's School Integration Program*, Будапеща, Фонд за образование на ромите, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/a_succesful_school_integration_kezdi_suranyi.pdf.

Krizsán, A. (2012 г.), „Group self-determination, individual rights, or social inclusion? Competing frames for ethnic counting in Hungary“, *Ethnic and Racial Studies*, том 35, бр. 8, стр. 1–17.

Liégeois, J.-P. (1998 г.), *School provision for ethnic minorities: The gypsy paradigm*, Хатфийлд, University of Hertfordshire Press.

Lydaki, A. (1997 г.), *Non-Gypsies and Gypsies. Gypsies of Ano Liossia*, Атина, Kastaniotis.

- Magyari-Vincze, С. и Hajnalca, Н. (2009 г.), *Country report on Education: Romania*, EDUMIGROM Working Papers; Будапеща, Center for Policy Studies, Central European University, www.edumigrom.eu/working-papers.
- McGarry, А. и Tremlett, А. (2013 г.), *Challenges facing researchers on Roma Minorities in Contemporary Europe: Notes Towards a Research Program*, ECMI Working Paper, бр. 62, Фленсбург, European Centre for Minority Issues (ECMI).
- Messing, V. (2013 г.), „Apart or together: motivations behind ethnic segregation in education across Europe”, в Szalai, J. и Schiff, С., *Migrant, Roma and Post-Colonial Youth in Education Across Europe: Being ‘Visibly Different’*, Ню Йорк, Palgrave Macmillan.
- Messing, V., Brozovicova, K., Fabo, B. и Kahanec, M. (2012 г.), *Overview of Labour Market Situation of Low-Educated and Roma Population and Regulations Affecting Their Employment*, NEUJOBS Working Papers, WP № D19.1, <http://www.neujobs.eu/publications/state-art-reports/overview-labour-market-situation-low-educated-and-roma-population-and>.
- Milcher, S. и Ivanov, A. (2004 г.), „The United Nations Development Programme’s vulnerability projects: Roma and ethnic data”, *Roma Rights Quarterly*, том 2, стр. 7–13.
- Miskovic, M. (ред.) (2013 г.), *Roma Education in Europe: Practices, Policies, and Politics*, Лондон, Routledge.
- Mód, P. (2011 г.), „Romák a munkaerőpiacon és azon túl” [Roma on the labour market and beyond], в Kurucz, *Roma kutatások, 2010 г., Élethelyzetek a társadalom peremén*, Будапеща, NCSZSI.
- Moldenhawer, B., Frauke, M., Kallstenius, J., Messing, V. и Schiff, С. (2009 г.), *Comparative Report on Education*, EDUMIGROM Comparative Papers, Будапеща, Central European University, Center for Policy Studies, www.edumigrom.eu/sites/default/files/field_attachment/page/node-1817/edumigromcomparativereporteducation.pdf.
- National Commission for Human Rights of the Hellenic Republic (2011 г.), *The state of Roma in Greece*.
- O’Higgins, N. и Ivanov, A. (2006 г.), „Education and Employment Opportunities for the Roma”, *Comparative Economic Studies*, том 48, стр. 6–19.
- On the Margins of the European Community (EUMargins) (2011 г.), „Ethnic School Segregation: Effects and Policies”, *Policy Brief*, бр. 4, www.sv.uio.no/iss/english/research/projects/eumargins/policy-briefs/documents/4th-policy_brief_school_segregation_January-7-2011-final.pdf.
- Oreopoulos, P. и Salvanes, K.G. (2011 г.), „Priceless: The Nonpecuniary Benefits of Schooling”, *Journal of Economic Perspectives*, том 25, бр. 1, стр. 159–184, <http://blogg.nhh.no/thechoicelab/wp-content/uploads/2011/12/priceless.pdf>.
- Ringold, D., Orenstein, M. и Wilkens, E., Световна банка (2005 г.), *Roma in an expanding Europe. Breaking the poverty cycle*, Вашингтон, окръг Колумбия, Световна банка, стр. 30–33.
- Rinne, С. (2002 г.), „The Situation of the Roma in Greece”, *Kuri Journal of the Dom Research Center*, том 1, бр. 6, www.domresearchcenter.com/journal/16/greece6.html.
- Фонд за образование на ромите (2011 г.), *From segregation to inclusion. Roma pupils in the UK. A Pilot Research Project*, Будапеща, Фонд за образование на ромите, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_uk_report_nov2011_screen_singlepages.pdf.
- Фонд за образование на ромите (2012 г.-а), *Pitfalls and bias: entry testing and the overrepresentation of Romani Children in Special Education*, Фонд за образование на ромите, Будапеща, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/pitfalls-and-bias-screen_singlepages.pdf.
- Фонд за образование на ромите (2012 г.-б) *Inequity and Inequality: Teacher absenteeism, Romani Pupils, and Primary Education in Romania*, Будапеща, Фонд за образование на ромите, www.romaeducationfund.hu/sites/default/files/publications/ref_ta_screen_doublepages.pdf.
- Rughiniş, С. (2010 г.), „The forest behind the bar charts: Bridging quantitative and qualitative research on Roma/Tsigani in contemporary Romania”, *Patterns of Prejudice*, том 44, бр. 4, стр. 337–367.
- Santiago, С. и Maya, O. (2012 г.), *School segregation of Romani students in Spain, Research Report of a study conducted in four selected locations*, Мадрид, Fundación Mario Maya и Kamira.
- Simon, P., Institut National d’Etudes Démographiques (2007 г.), *“Ethnic” Statistics and Data Protection in the Council of Europe Countries*, ЕКРН, Съвет на Европа, Страсбург.
- Szalai, J. и Schiff, С. (2014 г.), *Migrant, Roma and Post-colonial Youth in Education across Europe: Being ‘Visibly Different’*, Palgrave Macmillan.

Szelényi, I. и Ladányi, J. (2006 г.), *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe*, Ню Йорк, Columbia University Press.

Организация на обединените нации (ООН), Конвенция за правата на детето, 20 ноември 1989 г., www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx.

ООН, Международна конвенция за премахване на всички форми на расова дискриминация, 21 декември 1965 г., www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx.

ПРООН, ПРООН в Европа и Централна Азия, Данни за ромите, <http://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/ourwork/sustainable-development/development-planning-and-inclusive-sustainable-growth/roma-in-central-and-southeast-europe/roma-data.html>.

ПРООН (2002 г.), *Avoiding the Dependency Trap: The Roma in Central and Eastern Europe*, Братислава, ПРООН, http://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/avoiding_the_dependency_trap_-_full_report/131.

ЮНЕСКО (2000 г.), *World education report 2000. The right to education. Towards education for all throughout life*, Париж, UNESCO Publishing, стр. 29.

ЮНЕСКО (2007 г.), *Literacy initiative for empowerment 2006-2015. Vision and Strategy Paper*, Хамбург, UNESCO Institute for Lifelong Learning, <http://unevoc.unesco.org/go.php?q=Biblioteca+digital&lang=sp&akt=id&st=adv&q=2105&unevoc=0>.

УНИЦЕФ (2007 г.-а), *A human rights-based approach to education for all*, Ню Йорк, УНИЦЕФ.

УНИЦЕФ (2007 г.-б), *Education for some more than others? A regional study on education in Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States*, Женева, УНИЦЕФ, www.unicef.org/ceecis/070920-RegEduStudy-web_en.pdf.

УНИЦЕФ (2011 г.), *The Right of Roma Children to Education: Position Paper*, Регионален офис на УНИЦЕФ за Централна и Източна Европа и Общността на независимите държави (ЦИЕ/ОНД), Женева.

Статистически отдел на ООН (2012 г.), *Social indicators*, <http://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/>.

Световна банка (2012 г.), *Towards an equal start: Closing the early learning gap for Roma children in Eastern Europe*, Европейска комисия, http://siteresources.worldbank.org/EXTROMA/Resources/RomaECD_FinalReport.pdf.

КАК ДА СЕ СДОБИЕМ С ПУБЛИКАЦИИТЕ НА ЕС?

Безплатни публикации:

- един екземпляр:
чрез EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>);
- повече от един екземпляр или постери/карти:
от представителствата на Европейския съюз (http://ec.europa.eu/represent_bg.htm),
от делегациите в страни извън Европейския съюз (http://eeas.europa.eu/delegations/index_bg.htm),
като се свържете с услугата Europe Direct (http://europa.eu/eurodirect/index_bg.htm)
или като се обадите на 00 800 6 7 8 9 10 11 (безплатен номер в ЕС) (*).

(*) Информацията, както и повечето обаждания са безплатни (възможно е обажданията от мрежата на някои оператори, от обществени телефони или от хотели да бъдат таксувани).

Платени публикации:

- чрез EU Bookshop (<http://bookshop.europa.eu>).

HELPING TO MAKE FUNDAMENTAL RIGHTS A REALITY FOR EVERYONE IN THE EUROPEAN UNION

Образованието има специално значение в борбата срещу съчетаните лишения като тези, с които се сблъсква най-голямото етническо малцинство в Европейския съюз, а именно ромите. Образованието е толкова важно, тъй като то в голяма степен предопределя бъдещите възможности в живота. Неравноправният достъп до образование може да стане причина за неравноправен достъп до заетост, жилища и здравеопазване и в крайна сметка да ограничи възможностите на засегнатите лица да упражняват основните си права. Докато нискокачественото образование ограничава бъдещите възможности, доброто образование може да предостави по-добри възможности за работа и да помогне на хората да се избавят от бедността. В настоящия доклад са разгледани резултатите от проведеното през 2011 г. от Агенцията на Европейския съюз за основните права (FRA) проучване сред ромите относно образованието, които показват, че на всички нива на образователната система са налице значителни несъответствия между децата от ромски и неромски произход. Тези несъответствия отразяват широко разпространената сегрегация на ромските деца в образованието, която е обявена за форма на дискриминация от Европейския съд по правата на човека. Тази сегрегация представлява и неспазване на Рамката на ЕС за националните стратегии за интегриране на ромите, един от акцентите в която е приобщаването в образованието.

Същевременно резултатите разкриват и подобрене на показателите за по-младите възрастови групи. Данните показват не само, че е постигнат определен напредък, но и че по-нататъшни подобрения са възможни и постижими, което е по-важно.

Подобряването на положението на ромите в областта на образованието е важно не само за самите роми. То е също така тест за способността на ЕС да постигне напредък в усилията за приобщаване на всички крайно маргинализирани групи. FRA ще продължи да подкрепя усилията на ЕС, като изпробва иновативни подходи на равнище на ЕС и да предоставя данни за промените по места.

Служба за публикации

FRA – АГЕНЦИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ЗА ОСНОВНИТЕ ПРАВА
Schwarzenbergplatz 11 – 1040 Виена – Австрия
Тел. +43 158030-0 – Факс +43 158030-699
fra.europa.eu – info@fra.europa.eu
facebook.com/fundamentalrights
linkedin.com/company/eu-fundamental-rights-agency
twitter.com/EURightsAgency

ISBN 978-92-9491-198-8
doi:10.2811/948135